

196**9**

št. **4** APRIL

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

●
iz vsebine

- FRANC UREVC: Samoupravljanje in vodenje
- FRANCE VREG: Javno mnenje in demokracija
- BOGDAN KAVČIČ: Uporaba izsledkov socioloških raziskav v politiki
- ZDENKO ROTER: Značaj in struktura (ne)religioznosti v Sloveniji
- MIRAN MEJAK: Klirinški sistem plačevanja in reformna načela
- JURGEN HABERMAS: Pogoji za revolucioniranje poznokapitalističnih družbenih sistemov



TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

GLAVNI UREDNIK

ODGOVORNI UREDNIK

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

OBLIKOVALEC

LEKTORJA

UREDNIŠTVO

UPRAVA

NAROČNINA

TEKOCI RACUN

ROKOPISE

TISKA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA SOCIOLOGIJO, POLITICNE
VEDE IN NOVINARSTVO

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Ljilje Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

STANE KRANJC

ZDENKO ROTER

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

Jure Cihlař

Mojca Močnik in Jože Snoj

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

Letna naročnina za *posameznike* 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za *organizacije* letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za *tujino* je 80 din, za posamezen izvod 8 din.

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo »Teorija in praksa«; devizni račun VŠSPN: 501-620-7-3204-10-646 — za revijo »Teorija in praksa«.

sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke, razprave, eseje do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovin-kov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo.

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

št. 4

	FRANC UREVC: Samoupravljanje in vodenje	531
	FRANCE VREG: Javno mnenje in demokracija	539
	BOGDAN KAVCIČ: Uporaba izsledkov socioloških raziskav v politiki	555
	ZDENKO ROTER: Značaj in struktura (ne)religioznosti v Sloveniji	560
POGLEDI, KOMENTARJI:	MIRAN MEJAK: Klirinški sistem plačevanja in reformna načela	575
	JANEZ BUKOVEC: Banke in financiranje stanovanjske zidave	580
	JANEZ SKULJ: »Socialna« stanovanja	587
	ALEKSANDER KUTOŠ: Inflacija kritike	598
	VIDOJKA KOZAK: Stroški in ekonomičnost visokošolskega študija	610
	JOZE VOLFAND: Nova organiziranost Zveze mladine	614
POLEMIKA:	POLDE KEJŽAR: »Uniformirana« osnovna šola — ali »uniformirano« razmišljanje o njej	618
MNENJA:	MILOŠ PRELEVIČ: Koncept klasikov marksizma o oboroženem ljudstvu	622
MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:	JANKO JERI: Ustvarjalna in samostojna sinteza	637
SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	JÜRGEN HABERMAS: Pogoji za revolucioniranje poznokapitalističnih družbenih sistemov	645
ZNANOST IN DRUŽBA:	ANTE PAZANIN: Marx in znanost	656
	VILJEM RUPNIK: Operacijsko raziskovanje v naši praksi	671
BREZ OVINKOV:	E. RASBERGER: Učinki nekega dogovarjanja	676
	Z. R.: Odrpta, ustvarjalna skupščina	678
	P. Z.: »Končna rešitev — toda kakšna«	680
	S. BELAK: Gledališka »kriza«	681
	T. BLAHA: Strah pred epidemijo?	682
PRIKAZI, RECENZIJE:	BORIS MAJER: Med znanostjo in metafiziko (Andrej Kirn)	685
	DRAGANA KRAIGHER: Prvi letnik Kulture	689
	D. B.: Spodbudno srečanje politologov	695
	Beleške o tujih revijah	697
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	699

CONTENTS

FRANC UREVC: Selfgovernment and Leading	531
FRANCE VREG: Public Opinion and Democracy	539
BOGDAN KAVČIČ: The Application of the Results of Sociological Research in Policy	555
ZDENKO ROTER: Nature and Structure of (Non-)Religiousness in Slovenia	560

VIEWS, COMMENTS:

MIRAN MEJAK: Clearing System of Payment and Reform Principles	575
JANEZ BUKOVEC: Banks and Financing of Apartment Building	580
JANEZ SKULJ: »Social« Apartments	587
ALEKSANDER KUTOŠ: Inflation of Criticism	598
VIDOJKA KOZAK: Expenses and Economics of the Study at Institutions of Higher Learning	610
JOZE VOLFAND: The New Organization of the League of Youth	614

POLEMIC:

POLDE KEJŽAR: »Uniform« Elementary School — or »Uniform« Reflection about It	618
--	-----

OPINIONS:

MILOŠ PRELEVIČ: The Concept of the Classics of Marxism of the Armed People	622
--	-----

INTERNATIONAL LABOUR MOVEMENT:

JANKO JERI: Creative and Independent Synthesis	637
--	-----

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

JÜRGEN HABERMAS: The Conditions of Revolutionizing the Latecapitalist Social Systems	645
--	-----

SCIENCE AND SOCIETY:

ANTE PAZANIN: Marx and Science	656
VILJEM RUPNIK: Operational Research in Our Practice	671

STRAIGHT AWAY:

E. RASBERGER: The Effects of an Agreement	676
Z. R.: Open, Creative Assembly	678
P. Z.: »The Definitive Solution — But What is It Like?«	680
S. BELAK: The »Crisis« of the Theatre	681
T. BLAHA: Fear of Epidemic?	682

REVIEWS, NOTES:

BORIS MAJER: Between Science and Metaphysics (Andrej Kirn)	685
DRAGANA KRAIGHER: The First Year of Kultura	689
D. B.: Encouraging Meeting of Political Scientists	695
Notes on Foreign Reviews	697

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

699

СОДЕРЖАНИЕ

ФРАНЦ УРЕВЦ: Самоуправление и руководство	531
ФРАНЦЕ ВРЕГ: Общественное мнение и демократия	539
БОГДАН КАВЧИЧ: Применение результатов социологических исследований в области политики	555
ЗДЕНКО РОТЕР: Характер и структура (не)религиозности в Словении	560

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

МИРАН МЕЯК: Система оплаты по календарю и принципы реформы	575
ЯНЕЗ БУКОВЕЦ: Банки и финансирование жилищного строительства	580
ЯНЕЗ ШКУЛЬ: »Социальные« квартиры	587
АЛЕКСАНДЕР КУТОШ: Инфляция критики	598
ВИДОЙКА КОЗАК: Расходы и экономичность образования в высших учебных заведениях	610
ИОЖЕ ВОЛФАНД: Новая суть организации Союза Молодежи	614

ПОЛЕМИКА:

ПОЛДЕ КЕИЖАР: »Однотипность« начальной школы или »однотипность« рассуждений о ней	618
---	-----

МНЕНИЯ:

МИЛОШ ПРЕЛЕВИЧ: Концепции классиков марксизма о вооружении народа	622
---	-----

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

ЯНКО ЕРИ: Творческий и самостоятельный синтезис	637
---	-----

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ЮРГЕН ХАБЕРМАС: Условия для революционизирования позднекапиталистических общественных систем	645
--	-----

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

АНТЕ ПАЖАНИН: Маркс и наука	656
ВИЛЬЕМ РУПНИК: Операционные исследования на практике в нашей стране	671

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Э. РАСБЕРГЕР: Результаты одних переговоров	676
З. Р.: Открытая, творческая Скупщина	678
П. З.: »Окончательное решение — а какое!«	680
С. БЕЛАК: »Кризис« театра	681
Т. БЛАХА: Страх перед эпидемией	682

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

БОРИС МАЙЕР: Между наукой и метафизикой (Андрей Кири)	685
ДРАГАНА КРАЙГЕР: Первый год издания »Культуры«	689
Д. Б.: Побудительная встреча политологов	695
По страницам иностранных журналов	697

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

699

SAMOUPRAVLJANJE IN VODENJE

Že nekaj let se ukvarjamo predvsem z vprašanjem, kako v samoupravni sistem uvajati sodobne dosežke organizacije dela in poslovanja, tako da bi bil samoupravni sistem ekonomsko in poslovno čim bolj učinkovit, obenem pa ne bi zgubil svojega prvinskega demokratičnega bistva. Bistveno za samoupravljanje je, kot vemo, ravno to, da so družbeno-ekonomski odnosi demokratični, da so to odnosi enakopravnih sodelavcev, ki gospodarijo z družbenimi sredstvi in si na temelju vloženega dela delijo dohodek.

Tako demokratični družbeno-ekonomski odnosi pa so opravičljivi le, če zagotavljajo tudi materialno-ekonomski napredek. Morebitni družbeno-ekonomski odnosi, ki bi bili na videz tudi demokratični in samoupravni, ne bi pa na daljši čas vzdržali gospodarske konkurence z drugimi sistemi, bi objektivno ne bili najnaprednejši.

Samoupravljanje pa mora zaradi svojega bistva sprostiti velike potencialne človeške sposobnosti, veliko spodbudo najširšega kroga ljudi in zato mora biti tudi s stališča materialnega napredka optimalen družbeno-ekonomski sistem.

Vprašanje samoupravljanja in vodenja, ali z drugimi besedami, vprašanje učinkovitosti samoupravnega sistema, so na začetku postavljali bolj teoretično in bolj odmaknjeno od konkretne družbene prakse. Zahteve družbeno-ekonomske reforme pa to vprašanje postavljajo v vse bolj konkretni luči; teorija in praksa se vse bolj soočata. Konkretne rešitve v posameznih delovnih organizacijah so že pokazale, da so mnoga razglabljanja, ki so se ukvarjala z nekaterimi namišljenimi dilemami, hitro zgubila praktični pomen. Na našem publicističnem, lahko bi rekli tudi — političnem področju sta bili poleg nekaterih treznih, teoretično dognanih in praktično uporabljivih stališč, ves čas prisotni dve skrajnosti.

Eno skrajnost, ki je bila in je še vedno važna v javnem življenju, zagovarjajo predvsem ljudje, ki sicer imajo nekaj teoretičnega znanja iz sociološkega in političnega ter makro-ekonomskega področja, čisto nič pa ne poznajo načel organizacije dela in dejanskega dogajanja v gospodarskih delovnih organizacijah. Ljudje s tako skrajnimi pogledi predvsem mislijo, da lahko v samoupravnem si-

stemu zavržemo velik del dognanj, do katerih so s trdim delom prišli na področju organizacije dela in poslovanja; mislijo, da strokovno organizatorsko delo nima in ne sme imeti niti relativne samostojnosti ter da lahko vse probleme, ne samo socialne probleme in vprašanja odnosov, temveč tudi vprašanje poslovnega in tehnološkega napredka, urejajo v ekonomskih enotah z neposrednim odločanjem ali z dogovarjanjem. Vsak, kdor poskuša v naš sistem prenesti načela o učinkovitem vodenju tehnologije in poslovanja, je ljudem s temi nazori vsaj sumljiv, če ga že nimajo za nasprotnika našega samoupravnega sistema.

Drugo skrajnost v glavnem zagovarjajo tudi ljudje, ki nimajo neposredne prakse iz naših delovnih organizacij, poznajo pa teoretične dosežke na področju organizacije dela v zahodnem svetu in ponavadi delujejo v izobraževalnih ali v svetovalnih ustanovah in mislijo, da moramo, če naj samoupravni sistem učinkovito deluje, prenesti le tak ali drugačen model iz zahodne družbeno-ekonomske prakse, pa bo stvar urejena. Ker ponavadi ne poznajo najnovejših dosežkov zahodne prakse, so ti modeli pogosto tudi že v kapitalističnem družbeno-ekonomskem sistemu zastareli.

So pa potem še nekateri pisci, ki v glavnem zastopajo samo stališče, da je naš družbeno-ekonomski sistem toliko izviren, da ne moremo vanj vključiti ničesar iz organizacije vodenja in poslovanja iz drugih sistemov in vedo povedati le to, da moramo sami celotni model ustvariti na novo. Precej megleni predlogi za praktične rešitve pa so navadno taki, da je že na prvi pogled očitno, da so za prakso neuporabni.

Res je, da s sedanjim stanjem ponavadi tudi neposredni proizvajavci niso zadovoljni, ker mislijo, da dejansko ne odločajo oni, temveč strokovna operativna vodstva podjetij. Strokovna operativna vodstva pa imajo tudi pogosto občutek, da ne morejo narediti toliko, kolikor bi lahko, če bi imeli dovolj proste roke in se ne bi nestrokovnjaki vmešavali v njihovo delo. Zato ni čudno, da se tudi v delovnih organizacijah nekatere družbene skupine pogosto ogrevajo za eno ali drugo od prej navedenih skrajnosti. Manj pa poskušajo skupaj iskati optimalne rešitve v praksi sami.

Precej razširjeno je mnenje, da je managerstvo postalo pri nas ena glavnih nevarnosti, ki duši samoupravljanje, in da je skorajda glavno nasprotje v delovnih organizacijah nasprotje med managerstvom vodilnega in strokovnega kadra in samoupravljanjem, katerega nosilec je delavski razred.

Dejanska protislovja in nasprotja v delovnih organizacijah potekajo precej bolj zapleteno in dosti manj šablonsko, kot je preprosta delitev na samoupravne in managerske sile. Mejna črta med samoupravnim in nesamoupravnim, med naprednim in nazadnjaškim je dosti bolj zamotana, kot je videti. Napak bi bilo, če bi zanikali, da je tudi managerstvo nevarnost za samoupravljanje, vendar je le res,

da managerstva niti v dobrem niti v slabem pomenu besede pri nas skoraj da nimamo. Management je v zahodnem svetu sicer relativno samostojna družbena moč, čeprav je temeljno protislovje še vedno protislovje med delom in kapitalom in ne med delom in managerstvom. Managerstvo pa je tudi na znanstvenih in strokovnih dosežkih temelječa organizacija dela in poslovanja in torej veliko strokovno znanje in sposobnost. Pri nas tega, kot smo že rekli, niti v pozitivnem niti v negativnem pomenu v praksi nimamo veliko. Prepričan sem, da so zavorne sile za razvoj samoupravljanja pri nas v glavnem tiste, ki zavirajo tudi poslovno in proizvodno učinkovitost. Če so si take sile sem pa tja privzele tudi nekatere lastnosti managerstva, to še ne pomeni, da gre res za managerstvo. Katere so torej te sile, ali konkretnije, kateri so torej ti ljudje?

Po mojem gre predvsem za nekatere ljudi, ki so se obdržali na odgovornejših delovnih mestih v delovnih organizacijah še iz časa pred reformo, ko ni bilo treba imeti toliko ekonomskega, tehničnega, sociološkega, organizacijskega in drugega znanja. V novih razmerah pa se zaradi premajhnega znanja in okorelih navad ne morejo znajti. V to vrsto ljudi spadajo ljudje z administrativnim načinom mišljenja, mojstrsko miselnostjo in v najširšem pomenu besede ves primitivizem in neznanje, ki ga je še toliko v naših delovnih organizacijah, nič manj pa v raznih ustanovah in organizacijah zunaj gospodarstva tudi na višjih ravneh. Taki ljudje navadno rešujejo svojo materialno eksistenco in opravičujejo svojo družbeno vlogo s tem, da jemljejo v zakup »zaščito« samoupravljanja, da se zavzemajo za čim »čistejšo obliko« samoupravljanja in s tem kažejo svojo pravovernost in »zagretost« za samoupravljanje. Tragika je ravno v tem, da se marsikdaj ljudje, ki so objektivno največja cokla za razvoj, vrinejo med sposobne strokovne delavce in delavski razred, tako da dobijo glavno besedo v organih samoupravljanja in onemogočajo delo sposobnim organizatorjem proizvodnje in s tem organizacijo dela, ki bi bila samoupravni red v najbolj pravem pomenu besede. Tudi nekateri ljudje na višjih ravneh v političnih organizacijah, združenjih, zbornicah itd. opravičujejo svojo družbeno koristnost in svojo pozitivno družbeno funkcijo predvsem s tem, da ne pretrgano ponavljajo, kako zelo se zavzemajo za samoupravljanje. Mnogi pa se ne ukvarjajo samo s splošnimi vprašanji samoupravljanja, ampak poskušajo dajati tudi modele o čisto konkretnih organizacijskih vprašanjih in hočejo razsojati o stvareh, o katerih nič ne vedo.

Precej so razpravljali tudi o tem, ali sploh lahko govorimo o samoupravljanju in vođenju ali pa je celotno delovanje le samoupravno delovanje. V družbeno-ekonomskem pomenu je prav gotovo samoupravljanje celovit, vseobsegajoč družbeno-ekonomski odnos in ne moremo imeti dveh družbeno-ekonomskih odnosov, samoupravnega in še nekega drugega. Prav gotovo pa so in bodo tudi

v prihodnje v samoupravnem sistemu ljudje, ki se bodo predvsem ukvarjali s koordinacijskimi in organizacijskimi funkcijami in, naj je to še tako nepriljubljen izraz, tudi z vodilnimi funkcijami. Kajti v času skokovitega tehnološkega napredka, v času vse večje delitve dela si ne moremo predstavljati nobenega družbeno-ekonomskega sistema brez organizacije dela, ki zelo natančno usmerja celotno delovanje k vnaprej programiranim ciljem. Skratka, ne znam si predstavljati, da bi lahko samoupravni sistem učinkovito deloval brez sposobnih strokovnih služb, brez organizatorjev dela in poslovanja, to pa pomeni brez ljudi, ki je njihova glavna naloga, da koordinirajo delo drugih.

Res pa je, da se, žal, ne dà čisto jasno razmejiti vodenje tehnologije in poslovanja od vodenja ljudi. Ljudje, ki imajo največ znanja in informacij in opravljajo v sodobni delitvi dela vlogo koordinatorjev in organizatorjev, imajo *via facti* s tem že veliko večjo potencialno in tudi dejansko družbeno moč kot drugi. Naloga samoupravne družbe pa je, da zagotovi po eni strani učinkovitost delovanja, po drugi strani pa vse, kar se dà, da taki ljudje svoje družbene moči, ki jo imajo zaradi značaja svojega dela, ne morejo izkoriščati in si prilaščati pravic, ki gredo samoupravljanju, to je, delovnim kolektivom kot celoti. Tega pa ne bomo dosegli s posplošenim zmerjanjem »managerjev« in z nenatančno razmejivijo nalog in z željo po neki zaenkrat še utopični družbeni enakosti in enakosti političnega in družbenega vpliva, temveč samo z organizacijo, ki bi temeljila na analizi naših objektivnih razmer in potreb. Prepričan sem, da za ureditev teh vprašanj, žal, ni nobene čudežne formule, ki jo nekateri poskušajo najti, ampak nam ostane samo vztrajno in potrpežljivo delo tako na področju izpopolnjevanja in poglobljanja samoupravljanja kot tudi izpopolnjevanja organizacijsko-strokovnega dela v samoupravni družbi. Slej ko prej pa bo tako, da bodo predloge za velike ali majhne odločitve delovnih kolektivov ali samoupravnih organov pripravljale strokovne službe in uprave podjetij in da bodo skrbele tudi za izvajanje sprejetih sklepov.

Nekateri vidijo rešitev vprašanja v tem, da natančno razmejimo strokovna vprašanja od družbeno-ekonomskih in socialnih problemov in bi se samoupravljanje predvsem ukvarjalo s problemi delitve in odnosov in socialne varnosti delavcev, strokovne službe pa s problemi, ki so bolj strokovnega značaja, tj., s poslovanjem in s tehnološkim ter gospodarskim razvojem delovnih organizacij. V resnici pa je tako, da skoraj ni vprašanja, ki ne bi bilo v neki meri strokovno, v neki meri pa bi imelo globok družbeno-ekonomski značaj. Zato bo vedno tako, da bodo strokovnjaki morali pripravljati predloge, o katerih bodo odločali člani samoupravnih organov ali kolektiv brez posebnega strokovnega znanja. Tako da bodo strokovnjaki morali pogosto pojasnjevati stvari, ki se jim bodo zdele same po sebi umevne, samoupravnim organom pa ne. Bistveno je, da zagotovimo

popolno strokovno odgovornost vseh služb in operativnih vodstev podjetij za vse predloge, ki jih dajejo samoupravnim organom, in prav tako za izvajanje sprejetih sklepov. Popolnoma nepravilna je logika, da nekatere službe in uprave podjetij menijo, da za predloge, za katere se je pokazalo, da so slabi, ne odgovarjajo samo zaradi tega, ker so jih sprejeli samoupravni organi.

Samoupravni organi gotovo ne morejo posameznih važnih odločitev, kot so plani kratkoročnega in dolgoročnega razvoja, sklepi o rekonstrukcijah in modernizacijah podjetij, odločitve o dolgoročni poslovnih politiki itd., v podrobnostih preverjati, ali so strokovno pravilne ali ne, imajo pa pravico in dolžnost, da ugotavljajo, ali so taki predlogi pripeljali do uspehov, kakršne so predlagatelji obljubljali. In dalje: če takih rezultatov ni, potem mora strokovno vodstvo za to odgovarjati, kajti strokovno vodstvo je z vsemi službami, z vsemi informacijami in znanjem, ki ga mora imeti, edino, ki to ve ali bi vsaj moralo vedeti. Mislim, da strokovno vodstvo ni odgovorno le, če samoupravni organi kot predstavniki kolektiva utemeljenih predlogov ne sprejmejo ali če sprejmejo sklepe, za katere je strokovno vodstvo vnaprej opozarjalo, da bodo imeli negativne posledice.

V tem tiči po mojem mišljenju vsa logika odnosa med samopravljanjem in tako imenovanim vodenjem. Samo na ta način tudi lahko postopno opredelimo strokovno odgovornost v našem samoupravnem sistemu. Veliko jih meni, da naj bo merilo za uspešnost ali neuspešnost dela strokovnih služb in uprave podjetij izvrševanje plana. Ta zamisel, čeprav dobronamerna, je pomanjkljiva, in sicer zaradi tega, ker tudi plane predlagajo strokovne službe; če bi postavili za merilo za uspešnost ali neuspešnost dela vodstva podjetij izvrševanje plana, bi vodstva vedno predlagala plane, ki bi bili globoko pod realnimi možnostmi in ne bi predlagala niti optimuma, kaj šele maksimum možnega. Strokovno vodstvo po mojem mnenju ne odgovarja za izvrševanje planov, temveč odgovarja za to, da pripravi take predloge in jih tako izvaja, da podjetje posluje uspešno. (Tam, kjer ni tržne konkurence, bi o tem, kaj je uspešno in kaj ne, morala odločati družbena telesa zunaj podjetja ali ustanove).

Naloga samoupravnih organov in samoupravljalcev sploh pa je, da sprejemajo odločitve, ki so optimalne ne samo s stališča kratkoročnih interesov, to je, osebnih dohodkov v sedanosti, temveč tudi s stališča razširjene reprodukcije in s tem v zvezi osebnih dohodkov v prihodnosti. Strokovno utemeljitev predlogov pa morajo pripraviti za to strokovno usposobljeni ljudje, ki so za to tudi plačani. Praksa kaže, da je ustreznost samoupravnih odločitev ob objektivnem informiranju odvisna predvsem od tega, v kakšnem objektivnem položaju so samoupravljalci, dosti manj pa od tega, kakšno šolsko kvalifikacijo ali siceršnje znanje imajo. Tako so mnogi delovni kolektivi v gospodarstvu, čeprav je njihova kvalifika-

cijska struktura nizka, odločajo ekonomsko zelo napredno in zelo racionalno delijo sredstva za osebne dohodke in sklade, ker so objektivno v takem položaju, da jim kaj drugega ne preostane, razen če si nočejo zelo hitro spodrezati vejo, na kateri sedijo. Mnogi kolektivi na področjih, kjer trg ne deluje, kjer so objektivno v takem položaju, da lahko odločajo neracionalno in ekonomsko škodljivo, pa tako delajo, čeprav je njihova kvalifikacijska struktura višja in se lahko celo zavedajo, da je z družbenega stališča njihovo ravnanje napačno. V tem je racionalno jedro samoupravljanja v tržnem sistemu, v katerem je velik del delavskega razreda zaradi svojega objektivnega položaja pripravljen sprejemati najbolj racionalne in ekonomsko napredne odločitve, razen če je napačno ali pomanjkljivo obveščen o svojem stvarnem položaju.

V novejšem času si marsikdo veliko obeta od uvedbe poslovnih odborov kot neke vrste kolektivnih organov strokovno-političnega odločanja. Mislim, da ti odbori ne morejo pripeljati do kakih posebnih rezultatov. V strokovnem delu je treba predvsem zagotoviti individualno odgovornost. Kolektivna odgovornost naj bo predvsem za organe samoupravljanja. Menim tudi, da kolektivna odgovornost ne more biti več kot samo moralno-politična odgovornost, edina sankcija pa odpoklic. Strokovna odgovornost pa bi morala biti praviloma individualna in materialno-finančno in disciplinsko, poleg tega pa vsaj za ljudi na odgovornejših mestih tudi moralno-politično sankcionirana. Stvar si predstavljam tako, da naj bi vsaka služba odgovarjala za svoje analize in predloge, da naj bi vsak posameznik odgovarjal za tisti del takih predlogov analiz, ki jih je sam izdelal, splošno odgovornost za delo služb pa bi moral dejansko prevzeti direktor, ki pa mora biti zato oseba, ki ima vsaj temeljno znanje za ocenjevanje dela strokovnih služb in sposobnost za usmerjanje in koordiniranje. Da bi odgovornost za uspešnost dela vseh strokovnih služb podjetja res lahko naložili direktorju ne samo formalno, temveč dejansko, pa bi moral direktor imeti legalno možnost, da odločilno vpliva na izbiro svojih ožjih sodelavcev. Tudi kadar neki sektor slabo dela, bi direktor moral imeti pravico in dolžnost, da predlaga personalne spremembe. Če bi samoupravni organi takih predlogov ne sprejeli, bi direktor ne mogel biti odgovoren za delo sektorja, verjetno pa bi v takem primeru direktor odstopil.

Marsikdaj je sporna vloga kolegija. Sestanek kolegija je sestanek direktorja s sodelavci, da se dogovorijo o skupnih strokovnih problemih, ki so takega značaja, da zahtevajo sodelovanje različnih strok oz. strokovnih služb. Na takem sestanku lahko direktor racionalno razdeli konkretne naloge med sodelavce. Kolegij sklepa na podlagi strokovnih argumentov, če pa ni sporazuma, mora z vso odgovornostjo za posledice odločiti direktor. Torej je kolegij lahko le posvetovalni organ in ne forum, ki bi sklepal po večinskem načelu. Tako se za njegovimi sklepi ne more nihče skrivati. Mislim, da bi

kolegiju ne smeli dajati forumske vloge in da bi take vloge ne smelo dobiti tudi nobeno drugo podobno strokovno telo.

Vsiljuje se nam vprašanje, kdo in kako lahko v naših razmerah odločilno vpliva na to, kakšne bodo strokovne službe in operativna vodstva podjetij, in kdo lahko zagotovi, da bodo odgovorno ravnali. V našem sistemu so in morajo biti to v prvi vrsti delovni kolektivi in njihovi samoupravni organi. Zato je od sposobnosti, razgledanosti in odločnosti organov najbolj odvisno, kakšne strokovne službe in organizatorje proizvodnje in poslovanja bomo imeli. Koliko bodo samoupravni organi kritični do dela organizatorjev proizvodnje in strokovnih služb, je odvisno od dejanskih pogojev in razmer, v katerih morajo kolektivi delati, in od splošnega političnega ozračja v naši družbi. Res pa je, da taka ugotovitev ne odpira povsod najbolj svetlih perspektiv. Kolektivi so kritični do svojih operativnih vodstev in strokovnih služb le tam, kjer je njihov dohodek res odvisen od njihovega boljšega ter uspešnejšega dela. To pa velja le za delovne organizacije, ki si morajo pridobiti dohodek v konkurenčnem boju na trgu. Drugje, kjer tega ni, kjer sredstva pritekajo neodvisno od uspehov ali neuspehov, pa kolektivi ne napravijo in ne bodo napravili ničesar, da bi izboljšali kadrovsko strukturo svojih vodstev. Zakaj pa bi, denimo, v bankah, združenjih, reeksportnih organizacijah ali v elektrogospodarstvu iskali ljudi, ki bi hoteli uvesti boljšo organizacijo in tudi večjo intenzivnost dela, če imajo tako ali tako zadosti in še preveč denarja za osebne dohodke ne glede na kvaliteto in intenzivnost dela. Zakaj pa naj bi si šolski in zdravstveni kolektivi in kolektivi socialnega zavarovanja in javne uprave itd. prizadevali za dobra in s tem za zahtevna vodstva in službe, saj denar za njihove plače (pa čeprav včasih tudi zelo pičel) ni odvisen od uspešnosti dela. Zato bi že enkrat morali spoznati, da bi morali na teh področjih zagotavljati sposobna vodstva z ustrezno zunanjo (družbeno) intervencijo. Vodstva pa bi v teh službah morala predvsem odgovarjati zunanjim družbenim organom (občinskim skupščinam itd.) in veliko manj lastnim kolektivom.

Če sem dejal, da bodo strokovne službe in vodstva podjetij predvsem taka, kakršna bodo kolektivi in samoupravni organi hoteli imeti, pa je treba tudi vedeti, da vpliv ni le enostranski, temveč vpliva tudi kvalitetno ali nekvalitetno delo vodstva in služb na bolj ali manj kvalitetno in bolj ali manj uspešno delo samoupravnih organov. Še tako razgledani in prizadevni samoupravni organi v večini primerov ne morejo sprejemati dobrih sklepov na pamet brez ustreznih strokovnih priprav, izračunov, pojasnil itd. Torej so strokovne službe razmeroma samostojen dejavnik, ki ima celo precejšen vpliv na boljše ali slabše samoupravno delovanje. Gre torej za neke vrste dialektično celoto, kjer razvito samoupravljanje pozitivno vpliva na razvoj in delo strokovnih služb in operativnih vodstev podjetij ter na stopnjo njihove strokovne in politične odgovornosti. Strokovna struktura pa kot relativno samostojen dejavnik lahko spet

pozitivno ali negativno vpliva na razvoj samoupravljanja v delovnih organizacijah. Torej se nepretrgano poglobljanje samoupravljanja in krepitev vloge služb in operativnih vodstev ne izključujeta, temveč dopolnjujeta in sta do neke mere tudi drug drugemu pogoj. Tam, kjer sta razviti obe sestavini samoupravnih odnosov, tudi ni nedemokratskih postopkov, nagajanja in osebnih obračunov. Tam, kjer pa samoupravnih odnosov ni, pa zelo veliko govoričijo in nekoristno razpravljajo o vsem mogočem in nemogočem, oblikujejo se razne skupine za pritisk, ki vsaka zase pod plaščem čimvečje samoupravne pravovernosti ribari v kalnem, račun pa plačujejo kolektivi kot celote, nazadnje pa še družbeni skladi, ki morajo pokrivati razne nepotrebne zgube. Ker pa so take delovne organizacije zelo številne, tudi v družbenoekonomskem sistemu nikoli ne moremo dosledno izpeljati načel, da je treba s konkretnimi sistemskimi instrumenti spodbujati predvsem sposobnejše, temveč se na koncu stvari vedno obrnejo tako, da morajo delovnejši in uspešnejši reševati in podpirati neuspešne.

Javno mnenje in demokracija

Vprašanje javnega mnenja in demokracije* je zastavila že klasična teorija s trditvijo, da je demokracija vladavina javnega mnenja. Politična filozofija vseh obdobj je preučevala vlogo javnosti kot »sedeža zakonite oblasti«. Skoraj vse teorije pa tudi raziskave so temeljile in še temelje na domnevi, da javno mnenje dejansko igra veliko vlogo v političnem procesu odločanja in vladanja. Tako si je demokratično človeštvo ustvarilo podobo o javnem mnenju kot o mogočni sili, ki pritiska na vlade in uveljavlja ljudsko voljo.

Nedavno mednarodno posvetovanje v Ljubljani pa je ugotovilo prav nasprotno: da namreč lahko govorimo o globoki krizi institucionalnega javnega mnenja v vseh deželah in da mogočni politični centri moči po mili volji manipulirajo z javnim mnenjem, avtentično javno mnenje pa si s težavo utira pota v javnost.

Ali gre tedaj za krizo javnega mnenja ali za krizo teorij o demokraciji, v katerih so želje po ljudskem samoodločanju projicirane v fikcijo o vladavini ljudske volje? Ni naključje, da je tudi klasična definicija o demokraciji nastala v preddemokratičnem obdobju.

Sodobni teoretiki poudarjajo, da sleherno demokratično družbo pretresajo nasprotja in konflikti ter da je demokracija tekmovalni (kompetitivni) politični sistem, v katerem voditelji in organizacije formulirajo alternativne odločitve za javnost, da le-ta lahko sodeluje v procesu odločanja. Suverenost javnosti je tako omejena in zreducirana na izbiranje med alternativami, javno mnenje »polsuverenega ljudstva« pa ima funkcijo socializacije konflikta.

V socialistični družbi je bilo javno mnenje uveljavljeno in na pol priznано šele pred leti, zlasti ker so ga vedno povezovali s političnim pluralizmom. Z renesanso socializma v nekaterih deželah vedno bolj silita v ospredje relevantnost javnega mnenja v političnem procesu odločanja, pa tudi njegova vloga v funkcioniranju političnega pluralizma.

* Razpravi F. Vrega in B. Kavčiča, ki ju objavljamo v tej številki, sta prispevka za strokovno posvetovanje Društva sociologov SR Slovenije na temo »Demokratizacija družbe in javno mnenje«, ki je bilo 15. aprila 1969 v Ljubljani.

I

V sodobnih teorijah o javnem mnenju se kažeta dve skrajnosti: nekatere skušajo vzdrževati klasični ideal razumne, kritične javnosti, ki razpravlja o državnih problemih, prinaša sklepe in participira pri političnem odločanju; druge pa povsem pragmatistično pojmujejo javnost kot objekt raziskav javnega mnenja oziroma »ne-javnega« mnenja in mnenju množic pripisujejo pomembnost le toliko, kolikor je temu mnenju potrebno prisluhniti v korist uspešnejšega vladanja. Prevladujejo zadnje teorije, tako da se klasični model rezonirajoče in razsojajoče politične javnosti vedno bolj umika podobi o množični javnosti, pasivni, nezreli, inertni, depolitizirani množici, ki na vladne akcije reagira ali pa ne. Javnost ni več suveren in sedež zakonite oblasti, Rousseaujeve obče volje, temveč je le še neprijetna Millsova množica poprečnih in nekvalificiranih, ki vladi natikajo »jarem javnega mnenja«.

Le redki analizirajo javnost tudi v smislu politične in razredne razklanosti, da bi prikazali spopad razrednih sil in različnih interesov. Po navadi politično diferenciacijo javnosti zamegle z razdelitvijo v generalno javnost in specialne javnosti, ki ustrezajo različnim interesnim skupinam. Zato moramo vsaj kratko pregledati nekatere politološke in sociološke določitve javnosti.

Javnost kot sinonim za skupino. Pogosto enačijo proces oblikovanja javnega mnenja z mnenjskim procesom, ki poteka v družbenih skupinah. Tako poudarja W. Albig, da izvira javno mnenje iz medsebojnega vplivanja med osebami v določenem tipu skupine. Mnenje se razvija v skupinah različnega obsega — od dveh ljudi do največjega možnega števila, ki se še odziva na splošne spodbude glede spornega vprašanja. Javnost predstavljajo zgolj večje skupine. Vsak hip lahko opazimo v skupini káko prevladujoče ali dominantno mnenje, toda med pripadniki te skupine je tudi določeno število takih, ki imajo druga mnenja. Skupno mnenje lahko izrazi večina ali pa tudi ne. Proces oblikovanja mnenja je medsebojno vplivanje glede spornega vprašanja v skupini sami. Proizvod te interakcije je mnenje skupine, njegova končna formulacija, ki zajema vsa stališča članov skupine. To skupinsko mnenje ni statično, temveč je v stalnem gibanju, ker vnašamo v razpravo nove elemente. Mnenjski proces v skupini lahko poteka kot razumska, logična analiza ali kot logični postopek. V večjih skupinah je po navadi prepleten z osebnimi čustvi, s sentimentom, z naključnimi vtisi in raznimi nelogičnimi sestavinami.¹

Mnenja izražamo le o problemih, ki so sporni ali o katerih obstajajo različni pogledi. Mnenje se rodi ob spornih točkah, ko se razpočijo stari, sprejeti vzorci oziroma norme skupine, ko nastane dvom, ko postanejo gesla skupine sporna. Posamezniki v skupini se

¹ William Albig, *Modern Public Opinion*, New York 1956, str. 4.

zavedo protislovij, začno se ponujati razrešitve in tako nastajajo mnenja.²

Podobno opisujejo mnenjski proces psihologi: javno mnenje ostane latentno, dokler v skupini ni spornega problema. Problem pa nastopi, če se pojavijo konflikti, boječnost ali frustracija. Mnenjski proces je torej poskus ublažiti konflikt, anksioznost ali frustracijo.³

Javnost kot kolektivna skupinska tvorba. Herbert Blumer uvršča javnost med »elementarne kolektivne skupinske tvorbe«, ki delujejo s primitivnimi mehanizmi kolektivnega vedenja, niso pa družbene skupine. Izraz *javnost* uporabljamo, ko govorimo o skupini ljudi, (a) ki so soočeni z določenim problemom, (b) ki nimajo enakih misli o tem, kako razrešiti vprašanje in (c) ki začno razpravljati o kakem vprašanju. Takšno javnost moramo razlikovati od javnosti v smislu nacije, če npr. kdo govori o javnosti Združenih držav, pa tudi od *prizadanih*, kot, na primer, od »javnosti« kakšnega filmskega zvezdnika. Značilnosti javnosti so obstoj problema, razpravljanje in oblikovanje kolektivnega mnenja.⁴

Obstoj javnosti je neogibno v zvezi z obstojem problema; kakor se spreminja problem, tako se spreminjajo ustrezne javnosti. Ker se javnost pojavi samo ob kakšnem spornem vprašanju, nima take organizacijske oblike kot družba. V javnosti ljudje nimajo določenih statusnih vlog, nimajo zavesti miševstva niti zavesti o identiteti.

Posebnost javnosti je ta, da je zanjo značilno nesoglasje, torej razpravljanje o tem, kaj storiti. Medsebojni vpliv v javnosti se razvija na podlagi razlaganja spornega vprašanja, javnost razvija polemično razpravo, torej so zanjo značilni konfliktni odnosi. Posamezniki v javnosti okrepe svoj jaz, se osvestijo, se zavedo svoje kritične moči, medtem ko v množici izgube kritično moč in samozavest. V javnosti eni nastopajo z argumenti, drugi jih kritizirajo in jih soočijo z nasprotnimi argumenti. Medsebojno komuniciranje poteka torej v smeri ugovarjanja (nasprotovanja). Spričo napada na sporne predloge je treba le-te podpreti ali pa spremeniti v skladu s kritiko. Ker v takem razpravljanju dejstva vrednotijo, ker dokaze in nasprotno dokaze utemeljujejo, lahko ugotovimo, da prevladuje razumsko presojanje.

Javnost kot organizem. Nekateri raziskovalci si javnost zamišljajo kot neko na pol organizirano enoto. Javnost je nepopolen organizem, ki ga sestavljajo posamezniki in skupine, povezane med seboj z množičnimi komunikacijami, ki osredotočajo njihovo pozor-

² W. Albig, prav tam, str. 5.

³ Leonard Doob, *Public Opinion and Propaganda*, New York 1948, cit. po W. Schramm (editor), *The Process and Effects of Mass Communication*, Urbana 1961, str. 340–341.

⁴ Herbert Blumer, *The Crowd, the Public, and the Mass*, v W. Schramm (editor), *The Process and Effects of Mass Communication*, University of Illinois Press, Urbana 1961, str. 373.

nost na določen problem, o katerem nato razpravljajo, preudarjajo ter odločajo.

Tisti, ki kritizirajo to zamisel, poudarjajo, da je od take koncepcije le »kratek korak k poskusu opredelitve vzorcev dejavnosti ali vodenja, skozi katere javnost 'potuje', da bi dosegla sklep ali da bi izoblikovala javno mnenje o problemu«. ⁵ Tako se javnost pojavlja kot organizem, ki se nekako giblje skozi faze seznanjanja in razprave, dokler ne doseže spoznavnega kolektivnega mnenja in kolektivnega sklepa. Tako kot pri koncepciji o javnosti kot družbeni skupini delajo tudi tu napačne analogije, ko prenašajo obliko razpravljanja na sestankih (v majhnih skupinah!) na celotno veliko javnost dane globalne družbe. Tudi sekvenca posameznih faz, od seznanjanja do sklepa, je ponazorjena z zgledom procesa mišljenja pri človeku (od zaznave do sklepa).

Tako interakcijo lahko zasledimo v nekaterih družbenih skupinah, kjer je mnenjski proces v stalnem gibanju in razvoju. Tudi razpravljanje na sestanku ali množičnem srečanju lahko poteka v podobnih fazah seznanjanja in razprave, interakcije med mnenji in izoblikovanja večinskega mnenja. Lahko ga opazujemo še v območju komunalne skupnosti, kjer o določenem problemu razpravljajo, polemizirajo, sklepajo in tako razrešujejo javni problem. Javnost je ekvivalent državljanov, ki o problemu razpravlja. Človek, ki poenostavljeno analogno sklepa, si potem podobno predstavlja tudi zapleteno strukturo javnega mnenja v globalni družbi.

Aplikacija procesa mišljenja v glavi posameznika na mnenjski proces v družbeni skupini, zlasti v majhni skupini, je seveda mogoča. Tak proces obsega posamezne »nujne faze, s katerimi se v ljudeh oblikujejo dovolj čvrsta in množična stališča in enotni sklepi za akcijo«. ⁶ Vendar pa je najbrž napak domnevati, da vsa organizacija ali politična stranka »potuje« skozi vse faze od informiranja, boja mnenj, strokovne obravnave, dokazovanja rešitev, konstituiranja sklepov do nadzora in kritike. Lahko rečemo, da so te faze idealno najbolj uresničljive v majhnih skupinah, kjer imamo opraviti z neposrednim komuniciranjem, dialogom, polemiko, sklepanjem in nadzorom sklepov; najmanj pa so uresničljive v milijonski, hierarhično organizirani množični politični stranki, kjer prevladuje vertikalno komuniciranje, horizontalno pa na različnih hierarhičnih ravneh, kjer je v taki ali drugačni obliki izpeljana polarizacija med vodstvom in širokim krogom članstva, med aktivnim jedrom in »seznanjenimi« množicami članstva. Upoštevajmo še sodoben fenomen, da politični proces v modernih političnih strankah čedalje bolj poteka prek množičnih medijev (posrednost, enosmernost komunikacijskega

⁵ V. O. Key, Jr., *Public Opinion and American Democracy*, New York 1961, str. 9.

⁶ Slavko Podmenik, *Načela organiziranja Zveze komunistov, VSPV*, Ljubljana 1967, str. 19.

toka!) in čedalje manj v obliki pristne, medosebne komunikacije v neposrednih stikih med člani.

Mimo tega politični proces ne poteka le v mejah političnih strank, temveč v politični javnosti, ki jo sestavljajo stranke in interesne skupine oziroma diferencirana javnost. V politični proces so vključeni tako strankini člani kot nečlani, tako mnenjski voditelji kot manj aktivni člani in nečlani. Torej imamo opravka z oblikovanjem javnega mnenja v politični javnosti, ki je preprosto ne gre primerjati niti z majhno skupino (petdesetih ljudi) na sestanku niti s komunalno razpravo v območju kake mestne občine ali vaške skupnosti. Kritiki ugotavljajo, da postane javno mnenje v tako pojmovani socialni tvorbi »oblika skupinskega mišljenja«. ⁷

V nekaterih primerih se v sorazmerno majhnih komunalnih skupnostih interes in udeležba državljanov pri razpravi o problemu res lahko razrasteta in zajameta široko javnost; razmišljanje te skupnosti, ožje spojeno z mehanizmom oblasti, utegne pripeljati do sklepa, o katerem lahko rečemo, da je odločitev javnega mnenja. V mnogo bolj redkih intervalih pa velike nacionalne populacije razgiblje skupen interes trenutnega problema z enakim rezultatom. »Praviloma pa sklepa ne sprejema javnost, temveč državno vodstvo, pri čemer bolj ali manj upošteva mnenje javnosti ali delov javnosti«. ⁸

Operativna javnost. Nekateri teoretiki menijo, da si ni treba po vsi sili prizadevati, da bi izoblikovali teoretično predstavo o skrivnostni kolektivni celoti, imenovani javno mnenje, niti da bi našli nekakšno personificirano »javnost«. Če presojamo politični proces v sodobni politični državi kot interakcijo med vlado in javnim mnenjem, ki temelji na ravnotežju med obema komunikacijskima tokovoma, tedaj so javnost preprosto tisti ljudje, ki se odzivajo na obvestila, ukrepe ali politične sklepe vlade.

Javno mnenje sestavljajo tista mnenja zasebnih oseb, o katerih vlada meni, da so tako koristna, da jim mora posvetiti pozornost. Vsaka vlada mora v tej ali oni obliki posvečati pozornost vsaj nekaterim mnenjem zunaj vlade; obseg mnenj, ki so pritegnjena v vladine politične analize, pa je različen glede na različne družbene sisteme.

Ce torej ocenjujemo kot javno mnenje tista mnenja, ki lahko vplivajo na vlado, tedaj ni treba domnevati, da je javnost rahlo strukturirana skupnost neke posebne vrste. Ob določenem problemu lahko *operativno javnost* sestavlja *visoko strukturirana skupnost*, medtem ko so pri drugem problemu mnenja lahko *razpršena po široki javnosti*, ki nima nikakršne posebne organizirane oblike. ⁹

⁷ Carol D. Clark, *Concept of the Public*, *Southwestern Social Science Quarterly*, XIII (1932—33), str. 311—320.

⁸ V. O. Key, Jr., prav tam, str. 9.

⁹ V. O. Key, Jr., prav tam, str. 15.

Oblika javnosti, ki bo interesno zbrana ob problemu invalidskega dodatka ali zvišanja pokojnin ali zasebnega nakupovanja traktorjev, bo v jedru drugačna kot splošna, razpršena nestrukturirana javnost, ki jo bo zanimala npr. korupcijska afera v državni službi ali moralna deviacija obveščevalne službe ali zunanjepolitična odločitev vlade. Tudi obseg javnosti bo različen glede na različnost problema; zdaj bo pozorno javnost sestavljal manjši segment populacije, zdaj večji, zdaj bo zadeval te socialne kategorije ali sloje, zdaj druge. Za razločevanje javnosti glede na pozornost sta v veljavi dva vidika: presojava jo z vidika *stopnje* pozornosti kakor tudi z vidika *objekta* pozornosti.

Pozorna in nepozorna javnost. Javnost lahko razlikujemo, prvič, glede na stopnjo pozornosti. Almond govori tako o »množični javnosti« in »pozorni javnosti«. Množična javnost, ki jo obveščajo množični mediji, je pozorna bolj na ton razprave o problemih in reagira bodisi zaskrbljeno bodisi zadovoljno. Pozorna javnost, dosti ožja enota, spremlja javne zadeve analitično, je sorazmerno dobro obveščena in tvori kritično javnost pri razpravi o javnih zadevah.¹⁰

Key zato ugotavlja, da sestoji javnost iz pozorne javnosti ali vrste pozornih javnosti in iz velike nepozorne javnosti. Zelo pozorna in aktivna javnost normalno ne šteje nič več kot 10 do 15 odstotkov odraslega prebivalstva, čeprav utegnejo ob času kriz dokaj višji odstotki prebivalstva strniti svojo pozornost na posebne vladine akcije. Ta zgornji stratum politično pozornih, ki tudi intenzivno spremlja politično komuniciranje prek množičnih medijev, zajema predvsem politično aktivno prebivalstvo.

Veliko nepozorno javnost sestavljajo različni stratumi. Spodnji stratum nepozornih tvori vsaj 35 %, prebivalstva. Nepozorna javnost posveča tudi le malo pozornosti ali celo nobene pozornosti politični vsebini komunikacijskega toka množičnih medijev in tvori tedaj zelo maloštevilno občinstvo političnih medijev ali pa ga sploh ne tvori. Med obema skrajnjima deloma javnosti so vmesni stratumi, ki kažejo različne stopnje pozornosti. Črta ločnica med političnimi aktivisti in »množico« ni ostro zarisana, pač pa je dosti bolj le siva cona. Lahko pa razlikujemo dva tipa ljudi glede na njihove vloge v sistemu, v katerem javno mnenje pogojuje vladine akcije. Tako aktivistični stratum kot ljudske množice imajo svoje značilnosti. Politični aktivisti so mnenjski voditelji in so pomembni pri vplivanju na mnenjski proces; oni »oblikujejo mnenje za druge ljudi«. Preoblikovanje stališč pa ni stvar dneva, zato obstaja tudi množično mnenje, ki se ne sklada popolnoma z mnenjem političnih aktivistov. Zato lahko pravimo, da je ljudska množica v svojih značilnostih sorazmerno neodvisna od aktivističnega stratuma.¹¹

¹⁰ Gabriel Almond, *Public Opinion and National Security Policy*, *Public Opinion Quarterly*, XX, 1956, str. 371—378.

¹¹ V. O. Key, Jr., prav tam, str. 543.

Jovan Đorđević je razločevanje javnosti na aktivne in manj aktivne državljane povezal s politično participacijo, ki jo omogoča kak družbeni sistem.¹² Kostićeva je skušala empirično določiti obseg jugoslovanske pozorne javnosti. Javnost je razdelila na (1) stabilne, sorazmerno permanentno delujoče akterje javnega mnenja in na (2) depolitizirane — apolitične in nestabilne, občasne akterje javnega mnenja. Ugotovila je, da je prvih za dobri dve tretjini (71,62 %), drugih pa slaba tretjina (28,38 %).¹³

Poznejše raziskave inštituta za družbene vede v Beogradu pa kažejo, da je obseg stabilne javnosti ob vprašanih splošne politike lahko zelo različen, vsekakor pa manjši, in da le posebna, specifična vprašanja zajemajo širši krog javnosti. Lahko bi določili tri stratumе zanimanja za politiko nasploh:

Prvi stratum zajema državljane, ki sami izjavljajo, da se zelo zanimajo za politiko; teh je 12—19 %. Drugi, dokaj večji srednji stratum, zajema tiste, ki izjavljajo, da se »srednje zanimajo« za politiko; ta srednja, velika, na pol aktivna »javnost« obsega polovico anketirancev (41,5—55 %). Tretji stratum, tiste, ki se zelo malo zanimajo za politiko ali pa se sploh ne zanimajo, sestavlja več kot tretjina anketirancev (33—36,3 %).¹⁴

Če populacijo, zajeto v anketi, razvrstimo glede na tip naselja, vidimo, da se za »politiko nasploh« ne zanima polovica vaškega prebivalstva (51,9 %), kar pomeni četrtno jugoslovanskega prebivalstva. To se pravi, da so vsi ti tudi popolnoma neobveščeni o dogodkih doma in po svetu in da niso zmožni prispevati kvalificirana mnenja ter zavzemati smiselna politična stališča v akcijah.

»Širina« javnosti je pogojena z družbenim sistemom samim, z možnostmi sodelovanja v političnem procesu, z ekonomsko in kulturno razvitostjo okolja, z demokratičnimi tradicijami in strpnostjo, pa tudi z vrsto drugih konkretnih socialnih, političnih, mednarodnih, idejnih in moralnih okoliščin.

Predpostavka o političnem maksimalizmu tedaj temelji na fikciji, da so občani po naravi stoodstotni homines politici in da imajo univerzalni interes, da kažejo aktivnost v vseh organizacijskih oblikah. Občani so soočeni z velikimi zahtevami glede sodelovanja in z majhno resnično možnostjo vplivanja pri odločanju. Zato se ne vedejo kot »univerzalno zainteresiran individuum«, marveč so

¹² Jovan Đorđević, O javnom mnenju, Sociologija, »Rad«, Beograd 1957, str. 17.

¹³ Darinka Kostić, Vidovi depolitizacije izvesnog broja gradjana i verifikacija opšte radne hipoteze, v zborniku: Javno mnenje o prednacrtu novog ustava, Institut društvenih nauka, Beograd 1964, str. 434—436.

¹⁴ Podatki so iz biltenov beogradskega inštituta za družbene vede, centra za raziskovanje javnega mnenja, in temelje na raziskavah javnega mnenja v letih 1965 in 1966. V obeh letih so anketirancem zastavili približno ista vprašanja o stopnji zanimanja za politiko nasploh in dobili približno enake rezultate. Leta 1965 zelo 6,1 %, veliko 13,4 %, srednje 41,5 %, malo 19,3 %, niti malo ne 17,1%. Leta 1966 pa tele rezultate: zelo se zanima 12,0 %, zanima se 55 %, ne zanima se veliko 18 %, se sploh ne zanima 15 %.

selektivni, izbirajo svojo aktivnost. Očitno je tudi, da je naš politični sistem samoupravne družbe v tisti fazi, ko je možnost sodelovanja občanov v statutarnem, normativnem pogledu še dokaj jasno določena, stvarna možnost pri odločanju pa je na sorazmerno nizki stopnji. Zelo nevarna je tudi težnja za birokratizacijo političnega odločanja, ki pelje v formalno samoupravno demokracijo. Ta težnja izrazito oži možnosti politične participacije, dobi obliko manipuliranja z ljudmi in ustvarja tehniko formalnega, navideznega odločanja.

Vsi ti elementi so odločujoč konstitutivni dejavnik obsega pozorne, aktivne javnosti oziroma dejavnik pri vključevanju novih plasti, kategorij in segmentov nepozorne javnosti v relativno *stabilno, trajno, politično angažirano javnost*.

II

Slojevitost javnosti moramo seveda postaviti na realna tla politične diferenciacije kot odseva političnega pluralizma meščanskih demokracij. Za veliko nepozorno javnost, za ljudske množice se bore tako politične stranke kot tudi interesne skupine.

Glede na *interesno strukturo* razlikujemo generalno javnost in specialne javnosti.

Generalno javnost sestavljajo ljudje, katerih pozornost je obrnjena k vrsti političnih dogodkov nasploh, medtem ko je pozornost specialnih javnosti usmerjena le k specifičnim področjem politike ali specifičnemu vladinemu delovanju.

Specialne javnosti so sestavljene iz tistih, ki kažejo neposredno zanimanje v posebnih dejavnostih ali političnih usmeritvah. Pojem specialne javnosti označuje tedaj tiste dele javnosti, ki imajo kako mnenje le o določenih problemih ali vprašanih javnega interesa. Očitno je namreč, da imajo le o nekaterih vprašanih »vsi« državljanji določeno mnenje (generalna javnost). Sicer pa vzbudi v vsakdanji politiki kak problem pozornost ene podkategorije prebivalstva, drugi spodbudi interes druge kategorije ali skupine in tretje vprašanje spet zanima kako drugo specialno javnost. Generalna javnost »razpade« ob specifičnih vprašanih v »kompleksno populacijo specialnih javnosti«.

Key opozarja, da ni podatkov, ki bi lahko prikazali razsežnosti teh javnosti, predmete njihovih pozornosti in obseg medsebojnega pokrivanja. Vendar pa je nekaj tipov specialnih javnosti moč določiti (farmerska javnost, veterani, šolska javnost itd.) Skoraj za vsako vladino funkcijo in dejavnost najdemo ustrezno pozorno javnost, ki se razlikuje tako po velikosti kakor po intenzivnosti interesov.

Te pozorne specialne javnosti, ki jih obveščajo specializirani mediji, imajo vsaka svojo strankarsko linijo, svoje organizacije,

ustaljene pozicije, svoje ideologije in v mnogih primerih tudi svoje poklicne govornike. Te specialne javnosti z intenzivnimi mnenji imajo vzorce reagiranja, spričo katerih lahko predvidevamo odziv. Zato lahko prikrita mnenja teh javnosti vnaprej ocenimo, medtem ko je mnogo težje oceniti ali predvideti latentna mnenja nepozorne množične javnosti.¹⁵

Poseben tip specialnih javnosti tvorijo socialne kategorije posameznih poklicev. Poklicne skupine (organizacije) snujejo svoje lastne etične kodekse pa tudi obrazce za delovanje. Take organizacije so sodniške, zdravniške, inženirske, novinarske, profesorske in podobno. Nasproti širši javnosti nastopajo v raznih javnih zadevah kot strokovne javnosti in skušajo uveljaviti svoje strokovne rešitve (urbanistične načrte, tipe bolnišnic in podobno).¹⁶

Politična diferenciacija. Blumer ugotavlja, da sestavljajo pozorno javnost tako *interesne skupine kakor politične stranke*. Popolnoma ločeno od teh, njim nasproti pa stoji velika *nezainteresirana javnost*.

Po navadi sprožijo kako javno vprašanje med seboj tekmujoče interesne skupine; okoli takega vprašanje se začne oblikovati javnost. Interesne skupine so kot take zainteresirane, kakšen bo odziv na vprašanje, in vsaka se trudi, da bi za svoje stališče dobila podporo ali vsaj zagotovila lojalnost nezainteresirane generalne javnosti. To postavlja nezainteresirano javnost — kot je poudaril Lippmann — v položaj arbitra in sodnika. V večini primerov bo njena odločitev vplivala, kateri izmed tekmujočih predlogov bo najbolj neovirano prešel v končni predlog za akcijo. Nezainteresirana javnost ima strateški položaj, saj skušajo javno razpravo zanetiti predvsem v njenih vrstah. Interesne skupine skušajo pri teh sorazmerno nezainteresiranih ljudeh oblikovati mnenja in jih utrditi.¹⁷

Interesne skupine uporabljajo pri oblikovanju mnenja vplivna sredstva, kot so politična propaganda in množični mediji. Propaganda pa kvari razumno javno razpravo. Tako so poskusi interesnih skupin pri oblikovanju javnega mnenja predvsem poskusi, kako zbuditi ali utrditi čustvena stališča in dajati netočne informacije.

¹⁵ V. O. Key, Jr., prav tam, str. 265. — Pri nepozorni množični javnosti ne gre toliko za to, da se predvidi, k čemu je usmerjeno latentno mnenje, temveč dosti bolj za to, da se predvidi, v kolikšni meri bo predlog, ukrep ali dogodek pritegnil pozornost množične javnosti ali pomembne dele te javnosti.

¹⁶ Raziskava javnega mnenja se ne more omejiti na ožji krog družbenopolitično angažiranih državljanov, pač pa mora zajeti celo populacijo oziroma volilno telo. Če bi zajela le ožji krog, tedaj to ne bi bilo glasovanje celotnega javnega mnenja, temveč bi se izrazil le politično najbolj angažirani del populacije. Prav tako bi lahko proučevali samo mnenja vodilnih politikov, delavskih voditeljev, poklicnih političnih delavcev, gospodarstvenikov, članov samoupravnih organov in podobno, vendar to ne bi bilo javno mnenje, marveč mnenje posameznih socialnih kategorij prebivalstva, organizacij ali ožjih interesnih skupin.

¹⁷ Herbert Blumer, *The Crowd, the Public, and the Mass*, v W. Schramm (editor), *The Process and Effects of Mass Communication*, University of Illinois Press, Urbana 1961, str. 375.

Proces navzkrižne razprave pa vendarle sili k racionalnemu presojanju in tako dobi kolektivno mnenje racionalen značaj. Kajti sporne točke je treba braniti in opravičevati, nasprotna stališča pa kritizirati in prikazati kot nevzdržna. To pa terjata tehtanje in presojanje. Morda ne bi bilo napak reči, da je javno mnenje razumsko, vendar ne nujno razumno.¹⁸

Kakovost javnega mnenja je zelo odvisna od učinkovitosti javne razprave. Množični mediji morajo zato omogočiti svobodno razpravljanje. Če kateremu od nasprotujočih si stališč preprečimo, da bi se predstavilo javnosti, ali če kakšno stališče zapostavljamo in mu dajemo manjše možnosti, da se predstavi generalni, nezainteresirani javnosti, tedaj oviramo učinkovito javno razpravo.

Zastavljamo vprašanje, ali niso svobodno javno razpravljanje, enakopravnost dialoga in enake možnosti javnega predstavljanja stališč predstavnikov vseh skupin sploh prvi pogoj za oblikovanje javnega mnenja, kakor ga pojmuje v tej razpravi. Ali sploh lahko govorimo o javnem mnenju, če teh predpostavk demokratičnega soočenja mnenj ni? Upravičeno ugotavljajo mnogi avtorji, da doživljamo globoko krizo institucionalnega oblikovanja javnega mnenja na vsem svetu. Institucionalni kanali vplivanja in oblikovanja mnenja so v rokah monopolnih centrov politične moči, množični mediji pa izražajo po navadi le uradna stališča. Le redki nekonformni glasovi prodre skozi bučno trobentanje uradnih glasil. Tudi naša »glasila« se le s težavo otesajo transmissijske vloge in se začenjajo osveščati kot organi svobodne, kritične samoupravne javnosti. Če bi množični mediji bili dejanska tribuna različnih političnih stališč, predlogov in programov, če bi odsevali politično diferenciacijo družbe in omogočali tekmovalno soočanje alternativ, političnih subjektov in poslanskih kandidatov, potem bi *via facti* postali instrument avtentičnega javnega mnenja.

Ceprav je javno mnenje po svoji genezi individualno mnenje posameznikov, se vendar v obče mnenje javnosti izoblikuje šele v mnenjskem procesu, v spopadu mnenj, v svobodni razpravi, v logičnem dvoboju različnih alternativ, v procesu prehajanja zasebnega mnenja v družbeno mnenje, v družbeno zavest. Javno mnenje je poseben način odsevanja družbene zavesti; ta način je integracija raznih oblik družbene zavesti.

Sociologi soglašajo, da je javno mnenje izražanje mnenj, stališč in razpoloženj določene javnosti o vprašanih splošnega interesa. Vendar taka preprosta definicija prav nič ne pove, ali je javno mnenje skupek individualnih mnenj ali kolektivna sodba. Nekateri operacionalisti se zadovolje celo z ugotovitvijo, da javno mnenje »sestavljajo reakcije ljudi na verbalne ugotovitve in vprašanja v okoliščinah intervjuja«.¹⁹ Tako se jim javno mnenje predstavlja

¹⁸ Herbert Blumer, prav tam, str. 376.

¹⁹ Lucien Warner, *The Reliability of Public Opinion Surveys*, POQ 3, str. 337.

kot preprosta »kvantitativna distribucija individualnih mnenj«, razpršenih po atomizirani množični javnosti, njenih segmentih ali celo po posameznih socialnih kategorijah globalne družbe.

Čeprav tako pojmovanje poenostavlja raziskavo »javnega mnenja«, se vendar zdi nezdružljivo z javnim mnenjem, ki nastaja v svobodni javni razpravi. Zato nekateri razločujejo med »nejavnim« javnim mnenjem, ki ga registrira anonimna raziskava, in javnim mnenjem, ki se oblikuje v javni razpravi. Zasebno izrekanje mnenj v okoliščinah anonimnosti ni podvrženo soočenju mnenj, tekmovalnosti alternativ in javni kritiki. Ostaja na ravni zasebnega razmišljanja posameznika ali ožjih skupin in ima možnosti socializacije v družbeno javno mnenje.

Za demokratizacijo družbe pa se zdi mnogo bolj pomembno vprašanje, ali si družba ne umišlja, da je z vpeljavo raziskav javnega mnenja že dosegla novo stopnjo demokratizacije. Čeprav je znanstveno raziskovanje javnega mnenja in pogumno objavljanje rezultatov vsekakor zanesljivo znamenje »pomladi« v vsaki družbi, vendar ga po navadi spremlja tudi fikcija o politični relevantnosti javnega mnenja in o novi obliki participacije državljana v političnem procesu.

Najprej nekaj o prvi predpostavki: težko je govoriti o relevantnosti javnega mnenja, če javno mnenje nima svojih lastnih kritičnih organov izražanja pa tudi instrumentov pritiska, če ni omogočena javna interakcija med vlado in javnostjo, če vlada ni prisiljena upoštevati javnega mnenja in odločati v skladu z njim. Če tega ni, ostaja javno mnenje le demokratična fasada.

In drugič. Ali je anonimno izrekanje mnenja poklicnemu anketarju, ki je »zaprisežen« za ohranjanje tajne, nova oblika politične participacije državljana? Kakor ne more nihče oporekati koristnosti anketiranja, obstaja vendar nevarnost, da si začne državljan domišljati, da s svojo anonimno izjavo sodeluje v političnem procesu. Vdaja se zmotnemu prepričanju, da je z zasebno izjavo, ki se šteje le kot kvantitativen glas, že sodeloval v političnem procesu javnega oblikovanja mnenja, v katerem bi njegovo mnenje imelo kvalitativno težo. In še slabše: svoj drugotni stik s svetom politične realnosti ima za odrešilno dejanje in za politični akt; v tem se kaže mamilna disfunkcija anonimne ankete.

Demokracija je tista oblika politične ureditve, v kateri lahko državljan svobodno, ponosno in brez strahu izpove svoje mnenje. Demokracija pa je tudi državljanski pogum, izpovedovati mnenje javno in svobodno. Svobodno izražanje mnenja je bila in je še ena od temeljnih človekovih pravic, ki je tesno povezana s svobodo mišljenja, svobodo vesti, svobodo tiska in političnega združevanja. Zato se zdi nujno, da *javno* izražanje mnenja presojammo kot konstitutivni element določitve javnega mnenja. Hennis zato v svojem znanem spisu o demokratičnem javnem mnenju ostro odklanja

anonimnost izražanja javnega mnenja in celo pravi, da »anonimen vzorec nikoli ne more biti reprezentant javnega mnenja«. ²⁰

Ker lahko domnevamo, da so tudi sami inštituti za javno mnenje bolj ali manj institucionalizirani, odvisni od centrov političnega odločanja ali celo v njihovi službi, potem je raziskovanje javnega mnenja marsikdaj oblika manipuliranja z javnim mnenjem. Osebnostno svobodni zasebnik lahko izbira le med odgovori, ki mu jih ponuja uradnik institucije. Respondentovo svobodno izražanje mnenja se omeji na zoženo pahljačo političnih alternativ in predlaganih odločitev anketnega vprašalnika. Znano je dejstvo, da v svetu raste prava industrija raziskovanja javnega mnenja in da vlade, stranke in interesne skupine trošijo velikanska sredstva za raziskave javnega mnenja in za uveljavljanje svojih stališč v javnem mnenju. Tako stojimo pred paradoksnim dejstvom, da institucionalna sredstva le redko izražajo avtentično javno mnenje in da je le-to prisiljeno iskati druge kanale (razne revije, pol ilegalni »new voices«, medosebno širjenje, ezopovski jezik, demonstracije, stavke, univerzitetna gibanja, sodišča časti, institucije OZN, revolucionarna gibanja in podobno), da se sploh lahko izrazi.

III

Kako se oblikuje javno mnenje v javni razpravi kot nova kvaliteta? Javnost pridobi enotnost posebne vrste in možnost delovanja tedaj, ko doseže kolektivno odločitev ali ko razvije kolektivno mnenje. Javno mnenje je zato vedno kolektiven proizvod. Kot takšno ni soglasno mnenje, s katerim se strinja vsakdo iz javnosti, niti ni nujno, da gre za mnenje večine. Kot kolektivno mnenje je lahko (in običajno tudi je) drugačno od mnenja katerekoli skupine v javnosti. Lahko si ga zamišljamo kot sestavljeno mnenje, izoblikovano iz različnih mnogih mnenj, ki obstajajo v javnosti; ali še bolje, kot *osrednjo težnjo*, ki se je pokazala med spopadanjem ločenih mnenj in se naposled izoblikovala zaradi sorazmerne moči in igre nasprotovanja med njimi. V tem procesu lahko kaka manjšinska skupina izpriča dosti večji vpliv na oblikovanje kolektivnega mnenja kot pa stališče kake večinske skupine. Kot kolektiven proizvod zastopa javno mnenje vso javnost, kar je je razgibalo vprašanje; kot takšno omogoča dogovorno delovanje, ki ne temelji nujno na konsenzu . . . ²¹

Javno mnenje se oblikuje z obojestranskim popuščanjem v razpravi. Oblikuje se s pomočjo argumentov in nasprotnih argumentov.

²⁰ Wilhelm Hennis, *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie*, Tübingen 1957, str. 33.

²¹ Herbert Blumer, prav tam, str. 374—375. — Fichter podobno razlikuje med *generalnim, kolektivnim, večinskim mnenjem in specialnimi mnenji*: »V vsaki večji družbi obstajajo mnoge javnosti,« pravi Fichter, »vendar se ne zanimajo vse izmed njih za vsa javna vprašanja. Ob določenih časih pa skuša sociolog le odkriti kolek-

Proces razprave omogoča »skupni jezik«. Če javnost tega nima, tedaj razprava ni mogoča. Če zavzemajo skupine ali stranke v javnosti dogmatska ali sektaška stališča, zaide razprava na mrtvo točko. Oblikovanje javnega mnenja pomeni, da si ljudje izmenjujejo izkušnje in da so voljni za kompromise in koncesije. Samo takó lahko javnost deluje kot enota kljub temu, da je razdeljena.

Zelo protislovna so si mnenja glede *pluralizma javnega mnenja*. Klasična teorija o javnem mnenju meni, da vključuje javno mnenje ob danem času izrekanje mnenj tako večine kot manjšine ali vseh manjšin. V demokratični javnosti poteka proces interakcije: manjšina podpira stališča večine in večina je strpna do pogledov manjšine. Oblikovati se mora táko sporazumno mnenje, da ga lahko odobri tudi manjšina — čeprav ni enakega mnenja — odobri pa ga ne iz strahu, marveč iz prepričanja. In če je demokracija popolna, mora biti tudi podreditev manjšine prostovoljna.²² Sodobnejši ameriški avtorji predvidevajo tudi možnost, da manjšine nočejo privoliti v sodelovanje, kadar so razlike velike in trajne. Tedaj nimamo več opravka z eno javnostjo, marveč z več javnostmi.²³ Zahodnonemški sociolog Lenz pa ugotavlja, da je javno mnenje že po svoji naravi vedno pluralistično, to je množinsko, ker je nemogoče, da se individualna in skupinska mnenja o enem in istem predmetu ne bi razlikovala po vsebini. Enotnost mnenja je mogoče doseči le z nasiljem nad mnenjem osebnosti, to pa ni javno mnenje v polnem pomenu.²⁴

Mnenjski pluralizem zagovarja tudi poljski sociolog Wiatr, ko definira javno mnenje kot skupek javno izraženih mnenj predstavnikov raznih družbenih skupin dane družbe o javnih zadevah.²⁵ Javnega mnenja ni moč omejiti le na mnenje večine, ker to vodi k podcenjevanju pogledov manjšine. Temu stališču ostro ugovarja sovjetski politolog Uledov, ki trdi, da je javno mnenje vedno le mnenje večine, kajti manjšinska mnenja v procesu oblikovanja zgubljajo značaj javnega mnenja. V socializmu imamo opravka s soglasnim mnenjem, ki označuje splošno soglasje vseh razredov in družbenih skupin; to mnenje je zato kvalitetno višje kot mnenje navadne večine.²⁶

tivno in generalno mnenje o kaki javni zadevi. Ob teh priložnostih opazuje tisto, kar je večinsko mnenje, neke vrste centralna tendenca, ki nastaja iz sporazuma predstavnikov različnih javnosti.« (Joseph H. Fichter, *Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, London 1957, str. 186).

²² A. L. Lowell, *Public Opinion and Popular Government*, New York 1913, str. 15.

²³ W. Albig, prav tam, str. 5—6.

²⁴ F. Lenz, *Werden und Wesen der öffentlichen Meinung, Ein Beitrag zur politischen Soziologie*, München 1956, str. 15.

²⁵ Jerzy J. Wiatr, *Nekateri problemi javnega mnenja v luči volitev 1957. in 1958. leta*, *Studia Socjologiczne polityczne*, Varšava 1959, str. 12—15.

²⁶ A. K. Uledov, *Die öffentliche Meinung*, Berlin 1964, str. 51—57.

Zadnji sodbi je težko pritegniti, ker je znano dejstvo, da je politični pluralizem vedno izraz in posledica družbenega pluralizma, se pravi diferenciacije družbe v družbenoekonomski sferi. Čeprav se v socializmu odpravljajo razredna nasprotja in poteka proces politične konsolidacije na temelju socializma, vendar ostaja politična diferenciacija, ki ima svoje izvore v idejnopolitični tradiciji, v različnih konceptih poti v socializem, v konfliktih, ki pretresajo družbo, in ne nazadnje v novonastalih idejnopolitičnih programih.

Prepričljiv dokaz za to trditev je dejstvo, da je formalni politični pluralizem oziroma večstrankarski sistem, ki obstaja v deželah ljudske demokracije, ob vsaki dani možnosti težil k temu, da bi se uresničil kot dejanski politični pluralizem (na primer na Poljskem). Na Češkoslovaškem pa se je po januarju 1968. leta dejansko aktiviral ves pluralistični politični sistem, ki je dvajset let obstajal le formalno. Nastajati so začele nove družbene organizacije, ki so izražale resnično strukturo družbenih interesov; oživila je tudi integracijska vloga Ljudske fronte. Izoblikoval se je sistem dejanskega političnega policentrizma, v katerem več centrov svobodno oblikuje politična mnenja, ima lastne propagandne mehanizme, ki tekmujejo v oblikovanju javnega mnenja. V takem sistemu ne more obstajati unificirano javno mnenje, kot ga vidi Uledov, pač pa pluralizem mnenj v novi kvaliteti, tj. kot avtentično javno mnenje o določnem vprašanju. Manjšine in manjšinska mnenja imajo svoje mesto v funkcioniranju mehanizma političnega javnega mnenja in so pomemben soustvarjalni dejavnik. Javno mnenje tako postane sestavni del delovanja političnega sistema in ena izmed oblik kristalizacije in reprezentacije interesov in mnenj raznih družbenih skupin.

Stalno svobodno izmenjavanje mnenj vodi k rastoči stopnji soglasja o važnih nacionalnih problemih. Mehanizem javnega mnenja usmerja posameznike in skupine k interakciji in s tem k soočenju stališč in mnenj, pri čemer se tvorijo stabilni mnenjski bloki, ki so zmožni politično vplivati. Totalitarni sistemi nadzorujejo poglobitve komunikacijske kanale in ovirajo neformalno komunikacijo med državljani, ker tako preprečijo interakcijo posameznih mnenj in oblikovanje neinstitucionalnega mnenja oziroma razvijanje različnih mnenj v soglasje.

Jugoslovanski socializem je uveljavil mehanizem neposrednega pluralizma samoupravnih odločitev. Pluralizem samoupravnega odločanja pa se manifestira predvsem na področju raznih sfer družbenega dela; manj se izpričuje v sferi političnega procesa. Težko je trditi, da obstoječe institucionalne oblike samoupravnega odločanja v sferi političnega procesa določajo vse razlike v mnenjih in da predstavljajo sistem kristalizacije in reprezentacije mnenj. Raziskave kažejo, da imamo opravka z večjo dejansko kakor pa deklarirano diferenciacijo stališč v Zvezi komunistov. Ankete so razkrile tudi

mного večje razlike v idejnopolitičnih pogledih slovenske javnosti, kot pa jih izraža Socialistična zveza.²⁷ Lahko trdimo, da sedanja struktura institucionalnih oblik političnega procesa zaostaja za dejanskimi potrebami kristalizacije mnenj, stališč in interesov. V stvarnosti obstaja neinstitucionalni mnenjski policentrizem, ki pa prek Socialistične zveze ne more uveljaviti svojih aspiracij in se tako pojavlja le v neformalnih komunikacijskih kanalih kot latentno mnenje.²⁸

Opravka imamo z *mnenjskimi bloki*, ki pa se nikakor ne pokrivajo z obstoječo institucionalno politično strukturo. Pripadnost kaki organizaciji (Zvezi komunistov, Socialistični zvezi, Zvezi borcev ali mladine) še ne določa pripadnosti mnenjskemu bloku. Mnenjska diferenciacija poteka v vseh političnih institucijah na temelju različnih idej, vrednot in pogledov. Polarizacija poteka na liniji različnih konceptov in programov nadaljnega družbenega razvoja, na liniji samoupravljanja in etatizma, nacionalne samobitnosti in centralizma, različnih gospodarskih konceptov; ljudje se ločujejo v sodbah glede politike trde roke in demokratizacije, vzhodnih in zahodnih vzgledov, javnosti dela in odločanja za zaprtimi vrati, togega demokratičnega centralizma in demokratičnega policentrizma, idejne širine, mnenjske strpnosti oziroma dogmatizma in okostenelosti, glede vprašanj delitve po delu, standarda in drugih javnih problemov, ki v obliki konfliktnih situacij ostajajo latentna ali pa se razrešujejo. Težko bi bilo govoriti tudi o togi polarizaciji v mnenjski blok »naprednih« in blok »konservativnih«, čeprav je dejstvo, da se večinsko javno mnenje oblikuje prav na temelju »naprednih« vrednot. Sele raziskave bi razkrile vso zapleteno strukturo javnega mnenja in diferenciacijo v razne mnenjske bloke.

Zahteve, ki jih izraža javno mnenje, *nimajo značaja pravnega zakona*. Javno mnenje lahko zahteva, vendar kot mnenje ne more prisiljevati, če pa hoče prisiliti, se mora spremeniti v konstitucionalno organizirano in legitimno voljo.²⁹ Z drugimi besedami, spremeniti se mora v zakon in prenehati biti javno mnenje. Javno mnenje je javna sila, ni pa javna oblast.

Javno mnenje je *moralna kritična sila* družbe, je »deetatizirana oblast«, je neinstitucionalna politična sila samoupravne javnosti. Če hoče taka ostati, mora biti svobodna tudi do svojih lastnih ustanov in ostati dejavnik zunaj vsake institucionalne povezave. Javno

²⁷ Glej raziskave o slovenskem javnem mnenju v letu 1968 Centra pri Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, zlasti podatke o skladnosti s politiko Zveze komunistov.

²⁸ Socialistična zveza naj bi združevala vse ljudi ne glede na njihovo idejno-politično usmeritev, slovenska republiška konferenca SZDL pa ima v svojem forumu od 211 članov le 23 nekomunistov (od 400 poslancev republiške skupščine pa je 37 nekomunistov, se pravi še manjši odstotek). (Podatki v Delu, v rubriki Pogovori z bralci, kjer neki bralec sprašuje, ali nekomunisti lahko sploh kje soodločajo).

²⁹ Wilhelm Hennis, prav tam, str. 27.

mnenje je vedno širše od državne organizacije, stranke in interesne skupine, celo širše od najširše demokratične samouprave. Javno mnenje ne more biti političen in živ dejavnik, če poleg vsestranskega sodelovanja nima tudi možnosti, da odreče podporo državni politiki in da išče boljše poti. S tem pa ni rečeno, da je javno mnenje vedno boljše in bolj napredno, kot sta volja in mnenje državne oblasti.

Javno mnenje se v samoupravni družbi realizira prvič kot dejavnik pluralizma samoupravnih odločitev v sferi družbenega dela in v reformirani politični strukturi, drugič pa tudi kot neinstitucionalna kritična sila samoupravne javnosti. Zato je postulat nadaljnje demokratizacije samoupravne družbe razvijanje in krepitev avtonomnih, kritičnih, mislečih nacionalnih samoupravnih javnosti jugoslovanske družbe kot dejavnika jugoslovanskega *mnenjskega policentrizma*. Tak pluralizem javnega mnenja bo avtentično odseval potrebe in interese, tvorno bo prispeval k razreševanju družbenih konfliktov in kreplil integracijo jugoslovanske socialistične družbe.



Uporaba izsledkov socioloških raziskav v politiki

Uvod

1. Pri obravnavanju odnosa med politiko in izsledki empiričnih socioloških raziskav se ne kaže omejevati samo na mnenjske raziskave. Razlogov je več. Navedimo vsaj dva:

a) Mnenjske raziskave so ena izmed zvrsti empiričnih socioloških raziskav. Z empiričnimi sociološkimi raziskavami pa smo pri nas še dokaj na začetku, saj smo prve takšne raziskave dobili šele pred kakimi 15 leti. Pri politični uporabi ugotovitev teh raziskav nastopajo podobne osnovne ovire.

b) Razširjeno je (napačno) pojmovanje, da so mnenjske raziskave vse empirične sociološke raziskave, ki kot tehniko zbiranja podatkov uporabljajo vprašalnike. Razmejitev dejansko ni zmeraj enostavna, ker uporabljamo vprašalnike skoraj vedno, kadar zbiramo verbalne reakcije ljudi. Tudi verbalni testi so na videz zelo podobni vprašalnikom. Vendar pa takšno pojmovanje nestrokovnjakom nujno pomeni podobno obravnavanje vseh tovrstnih socioloških raziskav.

Tako bi tudi razčiščevanje pojmov lahko označili kot eno od aktualnih nalog raziskovalcev, ki delajo na teh področjih, čeprav je pojmovna zmeda med nesociologi po vsej verjetnosti večja kot med sociologi.

Kaj pomeni »uporaba«

2. Že iz naslova sledi, da so ovire za uporabo izsledkov empiričnih socioloških raziskav lahko na strani politike, na strani znanosti ali na obeh straneh. Preden preidemo na obravnavanje enih in drugih, naj opozorimo še na tretji vir zaprek, ki je po našem mnenju prav tako bistven, kaže pa se v različnem pomenskem razlaganju pojma »uporaba«. Gre za razlike v odgovorih na nekaj vprašanj, kot npr.:

— Kdaj se začne dejanska uporaba rezultatov znanstvenih raziskav pri političnih odločitvah?

— Kdaj lahko rečemo, da je bil dosežen maksimum (optimum) uporabe (izkoriščenost) rezultatov?

— Kdaj smemo reči, da rezultati niso bili izrabljeni?

— V čem se kaže politična uporaba ali neuporaba znanstvenih raziskav? Itd.

Gre torej za vprašanje meril, standarda za oceno, kdaj in koliko so rezultati kake raziskave uporabljeni. Razumljivo, da imamo v mislih samo tiste in take raziskave, ki so primerne za osnovo politične akcije, in ne takih, ki imajo izključno drugačen, npr. znanstven pomen.

Raziskovalci, ki se prištevajo med marksiste, bi se verjetno strinjali z definicijo »uporabe«, po kateri pomeni politična uporaba izsledkov empiričnih socioloških raziskav doseganje kakih sprememb v praksi, v normah ali obnašanju (dela) družbe.

Politiki pa — sodeč po praksi (kolikor nam je znano) — razumejo pod »uporabo« rezultatov empiričnih socioloških raziskav večidel to, da o njih razpravljajo na sestankih in sprejemajo sklepe, ki niso v nasprotju z izsledki raziskav, in nič več.

Pri tem smo seveda odšteli vse tiste raziskovalce in politike, ki v bistvu ne vedo, kaj bi radi, ki imajo občutek, da raziskave »niso uporabljene«, oziroma po drugi strani, da »niso uporabne«. Prav tako nas ne zanimajo prestižna vprašanja. V to kategorijo bi lahko prišteli tudi tiste, predvsem »politike«, ki svojo naprednost dokazujejo s tem, da imajo v predalih svoje pisalne mize debele mape poročil o »znanstvenih raziskavah«, na katere se ob vsaki priložnosti sklicujejo, ne da bi jih v bistvu razumeli.

Če se povrnemo k omejenima dvema označitvama »uporabe«, ugotavljamo naslednje:

— da za spreminjanje stvarnosti tudi idealna raziskava nikakor še ni dovolj in

— da zgolj obravnavanje rezultatov in sprejemanje sklepov še ne pomeni nikakršnega spreminjanja stvarnosti, temveč kvečjemu mišljenja posameznikov.

Trdimo, da je nepriznavanje ali vsaj neobčutenje teh dveh omejitev ena bistvenih ovir za hitrejše razreševanje odnosa med politiko in empiričnimi raziskovanji. Vendar je na drugi strani takšno pojmovanje odsev splošnih družbenih razmer, zlasti znanja in vrednot (uporabljanih pravil obnašanja) vladajoče družbene skupine.

Načelne ovire

3. Širše vzeto odnos med znanostjo in politiko ni niti časovno niti geografsko nov ali specifičen problem. Čutijo in obravnavajo ga predvsem znanstveniki, in to tako v zahodni Evropi in Ameriki kot v vzhodni Evropi. Gre za tri možne vrste odnosov, ki vsebujejo do neke mere tudi značilnosti zgodovinskega razvoja tega odnosa, torej za možnost:

- politika ignorira znanost,
- politika si podreja znanost,
- politika in znanost sta si v prirejenem odnosu (sodelovanja).

Za kvaliteto družbenih odnosov, kot jih razvijamo pri nas, je, razumljivo, sprejemljiv edino tretji odnos — prirejenost. Sistemskih ovir za uporabo znanosti v politiki ni. Gradimo znanstveni socializem. V resoluciji zadnjega kongresa ZKS, npr., piše: »Znanost mora dobiti v političnih, ekonomskih in kulturnih odnosih vlogo in pomen temeljne gibalne sile in postati odločujoč dejavnik samoupravne družbe«. In dalje: »Zavzemamo se za kakovostno in z družbenimi potrebami usklajeno dejavnost, za tesno sodelovanje med raziskovalnimi organizacijami in uporabniki raziskav, za čimvečjo in čimhitrejšo uporabo dosežkov raziskovalnega dela«. Ker ni omejitev, smemo sklepati, da se navedena stališča nanašajo tudi na sociološke raziskave. Stališča podobne vsebine bi lahko našli praktično v vseh najbolj avtoritativnih družbenih aktih, ki to vprašanje obravnavajo. Načelnih ovir torej ni. Znanost in s tem tudi empirične sociološke raziskave priznavamo, deklariramo kot temelj politične aktivnosti.

Sistem vrednot

4. Za uporabo rezultatov empiričnih socioloških raziskav v politiki je najbrž eden prvih, neogibnih pogojev ta, da znanstveniki hočejo raziskovati tako, da politiki lahko to uporabijo, in da politiki hočejo uporabljati raziskovalne izsledke. Z drugimi besedami, gre za vpliv nazorov o ciljnih in gibanju družbe tako na raziskovalce kot na načrtovalce politične akcije. Za obe strani je najenostavneje, da se lotijo problema tako, kot ga sami vidijo, in tistega, ki ga sami vidijo. Praksa nenehno dokazuje, da je še vedno mogoče načrtovati in izvajati politične akcije, ne da bi uporabljali znanstvene metode ali izsledke znanstvenih raziskav. Nadalje nam praksa prav tako nenehno dokazuje, da je vedno več raziskav, ki nimajo prav nobenega učinka. Potrebno bi bilo torej zmanjšati razlike, ki se pojavljajo ob opredelitvi vsebine raziskav na eni strani, in na drugi strani odstraniti možnost političnih ukrepov »na pamet«.

Ob vprašanju, kaj želimo doseči, kaj spremeniti v družbi in zakaj, pridejo do izraza sistemi vrednot, družbeni nazori, priznani družbeno politični cilji ne samo politikov, ampak tudi raziskovalcev. Tu je treba zapustiti tla pozitivizma in dopustiti delovanje vrednostnih sodb. Če so te vrednostne sodbe oziroma sistemi vrednot med politiki in raziskovalci bistveno različni, ni pričakovati sodelovanja in »uporabe« znanstvenih izsledkov v politiki. Vsaj trenutno potegne krajši konec znanost. Pri tem najbrž ne moremo govoriti o »moči« politikov in »nemoči« znanstvenikov, ampak prej o »trenutni moči« politikov in o dolgoročnih učinkih znanstvenih ugotovitev. Če ima torej politika prednost trenutne moči, pa ima znanost prednost objektivnosti.

Če brez soglasja o poglavitnih ciljnih med znanstveniki in politiki ne gre, pa doseganje soglasja pomeni omejevanje »svobode« delovanja enih in drugih. To je cena, ki jo je treba plačati.

5. Spreminjanje prakse nikakor ni enostavna zadeva. Najmanj, kar je treba imeti, je jasno določen cilj, poznati je treba metodo in imeti sredstva za doseganje tega cilja. Cilj, metode in sredstva je mogoče realno določiti le na podlagi presoje sedanjega stanja. Ob tem nastane vprašanje: do kod znanost in od kje naprej politika. Ali je naloga raziskovalca samo opredeliti in raziskati trenutno stanje problema in ugotoviti, če je to stanje skladno ali neskladno s ciljem oziroma koliko je skladno ali neskladno, ali še kaj več. Je izbor metod in sredstev za doseganje družbenih sprememb (določanje vsebine in metode politične akcije) naloga politikov ali raziskovalcev ali obojih skupaj. Naš odgovor: obojih skupaj.

Da spremembe dosežemo, ni dovolj, da poznamo cilj in da spremembe želimo doseči. Metode in sredstva morajo biti izbrana tako, da najhitreje, najceneje, toda z maksimalno gotovostjo vodijo k cilju (najučinkoviteje po izbranem merilu). Smo v položaju, ko raziskovalci očitajo politikom izbor neučinkovitih metod in sredstev, politiki pa raziskovalcem, da delajo neuporabne raziskave, ker raziskave ne vključujejo napotkov za doseganje sprememb.

Ovire pri politikih

6. Navedli bomo nekatera pojmovanja ali značilnosti, ki so relevantne za obravnavani problem:

a) Pojmovanje o uporabi raziskav, ki smo ga že omenili in ki vsebuje razpravo o poročilu o raziskavi in sprejemanje sklepov, kaj »je treba« storiti, kaj »naj se« zgodi ipd., ne da bi določili, kdo, kaj in kako bo to naredil. To se v bistvu nanaša na ves sistem politične organiziranosti. Tako na liniji oblastnih organov kot na liniji političnih organizacij ugotavljamo minimalno povezanost med različnimi nivoji organizacije. Ni zagotovljeno, da bodo nižji nivoji uresničili sklepe višjih in narobe (razen ko gre za nekatere zakone), ker ni nadzora in sankcij. Tako ima ne samo vsaka politična organizacija svoj program, ki ni usklajen s programi drugih, ampak ima celo vsak nivo iste organizacije svoj program, ki ni vsklajen s programi drugih nivojev. Za ceno boja proti centralizmu smo žrtvovali tudi enotnost akcije, ki je pogoj za uspeh.

b) Uporaba družboslovnih raziskav zahteva določen minimum specifičnega znanja iz družbenih ved. Najbrž smemo sklepati, da ta pogoj pri znatnem delu politikov ni izpolnjen (npr. inženirji agronomije, kemije, strojništva ipd. z nizko stopnjo izobrazbe nasploh itd.), kar jim onemogoča razumevanje bistva izsledkov in predlogov, ki na njih temeljijo. Kaže, da naš družbeni razvoj še ni dosegel take stopnje, da bi zahteval (ne samo dovoljeval) znanstveno podlago politični akciji.

c) Prevladujoč sistem (metoda) dela je individualno delo. Ni še dovolj prodrlo spoznanje o omejeni vrednosti individualne intuicije:

— da ni vedno najboljša rešitev, ki se nam prva izoblikuje v zavesti,

— da položaj, funkcija ne more biti merilo objektivnosti in učinkovitosti mnenj in predlogov,

— da je potreben kritičen odnos tudi do lastnega dela,

— da morajo biti parcialni ukrepi vkomponirani v celoto, ne pa v nasprotju z njo, itd.

Ovire pri raziskovalcih

7. Nadalje navajamo nekatere značilnosti empiričnih raziskav, ki so pomembne za praktično uporabo izsledkov:

a) Precej socioloških raziskav je deskriptivnega značaja. Deskripcija sama po sebi je zanimiva za raziskovalce, pa tudi za druge, politične akcije pa ne zahteva nujno. Da se razumemo: vsaka raziskava lahko rabi kaki akciji. Vprašanje je le namen akcije in njena družbena smotrnost oziroma nujnost. Podatki deskriptivnih raziskav so bolj prikaz rezultatov kake politične akcije kot pa pobuda zanjo.

b) Parcialnost raziskav. Sociološke raziskave so zelo omejene tako glede obsega problematike, ki jo lahko vključujejo, kot glede količine kontroliranih spremenljivk. Tako so tudi zaključki parcialni, predlagane spremembe pa le deloma vsklajene ali pa sploh nevsklajene s celoto. Deskriptivnost in parcialnost imata za posledico površno poznavanje problemov, katerih bistvo ostane nerazjasnjeno. Ukrepanje, poskus spreminjanja obstoječega, razreševanje problemov na taki osnovi niso mogoči. Take raziskave je dejansko mogoče kritizirati in obsojati že s pozicije zdrave pameti. Nekvalitetne, teoretično neutemeljene sociološke raziskave so najboljše sredstvo za diskreditiranje sociologije.

c) Z opisanimi pojavoma je povezana (kot vzrok ali posledica) neorganiziranost raziskovalcev, razkropljenost raziskovalnih institucij, pomanjkanje strokovnega vodenja raziskav. Tako rekoč vsi raziskujemo vse. To pa pomeni, da smo nujno nesistematični in nespecializirani. Prostorska in institucionalna razdrobljenost ne dopušča učinkovitega strokovnega vodstva. Skupna posledica je zmanjševanje kvalitete raziskav in s tem tudi družbene koristnosti sociologije. Koordinacija raziskovalne dejavnosti bi omogočila specializacijo in sistematičnost preučevanja. To je najbrž edina uspešna pot do globljega spoznavanja družbenih pojavov, do odkrivanja vzročnih zvez. Strniti raziskave na nekaj področjih, toda na teh področjih poglobljeno raziskovati — to bi bilo verjetno koristnejše od sedanje plitke širine.

d) Pomanjkljivo teoretično in metodološko znanje raziskovalcev rezultira v tem, da prihajajo različni raziskovalci ob raziskovanju istega pojava do različnih izsledkov. To pa gre v račun tistim, ki oporekajo potrebo in funkcijo socioloških raziskav zaradi vprašljive zanesljivosti in veljavnosti rezultatov.

Značaj in struktura (ne)religioznosti v Sloveniji

Področje religije in cerkve je zelo občutljivo. Ideološki dogmatizem ima prav tu izjemno globoke korenine tako na strani socialistične države in komunistične partije (Zveze komunistov) kakor na strani Cerkve. In prav zato je poleg teoretične kritike teh dogmatizmov nadvse koristno tudi empirično raziskovanje, da bi se lahko vendarle nekoliko bolj približali stvarnemu stanju ter spoznavali pojav religije v njegovih resničnih razsežnostih in strukturah. Raziskava »Slovensko javno mnenje 1968« je dala pri nas doslej prvo večjo možnost, da z določeno, omejeno, a korektno metodo ugotovimo razširjenost, značaj in strukturo (ne)religioznosti polnoletnih prebivalcev v Sloveniji. V anketi je bilo tudi dvoje vprašanj, ki sta neposredno vpraševali o (ne)religioznosti, religiozni aktivnosti in o stališčih o delovanju Cerkve pri nas.¹ S tem smo odprli možnost, da bi tudi pri nas lahko normalneje kot doslej nadaljevali s sistematičnimi in specializiranimi raziskavami o vprašanih religije in cerkve brez kakršnihkoli ideoloških predznakov.

1. Ali so rezultati objektivni?

Prav je, če navedem vsaj nekatere razloge, ki, vsaj po mojem mnenju, govore v prid relativni objektivnosti rezultatov. Najprej gre za *okoliščino*, da sta bili relevantni vprašanji uvrščeni v okvir celote 77 vprašanj, kolikor jih je imel vprašalnik. Tako vprašanji o (ne)religioznosti in delovanju Cerkve nista bili niti formalno niti dejansko privzdignjeni na ravnino nečesa izjemnega, posebnega. Posebna raziskava, posvečena eni sami temi, lahko namreč ustvari neko posebno ozračje, ozračje izjemnosti, v katerem človekovo opredeljevanje (izjave, stališča, mnenja) lahko v zavesti »prizadetih« dobi izjemen pomen ter povzroči izjemno premišljanje o razlogih vpraševanja in o morebitnem pomenu (posledicah?) takšne ali drugačne opredelitve. To še zlasti velja za »religiozno vprašanje« glede na pomen, ki ga je imelo v polpretekli in pretekli politični in

¹ Vprašanji sta se glasili: (8,01) »Ali bi nam lahko povedali, če ste verni in ali obiskujete verske obrede?« — (8,02) »Znano je, da Cerkev posega s svojim delovanjem in naukom na različna področja življenja. Kako naj bi po Vašem mnenju delovala Cerkev v naši družbi?« V tem sestavku poročam samo o rezultatih in možnih sklepih, ki se nanašajo na prvo vprašanje.

kulturni zgodovini slovenskega naroda.² *Nadaljnjo* okoliščino v prid objektivnosti vidim v družbenem ozračju trenutka, v katerem smo napravili to anketo. »Religiozno vprašanje« je v letu 1968 vendarle že precej depolitizirano, čas ostrih konfliktnih odnosov med Cerkvijo in državo je v glavnem preteklost, prepričanje ljudi o možnostih praktične uporabe ustavnih načel o svobodi verovanja in verske aktivnosti prevladuje; demokratizacija družbenega življenja je zajela tudi versko-cerkveno področje; protiverski (proti-cerkveni) ekscesi na eni strani ter primeri zlorabe verskih prepričanj v politične namene na drugi strani so neznatni in obrobni. Kot *tretjo* okoliščino v korist objektivnosti štejem privajenost prebivalstva na zanimanje strokovnih institucij za versko-cerkvena vprašanja. Tako laični tisk kakor tudi verski tisk občasno priobčujeta različne statistične podatke o deležu religioznih in ateistov v prebivalstvu posameznih držav ali narodov, zlasti v zahodnih deželah. Verski tisk priobčuje tudi statistične podatke o sodelovanju (participaciji) vernikov pri verskih obredih v posameznih župnijah, dekanijah in škofijah. To je moralo ustvariti pri ljudeh vtis, da je vpraševanje o (ne)religioznem prepričanju v vsaki deželi (tudi pri nas) normalno v delu strokovnih institucij. *Končno* svojo domnevo o objektivnosti rezultatov opiram tudi na napor raziskovalne skupine, da pripravi zares reprezentativni vzorec slovenske populacije, kar omogoča utemeljene posplošitve za vso Slovenijo.

Rezultati naše raziskave pa seveda doslej niso *edini* te vrste glede »religioznega vprašanja«. Najprej imamo možnost omejene primerjave s statističnim gradivom ob popisu prebivalstva v SFRJ v marcu 1953.³ Inštitut za družbene vede iz Beograda je v juliju 1964 naredil anketo o jugoslovanskem javnem mnenju, v katero je vključil tudi »nekatero vidike aktualnega stanja religioznega fenomena v naši družbi«, in sicer »odnos vprašanih do vere in opravljanja molitve ter mnenja o upravičenosti državne, materialne pomoči verskim skupnostim«. ⁴ Poleg tega so doslej naredili še nekatere parcialne razi-

² Koristnost postavitve »religioznih vprašanj v splošen okvir je dobila vsaj delno potrditev v razmeroma majhnem odstotku (2,6) tistih, ki na vprašanje o religioznosti niso odgovorili. V letu 1953 je bilo npr. 4,8 % tistih, ki niso odgovorili na vprašanje v rubriki *odnos do vere*.

³ Statistični popisni list je imel tudi rubriko *odnos do vere*. Podatke je analiziral dr. Ante Fiamengo v članku »Problem sociologije religije i statistike« (Savetovanje o primeni statistike u sociološkim istraživanjima, Beograd, 1957). V njem opozarja tudi na nekatere omejitve veljavnosti tega statističnega gradiva: »Izjave prebivalstva brez vere (kakor tudi izjave za določeno konfesijo) moramo sprejeti z določenim pridržkom. Lahko namreč postavimo vprašanje razlogov, ki so navajali neki del prebivalstva, da je odgovoril tako in ne drugače. Odgovori lahko izvirajo: a) iz čistega prepričanja, b) iz raznih ozirov moralne narave ali pa tudi c) iz strahu, da bi izjava nasprotnega značaja ne škodila delovnemu razmerju vprašanega«.

⁴ Rezultati so objavljeni v publikaciji inštituta pod naslovom »O aktualnim političkim i društvenim pitanjima« (1964, Beograd). Validnost rezultatov za Slovenijo pa je po našem mnenju zmanjšana zaradi majhnega števila anketiranih iz Slovenije (N = 295). Zato je vse primerjave sprejeti s pridržkom.

skave posebnih populacij tako v Sloveniji kot v drugih republikah. Opozorim naj posebej le na rezultate raziskave »Srednješolci in religija v Sloveniji 1968«. ⁵ Možne primerjave, z nekaterimi pridržki seveda, z našimi rezultati ter njihov izid so *nadaljnja* okoliščina, ki vendarle govori v prid relativne objektivnosti slike in strukture, o kateri bom poročal. Ne nazadnje smo lahko primerjali naše rezultate tudi z rezultati nekaterih cerkvenih raziskovalcev pri nas in tudi tu je prišlo do precejšnje stopnje skladnosti med podatki.

2. Nekatere teoretične predpostavke raziskovanja (ne)religioznosti

Z vprašanjem »Ali bi nam lahko povedali, če ste verni in ali obiskujete verske obrede« smo poskušali ugotoviti delež religioz-nih oziroma nereligioz-nih v odraslem prebivalstvu Slovenije 1968. Vprašanje ima dva dela. V *prvem* (ali bi nam lahko povedali, če ste verni) vabimo k osebni izjavi, k izreku sodbe vprašanega o samem sebi. Samoanalitična sodba »sem religiozen (veren)« oziroma »nisem religiozen (veren)« je sintetična sodba. Vendar vključuje osebne nazore o tem, kaj je in kaj ni religioznost, nazore, ki niso nujno v skladu z raziskovalčevim pojmom in razumevanjem (ne)religioznosti.

Kljub temu pa te sodbe izražajo osebno *prepričanje*, gotovost vprašanega o tem; *prepričanje*, ki povzroča tudi določeno obnašanje in ravnanje, specifično za (ne)religiozno *prepričanje*. Zato imajo te »samoanalitične« izjave svojo vrednost in pomen, ki sta tem večja, čim večje je *prepričanje* vprašanega o svobodi (ne)verskega *prepričanja* in ravnanja.

Drugi del vprašanja (ali obiskujete verske obrede) vprašuje po najbolj važnem elementu tako imenovane religiozne aktivnosti. Sodelovanje pri verskih obredih je namreč eden najbolj značilnih in pomenljivih znakov te aktivnosti, zlasti pri katoliški cerkvi. ⁶ Hkrati pa je sodelovanje pri verskih obredih eden od objektivnih kazalcev religioznosti in upoštevanje stopnje tega sodelovanja je tudi možen kriterij za določeno tipologijo religioznosti, veljavno zlasti za slovenske razmere, v katerih, kakor smo to že poudarili, je katoliška religija večinska religija.

Teoretična podlaga obravnavanih *dveh* delov v našem vprašanju (izjava o religioznosti, izjava o obiskovanju verskih obredov) je v *ločevanju* med *religioznostjo* in *pripadnostjo* k Cerkvi. Obiskovanje verskih obredov je, kljub omejitvam, eden od kazalcev, iz katerih lahko sklepamo na obseg in stopnjo identifikacije religioz-nih ljudi

⁵ Raziskavo je naredil Center za proučevanje religije in Cerkve na Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Rezultati so bili objavljeni (Teorija in praksa št. 2/1969, Problemi št. 73–74, Naši razgledi št. 21/68).

⁶ Katoliška religija je v Sloveniji večinska. Leta 1953 je bilo po lastni izjavi v Sloveniji 84,1 % katoličanov, 1,3 % protestantov, 0,3 pravoslav-nih; drugih verskih skupnosti popis žal ni zajel.

s Cerkvijo kot profesionalno družbeno skupino. Razločevanje med religioznostjo na eni strani in pripadnostjo k Cerkvi na drugi strani zajema tudi različnost dveh elementov v religiji: *ljudske religioznosti* (ljudska religija) in *cerkvene religioznosti* (cerkvena religija). Predpostavka ljudske religioznosti je, da je religija primarno to, v kar ljudje stvarno verujejo (stvarna vsebina človeških religioznih predstav). To pa, v kar ljudje v resnici verujejo, je predvsem odvisno od življenjskih razmer (družbenega statusa) družbenih skupin in človeka kot posameznika. Stvarna vsebina religioznih predstav družbenih skupin in človeka kot posameznika pa se pogosto razlikuje od religioznih nauk, norm, dogem in predpisov, ki jih ljudem predlaga ali od njih zahteva religiozna organizacija — Cerkev kot profesionalna družbena skupina. Prav te religiozne nauke, norme, dogme in predpise imenujemo *cerkvena religija*. Religioziološke raziskave v svetu potrjujejo, da so te predpostavke plodne. Ljudje, ki se sicer izrekajo, da so religiozni (da verujejo, da so npr. katoliške vere), hkrati ne sprejemajo nekaterih temeljnih verskih, moralnih, a še celo ne političnih, socialnih nauk ali predstav cerkvene (npr. katoliške) religije.⁷

Poleg hipoteze o tem, da se obnašanje religioznih ljudi pogosto razlikuje od predpisanih zahtev in norm cerkvene organizacije, kar potrjujejo religioziološke raziskave v svetu, želim omeniti še nekatere globalne hipoteze, ki smo jih postavili na podlagi ugotovitev religiozioloških raziskav v drugih deželah. Upoštevač doseženo stopnjo razvoja naše družbene skupnosti (raven gospodarskega, kulturnega, izobrazbenega, tehničnega, znanstvenega, urbanega in političnega razvoja), smo sklepali, da so tudi pri nas prisotni družbeni procesi, ki bistveno razkrajajo tradicionalno religioznost, odtujujejo religiozne ljudi cerkveni organizaciji, procesi, ki ustvarjajo družbeno situacijo, ki jo zahodni raziskovalci imenujejo *dekristjanizacija*, mnogi teologi pa: *verska in cerkvena kriza*. Mislim na tiste procese, ki jih navadno imenujemo: *sekularizacija*, *ateizacija* in *laizacija* družbenih funkcij, družbenih institucij, družbene in individualne zavesti.⁸ Predpostavljali smo torej tisto, kar se zdi raziskovalcem religije in Cerkve popolnoma normalno in naravno, medtem ko pri nas zlasti v nekaterih

⁷ Kot primer navajamo podatke, ki jih je objavil M. Kerševan v članku »Religioznost in družbenopolitična stališča«, Teorija in praksa št. 2/1969.

⁸ Če bi na kratko opredelili, kaj nam pomenijo ti izrazi, potem lahko rečemo tole: *sekularizacija* označuje družbeni pojav »osvobajanja« glavni družbenih institucij (vzgoja, umetnost, kultura itd.) izpod cerkvenega in religioznega vpliva, njihovo popolno osamosvajanje. *Laizacija* pomeni družbeni pojav popolne dekonfessionalizacije civilne družbe. Religiozno prepričanje postane stvar osebnih pravic in prepričanja. Družbene organizacije in ustanove niso le ločene od religije in Cerkve, marveč se utemeljujejo in razvijajo brez predpostavke o Bogu in Cerkvi. *Ateizacija* nam pomeni popolno osamosvojitve individualne in družbene zavesti od religioznega. Človeška zavest pojasnjuje sebe, svoje možnosti in naloge izključno iz sebe, hkrati pa zanika kakršenkoli nad- ali zunajčloveški svet. *Dekristjanizacija* označuje družbeni pojav vse večjega oddaljevanja družbenih slojev od krščanske cerkve in religioznosti v tradicionalnih krščanskih družbah.

krogih družbenih in političnih delavcev mislijo ravno nasprotno. Še vedno so namreč številne ocene, da v Sloveniji religioznost narašča, da naraščata vpliv in avtoriteta Cerkev, da doživljamo proces nove klerikalizacije religiozne zavesti in dejavnosti cerkvene organizacije, da je Cerkev v veliki ofenzivi (kakor pravijo) in podobno. Primer teh nasprotujočih si hipotez in ocen potrjuje našo uvodno ugotovitev, da so empirična raziskovanja tudi pri nas neizbežno potrebna.⁹

Upoštevajoč globalne predpostavke smo na podlagi možnih odgovorov, med katerimi so anketiranci izbirali, sestavili 6 možnih tipov odnosov do religije in Cerkev.¹⁰

Prvi tip odnosa (sem veren in redno — vsako nedeljo — obiskujem verske obrede) smo imenovali *religiozni—cerkveno dosledni*. Izjava o rednem obiskovanju verskih obredov namreč vsebuje visoko stopnjo povezanosti in istovetenja s Cerkvijo. Cerkvena norma je namreč, da morajo katoliški verniki praviloma vsako nedeljo obiskovati verske obrede. Zato cerkveni raziskovalci verskega življenja govorijo tudi o *nedeljnikih* kot o idealnem (optimalnem) tipu odnosa do te cerkvene norme. Sama izjava o rednem obiskovanju verskih obredov sicer še ničesar ne pove o motivaciji takega obiskovanja. Motivacija je lahko trdno prepričanje o *potrebnosti* takega dejanja; lahko je le v navadi, rutini, tradiciji; lahko izhaja iz posebne socialne kontrole (družinske, vaške, soseske) itn. Toda neodvisno od temeljne motivacije ustvarja pogosta komunikacija s Cerkvijo in duhovniki prek verskih obredov *posebno ozračje povezanosti in pripadnosti Cerkvi*. Nadalje je redna komunikacija povezana s potencialnim vplivom profesionalnih pripadnikov Cerkev — duhovnikov — in cerkvenega nauka na celotno mišljenje religioznih ljudi — obiskovalcev verskih obredov — ter s potencialno povečano zavestjo religioznih ljudi s posebnimi, izjemnimi pravicami Cerkev, da vpliva na življenje svojih pripadnikov — laikov.

Drugi tip odnosa (sem veren in pogosto obiskujem — vsaj enkrat mesečno — verske obrede) imenujemo *religiozni-cerkveno nedosledni*. Izhajamo iz podmene, da zmanjšani obseg obiskovanja verskih obredov kaže na nekakšno popuščanje glede izpolnjevanja cerkvene norme, da gre za neko *stopnjo* tega popuščanja. Sama izjava o tem popuščanju prav tako ničesar ne pove o motivaciji

⁹ V tem sestavku se omejujem le na značaj in strukturo religioznosti v Sloveniji. Vprašanja, povezana z dejanskim vplivom in avtoriteto Cerkev, bom obravnaval v sestavku »Vloga Cerkev v naši družbi in javno mnenje«, ki ga bom objavil v eni prihodnjih števil.

¹⁰ Anketiranci so ob vprašanju glede religioznosti in obiskovanja verskih obredov izbirali med temile možnimi odgovori (vsakdo je lahko obkrožil le en odgovor): 1. sem veren in redno (vsako nedeljo) obiskujem verske obrede; 2. sem veren in pogosto obiskujem (vsaj enkrat mesečno) verske obrede; 3. sem veren in le včasih (ob velikih praznikih in posebnih priložnostih) obiskujem verske obrede; 4. sem veren in ne obiskujem verskih obredov; 5. ne verujem, a vendarle včasih obiskujem verske obrede; 6. ne verujem in ne obiskujem verskih obredov; x ne morem odgovoriti na vprašanje.

takega tipa odnosa do religije in Cerkve. Lahko »leži« v pomanjkljivem ali razpadajočem socialnem nadzoru, v nezadovoljstvu s krajevnim duhovnikom; izraža lahko nekatere dvome o smiselnosti rednega obiskovanja obredov itn. Glede na pomen, ki ga pripisujemo redni komunikaciji s Cerkvijo, pa vendarle dopušča sklepanje, da sicer pogosto, a vendarle neredno obiskovanje verskih obredov pomeni tudi manjšo stopnjo istovetenja religioznih ljudi s Cerkvijo, njenimi nazori, normami, nauki in zahtevami.

Tretji tip odnosa (sem veren in le *včasih* — ob velikih praznikih in posebnih priložnostih — obiskujem verske obrede) imenujemo *religiozni—cerkveno ravnodušni*. Ta tip odnosa do religije in Cerkve je normalen pojav v mnogih tujih državah, zlasti v zahodnih industrijskih družbah. Gre za religiozno skupino, ki sodeluje pri verskih obredih le v zvezi s tako imenovanimi obredi prehoda. Gre za obrede v zvezi z nekaterimi trenutki v človeškem življenju (rojstvo, iz otroštva v mladeniško dobo, poroka, smrt) in v zvezi z nekaterimi trenutki v letnem ciklusu (velika noč, božič, novo leto).¹¹ Sklepamo lahko, da gre za religiozne ljudi z zelo majhno stopnjo istovetenja s Cerkvijo, ki se praktično spreminja že v ravnodušnost do cerkvenih norm, nauk, zahtev in stališč, kajti komunikacija s Cerkvijo je minimalna.

Četrty tip odnosa (sem veren in *ne* obiskujem verskih obredov) imenujemo *religiozni-necerkveni*. Ker z izrazom cerkvenost opredeljujemo povezanost s Cerkvijo kot profesionalno družbeno skupino, ker izhajamo iz podmene, da je obiskovanje verskih obredov tudi kazalec povezanosti s Cerkvijo, ker predpostavljamo, da pogostost obiskovanja verskih obredov kaže na stopnjo povezanosti in identifikacije s Cerkvijo, nam izjava: ne obiskujem verskih obredov, pomeni, da povezanosti s Cerkvijo ni. Ta tip odnosa je v skupini štirih *religioznih* tipov najbolj zanimiv. Kaže na popolno obliko privatizacije religioznosti ter na emancipacijo religiozne zavesti od Cerkve.¹²

Peti tip odnosa (ne verujem, a vendar *včasih* obiskujem verske obrede) imenujemo *nereligiozni-nedosledni*. Na nereligioznost sklepamo po izjavi: ne verujem, na nedoslednost pa po izjavi o občasnem obiskovanju verskih obredov. Ne vemo sicer ničesar o vsebini nereligioznosti oziroma o motivaciji tega osebnega prepriča-

¹¹ Religiozološki raziskovalci na Zahodu menijo, da ti verski obredi ohranjajo veliko popularnost kljub hkratnemu upadanju celotne religiozne prakse. Hkrati pa ti obredi vsaj deloma izgubljajo izrazito cerkveno-religiozno obeležje in pomen (npr. božič kot družinski praznik), pri čemer se obisk v cerkvi ob teh priložnostih spreminja v navado, običaj.

¹² Povezanosti s Cerkvijo seveda ne merimo samo s kazalcem »obiskovanje verskih obredov«. Toda v skupini vseh *objektivnih* kazalcev (udeležba pri verskih obredih, udeležba pri nereligioznih cerkvenih dejavnostih, naročnina in branje verskega tiska, osebni stiki z duhovnikom, pošiljanje otrok k verskemu nauku in obredom) je ta kazalec najpomembnejši. Imamo seveda še skupino *subjektivnih* kazalcev, ki pa jih na tem mestu ne navajam.

nja. Tudi niso znani razlogi, zakaj kljub izjavi o nereligioznosti ta skupina še vedno obiskuje verske obrede. Razlogi so lahko v socialnem nadzoru, lahko je navada ali pa osebni pomen, ki ga pripisujejo nekaterim verskim obredom. Zaradi pomena, ki ga pripisujemo komunikaciji s Cerkvijo, vidimo v tem odnosu nečisto, posledno nereligioznost. O tem tipu lahko govorimo tudi kot o določenem tipu *ateističnosti*, vendar o njem ne moremo reči nič določnega.

Šesti tip odnosa (ne verujem in ne obiskujem verskih obredov) imenujemo *nereligiozni-dosledni*. Je popolnoma »čist« tip ateističnosti, čeprav o vsebini te ateistične pozicije prav tako ne moremo reči nič določnega.

To je naših šest hipotetičnih tipov (ne)religioznosti. Ta naš model ima nekatere pomanjkljivosti in enostranosti, vendar za možnosti, ki so izhajale iz ankete, zadostuje. Njegova pomanjkljivost je v tem, ker ne temelji na večjem številu objektivnih in subjektivnih kazalcev. Poleg tega osredotoča pozornost predvsem na tipe religioznosti (4) in zanemarja tipe nereligioznosti (2). Tudi ne upošteva, da obstaja nekaj vmesnih stopenj odnosa do religije in Cerkve, ki jih ne moremo šteti niti za religiozne niti za nereligiozne (brezbrižnost do religije in ateizma, neopredeljenost itd.). Kljub temu pa nam razkriva neko strukturo religioznosti ter daje podlago za poglobljanje rezultatov ob drugih priložnostih.

3. Heterogenost religioznosti v Sloveniji 1968

Upoštevajoč vse enostranosti predložene tipologije in omejenost razpoložljivih kazalcev, je slika v Sloveniji tale (v %):

1. religiozni — cerkveno dosledni	21,7	} 32,0	} 67,8
2. religiozni — cerkveno nedosledni	10,3		
3. religiozni — cerkveno ravnodušni	23,2	} 35,8	
4. religiozni — necerkveni	12,6		
5. nereligiozni — nedosledni	3,7	} 29,6	
6. nereligiozni — dosledni	25,9		
x. ne morem odgovoriti	2,6		
			100 % (N = 2.475)

Če štejemo prve štiri tipe v religiozno skupino odraslih prebivalcev v Sloveniji 1968, potem je to skupaj 67,8 % religioznih in 29,6 % nereligioznih (ateistov). Ta »izračun« je zanimiv predvsem kot čisti statistični podatek, ki daje globalno sliko Slovenije. Slika zanika običajno govorjenje o razširjenosti (ne)religioznosti, ki pretirava na račun enih ali na račun drugih. Navajamo ga tudi zaradi možne, čeprav omejene primerjave z globalno sliko, ki sta

jo dala popis prebivalstva marca 1953 in anketa inštituta za družbene vede iz Beograda leta 1964 (preračunano za Slovenijo v %).

	religioznih	ateistov	brez odgovora	
leto 1953	85,7	10,3	4,8	N = 1.487.100
leto 1964	65,4	33,9	0,7	N 295
leto 1968	67,8	29,6	2,6	N 2.475

K temu za ponazoritev dodajamo še rezultate raziskovanja med slovenskimi srednješolci (v %):

	religiozni	ateisti	neodločeni in ravnodušni
leto 1968	24	57	17

Iz primerjave lahko izvajamo le *omejene* zaključke glede trenda padanja (naraščanja) (ne)religioznosti v Sloveniji. Omejenost sklepanja izvira iz različnega metodološkega prijema. Vendar lahko rečemo, da sta za razdobje 1953—1968 razvidna občuten padec religioznosti in naraščanje nereligioznosti, kar zanika triumfalistične teze nekaterih cerkvenih krogov pri nas, ki še vedno in znova poudarjajo verski in katoliški značaj slovenskega naroda, v katerem naj bi bila ateističnost neznamenit, trenuten in naključen pojav. Kljub subjektivnim naporom cerkvene organizacije so v Sloveniji 1968 že jasno zaznavne posledice »razdiralne moči« objektivnih družbenih procesov industrializacije, laizacije, civilizacije in urbanizacije.

To je jasneje, če opazujemo razmerja med različnimi tipi religioznosti. Skupina *popolnoma* zvestih pripadnikov Cerkve (prvi tip) je omejena le na 21,7 %. Če pa štejemo oba prva tipa vendarle kot eno religiozno strukturo (religiozni-Cerkvi zvesti), za katero je značilna visoka stopnja povezanosti in istovetenja s Cerkvijo, je to še vedno samo 32 %. Druga religiozna struktura (tretji in četrti tip) šteje kar 35,8 %, kar je nadvse pomembno. Kaže namreč ne le na heterogen sestav religioznosti pri nas, marveč na množičen pojav t.i. cerkvenega indiferentizma (*religiozni-do Cerkve brezbrizni*), ki je tipičen izraz dekristjanizacije ali versko-cerkvene krize. Slovenska družba 1968 se kaže že kot izrazito (dejansko in ne samo formalno) pluralistična. Zgubila je nekdanji enoviti religiozni, katoliški značaj, čeprav je bil tudi ta dostikrat bolj zunanji videz kot pa resničnost.¹³ Struktura »religiozni-do Cerkve brezbrizni« naj-

¹³ Pluralizem kot sedanjost ali vsaj kot neogibno prihodnost napovedujejo tudi trezni cerkveni opazovalci. P. Miha Žužek pravi: »Pluralistična družba je neizogibna. Truditi se moramo, da bo v Cerkvi vsaj elita. Ni pa pričakovati, da bodo vsi v tej eliti, skratka, navaditi se moramo, da bodo mnogi dobri ljudje ostali izven Cerkve, vsaj zunaj vidne Cerkve... Ne sme nas motiti, da bomo še naprej doživljali verske krize... Računajmo torej z realnimi 35 %.« (»Vera na razpotjih svet«, revija Cerkev v sedanjem svetu št. 5—6, 1968).

bolj prepričljivo kaže na krizo, o kateri govore cerkveni raziskovalci. V njej je tudi potencialni ateizem (vmesna stopnja), kajti cerkvena ravnodušnost in necerkvena religioznost sta možni prehodni stopnji k ateizmu. Težko rečemo, da je v strukturi 32 % (religiozni-Cerkvi zvesti) »ujeta« tista versko-cerkvena elita, o kateri prav tako govore cerkveni teoretiki. Ker pa je tesna povezanost s Cerkvijo gotovo ena bistvenih značilnosti te elite, so naši rezultati možen zarodek za naslednja raziskovanja, ki naj preverijo našo domnevo ter odkrijejo celoto bistvenih znakov te elite ter njeno stvarno mesto v globalni religiozni strukturi Slovenije. Upravičeno pa lahko sklepamo iz dobljenih rezultatov tudi na to, da bo v tej globalni strukturi, ob tem, da bo religioznost vse bolj postajala obrobni družbeni pojav, versko-cerkvena elita igrala vedno pomembnejšo vlogo in bo tipičen pojav za religioznost v novih družbenih razmerah.

Raziskava je dala (čeprav omejene) možnosti tudi za diferencirano opazovanje (ne)religioznosti v posameznih *pokrajinah* Slovenije, ki se razlikujejo med seboj zaradi različne stopnje razvoja, ki so ga dosegle, zaradi različnega zgodovinskega razvoja in drugih posebnosti.¹⁴

Struktura (ne)religioznosti po »regijah« nam odkriva nekatere posebnosti (podatki v %).

	religiozni — Cerkvi zvesti	religiozni — do Cerkve brezbrižni	nereligiozni
A. Mariborsko območje s Prekmurjem in Koroško	40,7	37,5	18,2
B. Gorenjska, Dolenjska, Bela krajina	36,3	32,4	29,0
C. Primorska, Notranjska	31,6	27,9	30,9
D. Celjsko območje, Zasavje, Savinjska dolina	22,6	45,0	38,0
E. Ljubljana-mesto	17,5	32,5	47,8
SLOVENIJA	32,0	35,8	29,6

Iz podatkov lahko naredimo le *nekatero* sklepe:

a) Struktura »religiozni-do Cerkve brezbrižni« je prisotna prav v vseh regijah, čeprav v različnem razmerju z drugimi (ne)religioznimi strukturami ter v različnem odnosu do slovenskega poprečja. To kaže na upravičenost naše trditve, da je cerkveni indiferentizem splošen in vseslovenski pojav.

b) Tudi »versko-cerkvena elita« (religiozni-Cerkvi zvesti) je v vseh regijah, čeprav so % precej različni. Najnižji je odstotek

¹⁴ Omejenost regionalne analize izvira iz preveč statističnega združevanja območij v regije. Pa vendar te regije presegajo zgolj »statistične regije«, ker se precej prekrivajo s cerkvenimi pokrajinami (škofijami) v Sloveniji. Posamezne cerkvene pokrajine imajo namreč velike posebnosti, ki precej vplivajo na značaj religioznosti in religiozne aktivnosti.

(17,5) te elite v Ljubljani.¹⁵ »Presenetljivo« nizek je odstotek tudi v regiji D, toda prav zanje sta značilni močna industrializacija in urbanizacija, s katerima so povezane različne oblike sodobne verske in cerkvene krize in naraščanje ateističnosti.

c) Zelo nizka je stopnja religioznosti (59,5 %) v regiji C (Primorska, Notranjska), ki je še vedno precej ruralno področje z manjšimi urbanimi centri z izjemo obalnega pasu na Koprskem, kar pritrjuje naši podmeni o pomenu posebnosti posameznih pokrajin. Izjemno relativno visoko stopnjo ateističnosti v ter regiji smo opazili že leta 1953, kar kaže na njeno tipično posebnost.¹⁶

4. Urbanizacija in (ne)religioznost, razkroj tradicionalne religioznosti na vasi

Da so mesta manj religiozna in bolj ateistična ter vasi pretežno religiozne, so znana dejstva, ki jih potrjujejo praviloma prav vse religiološke raziskave v svetu. Pravilo je, da se religioznost in obiskovanje pri verskih obredih manjšata sorazmerno z velikostjo naselja. Razliko med tradicionalno religioznimi agrarnimi območji in ateističnimi oziroma versko indiferentnimi urbanimi področji ugotavljajo vsi (tudi cerkveni) raziskovalci v vseh industrijskih in industrijsko-agrarnih družbah.¹⁷ Do enakih zaključkov smo prišli v naši raziskavi, ko smo opazovali razmerje religioznost — nereligioznost in strukturo religioznosti v posameznih tipih naselja. Navajam ustrezne podatke (v %):

Tip naselja	religiozni	religiozni — Cerkvi zvesti	religiozni — do Cerkve brezbrižni	nereligiozni
— zaselek ali manjša vas	87,2	50,4	36,8	10,7
— vas	79,2	47,3	31,9	19,2
— trg	74,2	27,1	47,1	22,1
— mesto do 5.000	51,0	15,5	35,5	46,0
— mesto od 5.000 do 10.000	50,0	15,6	34,4	48,4
— mesto od 10.000 do 50.000	42,2	11,1	31,1	54,2
— Ljubljana, Maribor	52,7	15,8	36,9	43,1
SLOVENIJA	67,8	31,0	35,8	29,6

¹⁵ Cerkevno štetje nedeljnikov v Ljubljani je dalo podobne rezultate (21,6 %), kakor to lahko razberemo v študiji Rafaela Lešnika »Nedeljniki v ljubljanski nadškofiji« (Cerkev v sedanjem svetu, št. 10—12/1967).

¹⁶ Med petimi takratnimi slovenskimi okraji z najvišjim odstotkom ateističnosti so kar štirje iz te »regije«: Gorica z 12 %, Postojna 13 %, Sežana 14 %, Tolmin 14 %. (Za primerjavo: Krško 5,7 %, Ljutomer 5 %, Murska Sobota 3,8 %, Ptuj 4,4 % itd.).

¹⁷ Do teh sklepov je prišel za jugoslovanske razmere na podlagi statističnega gradiva popisa prebivalstva l. 1953 tudi dr. Ante Fiamento. To je ilustriral s primerjavo mest z mestno okolico (bivši upravni okraj) istih mest. Te podatke sem objavil že v članku »Politika in religija«, Teorija in praksa, št. 3/1965.

Pravilo, o katerem smo govorili, v glavnem potrjuje tudi naša raziskava. Bolj ko je kraj urbaniziran, višja je nereligioznost in manjša religioznost. Ista težnja je prisotna tudi v strukturi »religiozni-Cerkvi zvesti«; to pomeni, da je religioznih z versko-cerkveno elitnim obnašanjem relativno več v ruralnih območjih. Edina izjema pa so mesta od 5.000—50.000 prebivalcev, ki kažejo nižjo religioznost in višjo nereligioznost kot Ljubljana, Maribor.¹⁸

Ne moremo se spustiti v podrobno analizo determinant, ki bi bile odločilne za to, da so srednja urbana središča na prvem mestu glede nereligioznosti in imajo najnižje odstotke »versko-cerkvene elite«. Lahko rečemo le, da v ta tip naselja sodijo tradicionalna in nova industrijska središča v Sloveniji; da je v teh središčih koncentracija delavskega razreda, ki po vsem svetu velja kot Cerkvi in religiji najbolj odtujeni družbeni sloj; da so v teh središčih močne organizacije ZK, tradicionalna ateistična žarišča; visok odstotek ljudi v delovnem razmerju; novim naseljem in povečanemu prebivalstvu neprilagojena cerkvena organizacija; koncentracija visoko izobraženih in visoko kvalificiranih struktur; laični tisk razširjen in število RTV naročnikov veliko itd. S tem, ko v teh središčih ugotavljamo najmočnejšo nereligioznost, pa še nismo rekli ničesar o njenem značaju, strukturi in tipu. Šele nadaljnje raziskave bodo morale odgovoriti na vprašanje, ali je ta nereligioznost istovetna s tradicionalnim tipom prosvetljenkega, političnega ateizma ali pa je ta nereligioznost na ravni sodobnega, humanističnega ateizma. Naši tezi o mestu srednjega urbanega industrijskega središča pritrjuje deloma tudi cerkvena statistika o tako imenovanih nedeljnikih.¹⁹

Nastaja vprašanje, zakaj odstopanje, »nepravilnost« v primeru največjih slovenskih mest Ljubljane, Maribora. Rezultati naše raziskave ne omogočajo »trdnjših« sklepov. Gotovo je, da je velikomestna religioznost drugačna od religioznosti srednjih mest. Deloma gre (to je naša podmena) za transformirani katolicizem tako imenovanega *odprtega* tipa,²⁰ deloma za cerkveni indiferentizem, ki se kaže v odstotku strukture religiozni-do Cerkve brezbrizni, za

¹⁸ Do podobnih rezultatov smo prišli tudi v raziskavi »Srednješolci in religija«.

¹⁹ Tako je bil zelo nizek poprečen obisk pri nedeljskih mašah 1966 v dekanijah: Kočevje (17,52 %), Novo mesto (23,36 %), Radovljica (25,52 %), Črnomelj (29,68 %) itn. Gre za dekanije z ruralno okolico in dekanijskim-industrijskim središčem.

²⁰ Odprti katolicizem razumem na način, kot ga je opredelil poljski filozof L. Kolakowski: »Odprti katolicizem je družbena oblika tiste katoliške zavesti, ki sprejema nujnost resignacije glede tradicionalnih aspiracij Cerkve po politični oblasti, ki je, gledano s političnega vidika, za koeksistenco s socializmom, gledano z ideološkega vidika pa za tekmovanje z njim; hkrati pa se trudi v okviru krščanstva asimilirati razne elemente kulture, nastale zunaj njega, in si jo prisvojiti ne le na področju materialne civilizacije, marveč tudi na intelektualnem področju ter tako opraviti krščansko recepcijo najrazličnejših vrednot, ki sta jih ustvarila posvetna kultura in marksizem.« (Male teze de sacro et profano).

krizo tradicionalne cerkvene zavesti.²¹ Tudi značilnosti versko-cerkvene elite se v teh mestih gotovo razlikujejo od vaške ter srednjeurbane. Raziskovanje velikomestne religioznosti je torej še zmerom odprta raziskovalna naloga.

Rekli smo sicer, da je slovenska vas še vedno središče religioznosti v tem smislu, da je v vaških okoliših še vedno pretežni del ljudi religioznih. Tip zaselek ali manjša vas (87,2 %) ter tip vas (89,2 %) to tudi lepo pokažeta. Hkrati pa podatki iz naše tabele kažejo, da to ni več tradicionalna, patriarhalna, religiozno popolnoma monolitna vas še nedavne preteklosti, v kateri ni bil religiozen oziroma ni zahajal v cerkev kvečjemu kak »posebnež« ali »čudak«. Odstotka nereligioznosti v zaselku ali manjši vasi (10,7) ter na vasi (19,2) že sama po sebi kažeta na razpad tradicionalne monolitnosti. Prišli smo do podobnih rezultatov, do katerih sta prišla v opazovanju verskega življenja na vasi M. Tavčar (versko življenje kmečkih ljudi v Brdih) in Z. Mlinar (versko življenje v vasi Dolina).²² Ne gre torej le za to, da je značilnost sodobne slovenske družbe bistveno zmanjšani delež kmetovalcev v socialni strukturi. Gre za več: procesi urbanizacije in industrializacije ter s tem tesno povezane laizacija, sekularizacija in dekristjanizacija so začeli krepko spodkopavati tradicionalne norme in vrednote patriarhalne kmečke skupnosti. Ruralna področja v Sloveniji spreminjajo svojo patriarhalno podobo. Veljavo zgubljajo nekatere prej temeljne lastnosti: ekonomska in duhovna zaprtost in samozadostnost vasi; na vas prihajajo skoz »glavna vrata« ekonomski, politični, kulturni in duhovni vplivi iz urbanih središč; Cerkev izgublja značaj kulturne institucije. Načeta je duhovna monolitnost, površni tradicionalni svet vrednot, Cerkev ni več edina duhovna, ekonomska, kulturna in še celo ne politična avtoriteta.

Toda tudi trditev, da je slovenska vas še vedno središče religioznosti, je treba jemati v sodobnem in ne v tradicionalnem pomenu. Le približna polovica je na vasi takšnih, ki so religiozni-Cerkvi zvesti. Visoki odstotki strukture religiozni-do Cerkve brezbrizni v obeh tipih vaških naselij (36,8 in 31,9) hkrati kažejo, da so procesi cerkvenega indiferentizma globoko zakoreninjeni tudi v sodobni slovenski vasi. Ti se kažejo v razkroju tradicionalnega vaškega katolicizma, za katerega so značilne religiozna »trdnost«, doslednost v

²¹ To zaznavajo tudi cerkveni avtorji, ki hkrati opozarjajo, da bi bil lahko odstotek religioznih-Cerkvi zvestih tudi deloma navideznega značaja: »V Ljubljani živi poleg katoličanov največ nevernikov in največ pripadnikov drugih veroizpovedi. Statistika obiska (21,6 % nedeljnikov) bi bila še kar ugodna, če vzamemo mesto kot celoto. Če pa pogledamo posamezne župnije, opazimo npr., da je pri službi božji pri frančiškanih (6000) in v stolnici (4000) več kot tretjina vseh, ki k službi božji v Ljubljani hodijo... Ni dvoma, da je med frančiškanskimi in stolniškimi obiskovalci (10.000) lepo število takih, ki so dvakrat ali celo trikrat pri maši in pa okoličanov ter celo deželanov... Župnijska zavest mora biti vsekakor minimalna.« (Fran Glinšek, Pastoralni problemi Ljubljane, Cerkev v sedanjem svetu, št. 1-3, 4-6/1967).

²² M. Tavčar: »Nekatera zapažanja in premišljanja o religiji na vasi«, Z. Mlinar: »Verska aktivnost in tradicija na vasi«, revija Problemi, št. 50, marec 1967.

izpolnjevanju cerkvenih norm, popolna avtoriteta Cerkev. Podatki nam pričajo o umiku te tradicije, o vdoru indiferentizma, ki je lahko tudi vmesna stopnja k ateizmu. Vse to se dogaja kljub temu, da je v vaški skupnosti veliko teže prelomiti s tradicijo kot v mestu, čeprav je na vasi teže biti nekonformen z običaji in duhovno strukturo te skupnosti, čeprav na vasi ostreje delujejo mehanizmi socialne kontrole, družinske vzgoje, ki otežujejo pojave odklonov od priznanega stereotipa.

5. Učinki izobrazbe na (ne)religioznost — religija in faktor smrti

Da višja izobrazba »znižuje« religioznost in da je običajno povezana z visokim odstotkom nereligioznosti, je že dolgo časa skoraj enotno mnenje raziskovalcev religije. Manj pogosto pa se s tem v zvezi omenja druga ugotovitev, da namreč tudi v najvišjih izobrazbenih skupinah religioznost ne »zgine« popolnoma. Ne glede na to pa vendarle drži ugotovitev, da ima izobrazba velik laizacijski in ateizacijski učinek, kar so potrdili tudi rezultati naše raziskave.²³

izobrazba	religiozni	religiozni — Cerkvi zvesti	religiozni — do Cerkev brezbrižni	nereligiozni
4 razredi ali manj	84,5	48,4	35,1	12,7
nad 4 do 8 razredov	79,1	39,6	39,5	19,5
nižja strokovna šola	57,6	16,9	40,7	41,0
srednja šola	38,0	13,1	24,9	59,7
višja, visoka šola	21,0	7,5	13,5	75,6

Ob pogledu na naše rezultate ne moremo dvomiti: nižja je izobrazba, višji je delež religioznosti in narobe. Višja, visoko izobrazbena grupa doseže najvišji odstotek nereligioznosti (75,6 %) in najnižji religioznosti (21,0 %). Ista »zakonitost« velja tudi za strukturo »religiozni-Cerkvi zvesti«: največji je njen delež v najnižji izobrazbeni skupini in najnižji v najvišji izobrazbeni skupini. Očitno je, da je cerkveni indiferentizem razporejen v vseh skupinah, in to z drugega vidika potrjuje njegovo splošnost in aktualnost, kakor smo to že ugotovili. Z vidika izobrazbe postaja še jasnejše, da lahko strukturo »religiozni-Cerkvi zvesti« le pogojno imenujemo »versko-cerkvena elita«. Narava in struktura te elite sta gotovo različni ne glede na kvantiteto v posameznih izobrazbenih grupah. Prav gotovo je nekaj drugega, če se popolnoma identificira s Cerkvijo (ali pa je z njo najtesneje povezan) izobraženec, kot če se z njo enači človek z osnovnošolsko izo-

²³ Nastaja seveda vprašanje, kateri tip izobrazbe najbolj ateizacijsko učinkuje — ali tehniški ali humanistični. Dosedanje raziskave pri nas dajejo izrecno prednost humanistični izobrazbi. To je važno vprašanje, ne nazadnje tudi zato, ker poznamo stališča, ki zahtevajo, naj bi šola kar čez noč »ateizirala«, hkrati pa isti ljudje hočejo skržiti humanistično izobrazbo na minimum, češ da je preživel.

brazbo. Motivi in učinki te povezanosti so verjetno precej različni. Zato zares ostaja odprta raziskovalna naloga, da nekoliko določeneje opredelimo profil tistega, kar imenujemo »versko-cerkvena elita«.

Naši rezultati, in to hočemo še enkrat izrecno omeniti, kažejo na to, da ima izobrazba pomemben, a vendarle omejen vpliv na (ne)-religioznost. Še enkrat lahko ugotavljamo, kako neplodne in iluzorne so teze prosvetljskega ateizma, ki je v zavesti dela našega javnega mnenja še vedno močno prisoten.

Da bi pokazali na mnogorazsežnostno podlago religioznosti tudi v sodobnem svetu, na tem mestu uvajamo v razmišljanje tako imenovani *problem smrti*. Mislim namreč, da je prav vprašanje soočanja s smrtjo, problem, kako »premagati« smrt, tista ključna točka v psihi človeka-posameznika, s katero je tesno povezano tudi vprašanje religioznosti oz. nereligioznosti. Vprašanja temeljev, virov ali korenin religioznosti torej ne gre omejiti le na splošne, objektivne okoliščine, marveč gre tudi za čisto *osebne* okoliščine, med katere sodi tudi *problem smrti*. Deloma prav na to vprašanje odgovarjajo rezultati raziskave o tem, kako je (ne)religioznost razporejena v posameznih starostnih skupinah.

Starostne skupine	religiozni	religiozni — Cerkvi zvesti	religiozni — do Cerkve brezbrižni	nereligiozni
61 in več let	82,7	48,9	33,8	14,1
51 do 60 let	75,2	37,7	37,5	21,6
41 do 50 let	63,4	26,8	36,6	34,5
31 do 40 let	63,3	26,2	37,1	34,2
25 do 30 let	61,5	26,3	35,2	36,2
do 24 let	58,2	27,0	31,2	39,2

Očitna je pravilnost, po kateri nereligioznost od najnižje skupine »do 24 let« pa do najvišje »61 in več« pojema. Glede na neznatne razlike med »srednjimi« skupinami lahko domnevamo, da se po 25. letu in do 50. leta razmerje religioznost-nereligioznost umiri, nato pa se začne spreminjati znatno v korist religioznosti. V letih 24 — 50, ko je človek delovno najbolj angažiran, vsestransko razgiban, je nereligioznost najvišja. Potem pa, ko se z zmanjšanimi delovnimi zmožnostmi počasi približuje tudi koncu življenja, se sreča s problemom *smrti*. Menim, da je to plodna hipoteza, ki pa jo bomo morali v nadaljnjem raziskovanju še preskušati.

Namesto sklepov

Navedel sem samo nekatere, po mojem mnenju glavne rezultate raziskav.²⁴ Iz vsega izhaja, da gre tudi v »tradicionalni katoliški

²⁴ Celotna obširna študija je izšla v posebni publikaciji Centra za raziskovanje javnega mnenja Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Sloveniji« za velike preobrazbe, ki jim ni mogoče ubežati. S temi dejstvi bi se morali čimprej »sprijazniti« tako ateisti kakor tudi religiozni in zlasti institucije, ki temeljijo na ateističnem ali na religioznem prepričanju. V naši družbi delujejo objektivni procesi, katerih »rezultati« so več kot očitni. Čeprav to na videz ne sodi v naš sklep, pa želim izpovedati še svoje osebno prepričanje, da je k ugotovljenemu trendu (religioznost postaja čedalje bolj marginalni pojav) pripomogla tudi dedogmatizacija družbenega odnosa do religije in Cerkve ter njuna depolitizacija. Dogmatizacija tega odnosa je povojni pojav, saj so za slovensko družbeno politiko 1941 — 1945 značilne izredna širina, odprtost in humanost. Dogmatizacija je deloma posledica prenašanja tujih vzorov na naša tla, deloma pa posledica antikomunizma cerkvene organizacije, ki je v povojnih letih dajal prav tistim, ki so videli v *administrativnem modelu* odnosa do religije in Cerkve optimalni socialistični model. Pritisk, nepogrešljiv atribut administrativnega modela, je imel na področju religioznosti negativne posledice, ker je povečal trdoživost religiozних nazorov (tudi takrat in tam, kjer za to ni bilo nobene subjektivne in objektivne podlage), potiskal je religioznost v prostor ilegalne pobožnosti. Nastal je položaj, ko so bile cerkve sicer manj obiskovane, a zelo razširjena in trdoživa je bila religioznost, ki je bila prisilno omejena na intimno sfero človeške notranjosti in na družinsko življenje. Žal nimamo npr. statističnih podatkov o obiskovanju verskih obredov do leta 1953, a iz opazovanja vemo, da so bile veliko bolj prazne kot danes. Demokratična preosnova naše družbe v petdesetih letih je počasi, toda vztrajno blažilno vplivala tudi na religiozno področje. Iz zavesti ljudi počasi zginja prepričanje, da je versko dejanje tudi politično dejanje, normalizira se položaj na ravni laične družbe, v kateri se lahko z vso silovitostjo uveljavijo tudi učinki vseh tistih družbenih procesov, ki spreminjajo naravo in strukturo (ne)religioznosti v slovenski socialistični družbeni skupnosti.

Klirinški sistem plačevanja in reformna načela

Vprašanje, kako naj zadovoljivo uredimo klirinško plačevanje, je permanentno odprto. Vsi poizkusi, da bi ga prilagodili, so se v praksi izkazali za neučinkovite. Analiza izkušenj nas usmerja k razmišljanju o neustreznosti samega klirinškega sistema in o njegovi nezdružljivosti z načeli reforme.

Jugoslavija ima bilateralne plačilne sporazume (kliring) s 27 deželami.

Razdelimo jih lahko na dve skupini:

V prvo skupino spadajo dežele vzhodne Evrope (Albanija, Bolgarija, Češkoslovaška, Madžarska, Nemška demokratična republika, Poljska, Romunija, Sovjetska zveza), LR Kitajska, Mongolija in Kuba, tj., skupaj 11 dežel.

Drugo skupino sestavljajo štiri evropske dežele (Grčija, Španija, Turčija, Švica*), šest dežel iz Afrike (Alžir, Gana*, Gvineja, Mali, Tunis, Z A R), pet dežel iz Azije (Afganistan, Indija, Irak, Izrael, Kambodža) in Brazilija kot edina iz Latinske Amerike.

Večina teh plačilnih in trgovinskih sporazumov se vsako leto avtomatično obnavlja; za spremembo ali odpoved je predvideno vnaprejšnje obvestilo — navadno tri mesece pred potekom sporazuma.

Že samo število držav, s katerimi imamo blagovno menjavo in plačilni promet na klirinški podlagi, ponazarja, kako pomembna je ta oblika trgovske menjave za Jugoslavijo. To trditev naj podkrepim še s kvantitativnim (vrednostnim) deležem te oblike v celotnem jugoslovanskem izvozu in uvozu: (tabela na str. 576).

Saldi na klirinških računih so bili ob koncu leta 1968 skoraj na vseh računih pozitivni v našo korist. Večina negativnega salda je izvirala iz enega samega klirinškega računa, na katerem iz posebnih razlogov že več let praviloma dolgujemo.

* Pred kratkim smo sporazumno odpravili klirinški sporazum s Švico in Gano (od 1. januarja leta 1970).

Tabela št. 1

Skupina držav	Število držav	Delež v jug. izv. v %		Delež v jug. uvozu v %	
		1967	Prva polovica 1968	1967	Prva polovica 1968
Prva skupina	11	36,6	30,4	21,7	27,5
Druga skupina	16	11,1	12,1	9,7	8,7
Skupaj	27	47,7	42,5	36,8	36,2

Nazorneje prikazuje položaj na klirinških računih tabela na podlagi stanja z dne 25. novembra leta 1968:

Tabela št. 2

Skupine	Dolguje Jugoslav.	Od tega prek 10 mil. dolarjev	Terja od Jugoslavije	Od tega prek 10 mil. dolarjev
Prva skupina	11 držav	4 države	—	—
Druga skupina	11 držav	2 državi	5 držav	1 država
Skupaj v milijonih dolarjev	122 ¹		18	

S pomočjo podatkov, navedenih v tabelah 1 in 2, lahko sklepamo, da:

— klirinška trgovina lahko zaradi visokega deleža v celotni jugoslovanski zunanji trgovini in velikega števila držav vseh kontinentov in družbenih sistemov, ki z Jugoslavijo na ta način trgujejo, močno vpliva na naš celoten zunanjetrgovinski režim ter prek njega tudi na gospodarski sistem in zunanjepolitično aktivnost;

— pozitivna salda, ki se že dalj časa kopičijo na klirinških računih, so po svojem značaju popolnoma neizkoriščena sredstva, kar je za narodno gospodarstvo težko breme;

— stanje se ne zboljšuje, z improviziranimi ukrepi v preteklem letu pa nam je uspelo le to, da smo zmanjšali izvoz(!), pri čemer se uvoz ni povečal in bilanca je ostala še naprej neuravnotežena.

Za opis vsebine klirinških sporazumov in za nadaljnja razmišljanja se moramo še posebej zadržati pri določenih za likvidacijo salda.

Sporazumi ta vprašanja urejajo na različne načine, od katerih navajam najpogostejše ter najznačilnejše oblike za likvidacijo salda, in sicer:

- saldo je treba likvidirati polletno v konveribilni valuti;
- poskušati je treba saldo najprej likvidirati z blagom in šele po preteku določenega časa (npr. 6 ali 12 mesecev) je treba ostanek kredita plačati v konvertibilni valuti;

¹ Saldo bi bil še znatno večji, ko ne bi v letu 1968 predčasno odplačali kreditov, kar je v bistvu ekonomski absurd.

— določen je manipulativni kredit ter se samo presežek tega kredita plača v konvertibilni valuti;

— višina zadolžitve trgovskega partnerja ni natančno določena, je praktično neomejena in se saldo po preteku sporazuma plača v blagu ali predvsem v blagu.

Določila za likvidacijo salda, ki so po svoji kvaliteti zelo pestra, opredeljujejo posamezne sporazume glede na to, koliko se približujejo konvertibilnosti plačevanja. Čeprav Mednarodni monetarni fond (IMF) vse te sporazume uvršča med klirinške, pa so med posameznimi sporazumi vsebinsko pomembne razlike.

Če razvrstimo sporazume, obdelane v tabeli 1 in 2, glede na velikost neizkoriščenih saldov in neuravnoveženega izvoza in uvoza, lahko sklepamo, da:

— čimveč elementov konvertibilnosti je vgrajeno v sporazum, tembolj je menjava uravnovežena in tembolj poteka na ravni svetovnih cen.

Najpomembnejša so določila o likvidaciji salda v primerih, kjer, po pravkar navedenem sklepu, ugotavljamo na eni strani praktično blokirano stanje (pri tistih sporazumih, pri katerih je način za likvidacijo salda najbolj ohlapno določen), po drugi strani pa velike možnosti za povečanje menjave tam, kjer se saldo občasno likvidira v konvertibilni valuti.

II

Kliring je računski odsev naturalne zamenjave in je torej klirinška trgovina naturalna zamenjava raznovrstnega blaga za raznovrstno blago kot vsoto najrazličnejših kvalitet in interesov. Menjava je bilateralna in temelji na seznamih, ki odsevajo odstopanje in delno zadovoljene interese obeh partnerjev.

Seznami blaga, določenega za klirinško menjavo (v izvozu in uvozu), vsebujejo zanimivo in kurantno blago poleg nekurantnega in nezanimivega blaga,² ki tehnološko, poslovno ali kakorkoli drugače nima nobene medsebojne zveze razen kompromisne rešitve, ki je značilna za naturalno menjavo. V tržnem gospodarstvu tako vezanje dobrega blaga s slabim »en block« za dobro in slabo blago povzroča velike motnje. Jasno je, da pri takšnih vezavah ni možno uporabljati svetovnih cen za vsako blago posebej, pač pa se »stroški

² Navajamo nekaj primerov iz polpreteklih izkušenj: naši partnerji v blagovnih listah vežejo zaželeno nafto, bombaž, jeklo z nezanimivo strojno opremo, poljedelskimi proizvodi in podobno. Za povračilo pa mi vežemo zahtevane proizvode barvne metalurgije ali ladje (z visoko komponento konvertibilnosti uvoza) s strojno opremo, tobakom itd. Potrebne bi bile posebne analize o vrstah in obsegu negativnih vplivov na stabilnost domače proizvodnje in na notranjo politično situacijo, ki jih povzroča obnašanje partnerjev, ki so danes voljni dati velike količine nezanimivega blaga (toliko, da dušijo celo domačo proizvodnjo), jutri pa, ko smo se za ta odvzem doma organizirali in prilagodili, nam partnerji odpravijo možnosti za nadaljnje nabave tega istega blaga.

kompromisa« razdelijo vedno v škodo boljšega blaga, s katerim se »stimulira« kupca, da prevzame tudi slabše blago.

Iz teh okvirnih in začetnih točk za uresničevanje klirinškega sporazuma sledi kot popolnoma logična posledica obnašanje obeh partnerjev, ki v kliringu poskušata spraviti v promet čimveč slabega blaga in ohraniti čimveč dobrega blaga za konvertibilno trgovino. Takšno obnašanje partnerjev, ki ga kot pravilo lahko opazimo pri vseh biletarnih klirinških menjavah, je samo po sebi razvrednotilo ta način menjave, ga institucioniziralo kot drugorazredno obliko menjave in sredstvo za uveljavljanje blaga, ki ne prenese konkurence na svetovnem trgu tako glede cene kot kvalitete.

Klirinška menjava postavlja jugoslovansko državno administracijo v položaj, da izbira med tremi možnostmi, in sicer:

a) da z administrativnimi posegi, ki so zaradi velikega števila sporazumov zelo zapletena tehnika, skrbi za uravnoteženo bilateralno zamenjavo ali pa da uporablja znani instrumentarij subvencij, disparitetnih kurzov — vse na račun davkoplačevalcev, tj., predvsem tistega dela gospodarstva, ki lahko prodaja svoje proizvode brez subvencij in brez pomoči klirinških seznamov;

b) da ne posreduje in dovoljuje večanje našega imetja na saldih, kar pomeni, da izplačuje račune izvoznikom, ne da bi jih pokrila z uvoženim blagom, ali enostavneje: tiskanje denarja. Posledice prizadenejo vse, ki so zainteresirani za stabilnost dinarja, tj., praviloma najvarčnejše gospodarje in najnaprednejši del gospodarstva;

c) da uvede čakanje na izplačila v vrstnem redu do takrat, ko se naberejo sredstva na saldu zunanjega partnerja. To bi bila skrajna destimulacija izvoza kvalitetnih proizvodov, zgubili bi trg, ki bi bil voljan te artikle plačati tudi po svetovnih cenah v konvertibilni valuti in navsezadnje bi to pripeljalo do popolnega umrtvičenja menjave s konkretno deželo.

V položaju, v katerem zdaj smo, ko iščemo rešitve, se prepletajo elementi vseh navedenih možnosti (a, b, c), njihova sestava pa je za razne dežele različna.

Tu gre za temeljna protislovja. Ko smo sprejeli reformna načela, smo razglasili prehod na konvertibilnost in liberalizacijo, nismo se pa dotaknili klirinških sporazumov, ki s svojim obsegom odločilno ovirajo realizacijo deklariranih ciljev. Ta »dualizem« že sam po sebi ni sprejemljiv, pri aplikaciji pa izsiljuje nesistemske ukrepe, ker:

— zahteva pooblastila za državni aparat, da z administrativnimi ukrepi vpliva na gospodarske tokove;

— povzroča proces stalnega družbeno neupravičenega in nadzorovanega odvzemanja zasluženega dohodka in možnosti najproduktivnejšemu delu gospodarstva v korist manj produktivnemu in poslovno manj učinkovitemu delu.

Tudi gospodarski rezultati teh ukrepov so ničevi ali negativni, ker se je v praksi pokazalo, da so disparitetni tečaji, regresni in

podobne ugodnosti učinkovali le na kratek čas. V bilateralni trgovini je partner skoraj praviloma po uvedbi disparitetnih tečajev povečal prodajne cene, nevtraliziral delovanje vpeljanih bonifikacij in jih izkoristil v svoj prid. Zgubili smo del blaga, ki bi ga lahko uspešno prodali za konvertibilna plačilna sredstva. Namesto tega pa se je s tem, da smo ga prodali v kliringu, povečal saldo na računu. Hkrati smo po nepotrebnem v večjih količinah kupili blago, ki ne ustreza potrebam našega trga ali pa presega potencial domače uporabe po logiki kliringa reeksport v sporazumih praviloma ni dovoljen).

Navesti pa je treba tudi razloge, ki so govorili ali pa še vedno govorijo v prid klirinške menjave:

— vse gospodarske panoge, med njimi tudi nekatere, ki imajo pomemben delež v jugoslovanskem gospodarstvu, niso zmožne, da bi na svetovnem trgu nastopile s konkurenčnimi cenami in kvaliteto;

— z nekaterimi deželami v razvoju zaradi njihove nerazvitosti ali specifičnih razlogov, pri katerih moramo nujno pokazati toleranco, ni možno, da bi takoj prešli na svetovne cene in prosto menjavo.

Ti argumenti ne smejo vplivati na našo dolgoročno splošno usmeritev, saj tudi nimajo splošno veljavne teže, upoštevati pa jih je treba pri programiranju postopnega opuščanja kliringa v konkretnih primerih. Če je klirinška trgovina kot oblika naravne menjave na splošno ustrezala našim domačim razmeram pred več leti, je z razvojem proizvodnih dejavnikov postala resna ovira in motnja za sodobni način gospodarjenja in za prehod na konvertibilnost dinarja. Čimprej bomo v proizvodnji dosegli svetovno kvaliteto in svetovne cene, tem bolje za nas; na poti k temu pa je res potrebna časovno omejena pomoč. Nikakor pa bi ne bilo ustrezno, da bi jamčili dolgoročno »uživanje v senci« državnih subvencij in administrativnih posegov, ki jih vsebuje klirinški način plačevanja in menjave. Po isti logiki lahko države v razvoju s klirinškimi sporazumi samo kratkoročno rešujejo nekatere probleme. Dolgoročna orientacija na uporabo klirinških sporazumov kot podlage za zunanjo trgovino pa bi bila za dežele v razvoju odtujevanje od kriterijev svetovne produktivnosti, zapiranje v lastni krog, to pa bi kmalu postalo usodno za njihov napredek in razvoj.

Prehod iz klirinškega načina plačevanja na konvertibilnost odpira posebno skupino vprašanj. V tem prispevku ne moremo govoriti o možnih načinih in strategiji tega prehoda. Značilno za dediščino klirinških sporazumov je (to je očitno predvsem iz visokih saldov in iz določil o odplačevanju kreditov), da so nastali praviloma v okoliščinah in ob cenah, ki ustrezajo klirinški trgovini. V tem prispevku bi želel samo ugotoviti, da je treba ob ukinitvi kliringa likvidacijo teh sredstev obravnavati obzirno in vsak primer posebej.

Klirinška oblika plačevanja in menjave ni v skladu z načeli sodobnega in razvitega gospodarstva. V naši samoupravni družbi je tuj organizem in je kot dolgoročna usmeritev popolnoma nesprejemljiva in politično škodljiva. V procesu gospodarske reforme in prilagojevanja jugoslovanskega gospodarstva mednarodni delitvi dela je manjše število klirinških sporazumov sprejemljivo samo kot začasna in kratkoročna oblika bilateralne menjave. To velja samo v primerih, ko naš partner, ki suvereno odloča o sistemu svoje zunanje trgovine, ne sprejema sprememb klirinškega sporazuma in ko ni v gospodarskem in splošnem interesu Jugoslavije, da bi »lomila kopja«, ampak je bolje partnerja z argumenti postopoma prepričati o prednostih konvertibilnega prometa.

Izdelati moramo dolgoročen program, kako našo celotno bilateralno menjavo preusmeriti na multilateralno menjavo, upoštevajoč posebnosti posameznih geografskih predelov in družbenih sistemov, vendar tako, da nas vsa ta upoštevanja ne bodo odvrnila od končnega namena — konvertibilnega plačevanja in menjave.

Janez Bukovec

Banke in financiranje stanovanjske zidave

Leto 1965 je bilo pomembna prelomnica pri financiranju stanovanjske zidave. Odpravili so družbene sklade za kreditiranje stanovanjske zidave, njihovo poslovanje s terjatvami in obveznostmi so prenesli na banke, ki so tako postale glavni kreditor stanovanjske zidave. S tem pa so banke prevzele tudi odgovornost, da bo sedanja in prihodnja zidava stanovanjskih površin v skladu s potrebami in možnostmi naše družbe.

Ko so prevzele sredstva za stanovanjsko graditev in ko so obljubile, da bodo čim bolj organizirale sistem kreditiranja stanovanj, so banke prevzele težko hipoteko, saj je stanovanjska zidava tako iz gospodarskih kot socioloških pogledov eno najpomembnejših področij investiranja. Pri tem pa banke niso dolžne reševati le sprotnih

potreb po zidavi novih stanovanj, ampak tudi urediti kronično stanovanjsko stisko.

Podedovana stanovanjska stiska, še posebej v urbanih naseljih kaže, da v preteklosti nismo urejali teh problemov z najbolj srečno roko, saj je stanovanjski standard predvsem manj premožnega dela prebivalstva naraščal počasneje kot pa druga področja življenjske ravni. Vse kaže, da smo v skrbi za naraščanje porabe prebivalstva preskočili eno izmed kakovostnih stopenj tega naraščanja. Brž ko smo se namreč izkopali iz težav povojne obnove in gospodarske blokade in je nekako po letu 1953 začela življenjska raven toliko naraščati, da povečanje dohodkov prebivalstva ni bilo v prvi vrsti porabljeno zaboljšanje prehrane, obleke in obutve, ampak za trajne porabne dobrine, bi morali našo gospodarsko politiko usmeriti tako, da bi precej bolj intenzivno razvili industrijo za stanovanjsko graditev in s tem povečali produkcijo stanovanj, pa čeprav na račun manjšega popraševanja in proizvodnje drugih trajnih porabnih dobrin (npr.: avtomobilov, televizorjev in podobno). Zadnjih petnajst let smo preveč poudarjali tretjo fazo rasti življenjske ravni in zanemarili drugo, ki pomeni ustrezno stanovanje. Pozabili smo na znani slovenski pregovor: »Najprej štal'ca, potem pa krav'ca«.

Stanovanjska stiska ni le socialen, ampak tudi ekonomski problem. Zelo namreč omejuje mobilnost proizvajalcev. Tuje skušnje dokazujejo, da je mobilnost delavcev tako med delovnimi organizacijami kot tudi teritorialno ne le posledica, ampak tudi pogoj hitrega gospodarskega razvoja. Čim je delovna organizacija dolžna, da preskrbi za svoje delavce stanovanja oz. v pretežni meri kreditira njihovo stanovanjsko gradnjo (predvsem nakupe stanovanj), postane stanovanje oz. kredit sredstvo, s katerim posamezna delovna organizacija veže nase delavca in ga spreminja v sodobnega tlačana. Ker le-ta zaradi stanovanjske stiske ne more dobiti drugega stanovanja, je na milost in nemilost prepuščen tisti delovni organizaciji, ki mu nudi oziroma obljublja stanovanje. S tem se tudi kršijo temeljna pravila o osebni svobodi in prosti izbiri delovnega mesta naših občanov. Z decentralizacijo stanovanjskega prispevka iz osebnih dohodkov delavcev na njihove delovne organizacije se je vprašanje mobilnosti in tudi osebne svobode še zaostri. Možnost, da posamezni proizvajalec dobi stanovanje, ni le funkcija njegovih osebnih dohodkov kot nagrade za njegovo delo, ampak je predvsem odvisno od bogastva delovne organizacije in mere, v kateri so zadovoljene stanovanjske potrebe njegovih neposrednih delovnih tovarišev. Z decentraliziranim prispevkom nekje lahko zidajo razkošna stanovanja, druge pa ne pokrijejo niti temeljne stanovanjske potrebe.

Ti in še drugi razlogi so dovolj prepričljivi, da pozdravimo večje udejstvovanje bank pri financiranju stanovanjske zidave. Od kreditne politike bank pričakujemo na eni strani hitrejšo zidavo stanovanjskega prostora, na drugi strani pa tudi bolj pravično razdelitev

sredstev, saj je za banko prav vseeno, kje je zaposlen posamezen občan, prosilec za stanovanjski kredit. Da pa bodo banke lahko zadovoljivo opravile dolžnosti, ki so jih prevzele, je tudi treba menjati usodo stanovanjskega prispevka iz osebnega dohodka. Upravičene so zahteve, ki pravijo, da sedanjega prispevka ni primerno prepustiti delovnim organizacijam, ampak da ga je treba uporabiti za financiranje zidave stanovanj za tisti krog naših občanov, ki jim njihovi osebni dohodki in varčevalne možnosti ne dopuščajo, da bi se z banko dogovorili za stanovanjski kredit. Nadalje bi morali uporabljati prispevek za subvencioniranje najemnin socialno šibkim slojem prebivalstva ter ne nazadnje za subvencije našemu povprečnemu občanu, da bo lahko pred banko nastopil kot soliden prosilec za stanovanjski kredit.

Ker so se banke že odločile, da prevzamejo bistveno težo financiranja nadaljnje stanovanjske zidave in s tem urejanje enega najboljšežnejših gospodarskih, socialnih in političnih problemov našega časa in razmer, je prav, da se seznanimo z njihovo politiko kreditiranja stanovanjske zidave. To politiko jasno kaže novi pravilnik o posojilih za stanovanjsko gospodarstvo, ki od letošnjega leta naprej vsaj posredno določa obseg precejšnjega dela stanovanjske zidave.

Stanovanjsko varčevanje

Vprašanja financiranja stanovanjske zidave so po reformi postala jasnejša. V dilemi, ali naj bodo novo zgrajena stanovanja le v družbeni lasti ali pa tudi v zasebni, je prevladala misel, da je stanovanje dobrina oz. naložba, ki lahko sodi v osebno lastnino. Tak sklep seveda pomeni, da je tudi skrb za pridobitev stanovanja, vsaj za del naših občanov, njihova osebna skrb in stvar njihovih družinskih financ. V našem sistemu financiranja stanovanjske zidave postaja občan temeljni subjekt sistema. Stanovanje naj si preskrbi tako, da najprej varčuje, potem pa mu banka in tudi delovna organizacija s kreditom omogočita nakup primerne stanovanja.

Nujnost varčevanja kot prve faze financiranja stanovanja tudi bančni pravilniki močno poudarjajo. Pravico do stanovanjskega posojila si občan pridobi, če namensko varčuje pri banki. Višina kredita in tudi rok vračanja sta odvisna od višine stanovanjske vloge občana, še bolj pa od časa vezave te vloge. Če se občan odloči za najbolj normalen način varčevanja in vlaga v banko vsak mesec znesek denarja, za katerega so se dogovorili, dobi na 100 din svojih prihrankov po 13 mesecih 30 din kredita, ki ga mora vrniti v štirih letih. Če se odloči za petletno varčevalno dobo, mu bo banka po izteku varčevalne dobe izplačala na 100 din prihrankov 250 din kredita, ki ga mora vrniti v 30 letih, pri desetletni varčevalni dobi pa se znesek kredita poveča na 400 din, pri čemer ostane rok vra-

čanja 30 let. Bančni pogoji za odobritev kredita so torej taki, da silijo občana na čim daljšo varčevalno dobo.

Če hočemo oceniti umestnost in realnost pogojev varčevanja, se moramo vživeti v finančne razmere našega poprečnega občana, ki hoče priti do stanovanja z bančnim kreditom. Da ne bomo preveč abstraktni, bomo porabili števila, ki jih navajamo bolj za primer kot pa za podobo stvarnega stanja. Sistem bančnega financiranja stanovanjske graditve je smiseln le tedaj, kadar bo občan, ki se odloči za pogodbo z banko, prišel v primernem času do svojega stanovanja. Za njegovo odločitev sta pomembni predvsem dve številki in sicer: cena stanovanja in njegovi osebni dohodki, saj ti določajo višino prihrankov, ki jih lahko vplaga v banko. Če zaradi enostavnosti predpostavimo, da znašajo njegovi osebni dohodki oz. dohodki družine 18.000 din letno, lahko da na stran za stanovanje kakih 10 odstotkov svojih dohodkov. Na leto torej privarčuje za stanovanje 1.800 din. Formalno bi torej moral varčevati 50 let, da bi si sam kupil stanovanje. Ker pa je taka pot do stanovanja neložična, ceno zelo preprostega stanovanja namreč ocenjujemo na 90.000 din, mu ne preostane drugega, kot da se dogovori z banko za desetletno varčevanje. Po desetih letih bodo znašali njegovi prihranki 18.000 din. Na te prihranke bo dobil 72.000 din kredita in se lahko vselil v novo stanovanje. Toda to je le statična analiza, ki izkrivlja stvarno stanje.

Analiza problemov stanovanjske graditve namreč ne sme biti statična. Ugotavljali smo, kakšne so današnje razmere, nismo pa upoštevali jutrišnjega in pojutrišnjega dne. Ko govorimo o sistemu financiranja stanovanjske graditve, moramo vprašanja reševati v njihovi časovni opredeljenosti. Brž ko upoštevamo čas kot aktivni dejavnik gospodarskih in družbenih dogajanj, moramo v analizo sistema financiranja stanovanjske graditve vključiti tudi neizogibno inflacijo. Ta se kaže na eni strani kot naraščanje osebnih dohodkov, na drugi strani pa kot povečanje kupne cene stanovanja. Ker je financiranje stanovanjske graditve ena najbolj tipičnih dolgoročnih zadev, je še posebej potrebno, da v sistem financiranja stanovanjske graditve vključimo inflacijo kot poseben in zelo pomemben dejavnik. Ne bo pretirano, če rečemo, da je v zadnjih dvajsetih letih znašala pri nas inflacija (nominalno naraščanje osebnih dohodkov in blagovnih cen) 7,5 odstotka letno. Inflaciji se tudi vnaprej ne bo mogoče v celoti izogniti, še posebej ne v gospodarstvu, ki po stopnji razvitosti zaostaja za razvitimi deželami. Če upoštevamo, da je tudi v razvitih gospodarstvih inflacija stalen pojav in znaša 2 do 3 odstotke letno, je prognoza 4 odstotne inflacije v naslednjih petnajstih do dvajsetih letih za naše razmere skoraj sinonim za stabilnost in za uspešnost gospodarske reforme. Zato je nujno, da 4 odstotno nominalno naraščanje osebnih dohodkov in cen, oz. konkretnije cen stanovanj vnesemo v naša razmišljanja o financiranju stanovanjske graditve.

Inflacija kot eden od dejavnikov finančne analize, nas avtomatično sili, da inflacijsko mero povežemo z obrestnimi merami, ki jih prakticirajo naše banke na področju financiranja stanovanjske graditve. Nujno družbeno subvencioniranje stanovanjske graditve je v preteklosti slonelo predvsem na nizkih obrestnih merah za stanovanjske kredite. Načelo nizkih obrestnih mer so prevzele v svoje pravilnike tudi banke, saj zahtevajo na stanovanjske kredite le 2 odstotne obresti. Analogno pa tudi plačujejo na stanovanjske prihranke, tj. na prihranke, ki so sestavni del pogodbe med občanom in banko za financiranje stanovanjske graditve le 1 odstotne obresti. Za bančni krog stanovanjskega financiranja so torej obrestne mere mnogo nižje kot za ostale bančne posle.

Čeprav lahko na hitro roko sklepamo, da so nizke obrestne mere pomoč občanu, pa temu ni tako. Banke namreč svojo politiko financiranja snujejo na čim daljšem roku namenskega varčevanja. Pri že predpostavljeni 4 odstotni inflaciji in 1 odstotni obresti na stanovanjske hranilne vloge občan nujno zgublja, saj mu te minimalne obresti ne zagotavljajo niti ohranitve kupne moči njegove hranilne vloge. Današnji dinar hranilne vloge bo čez deset let vreden le še 74 para in to po pripisu obresti. Z drugimi besedami, cena stanovanja bo narastla za približno 48 odstotkov, danes vloženi denar pa se bo s pripisanimi obrestmi povečal le za okrog 10 para. Pri takih pogojih je torej stanovanjsko varčevanje v neposrednem nasprotju tako s finančnimi interesi vlagateljev kot z zahtevo po hitrejši stanovanjski zidavi. Sistem financiranja stanovanjske zidave torej ne sme biti grajen na obrestnih merah, ki so nižje od inflacijskih spenj.

Upoštevanje inflacije kot dejavnika pri financiranju stanovanjske graditve kaže, da je načelo o čim večji odvisnosti velikosti kredita od dobe varčevanja, ki je osnova nadaljnjih bančnih pravilnikov, v nasprotju tako z interesi vsakega posameznega varčevalca kot z interesi družbe, ki hoče hitro zidavo stanovanj. Čim daljši je rok varčevanja pri vnaprej dogovorjenem mesečnem vlaganju, tem manjša je možnost, da občan na koncu varčevalnega roka res dobi stanovanje. Če hočemo pospešiti zidavo stanovanj in zaščititi občana, moramo temelje stanovanjskega varčevanja postaviti na pravilo, da je višina stanovanjskega varčevanja posredna funkcija privarčevanega zneska. Tak sistem omogoča le intenzifikacijo varčevanja, kar bo vsekakor v prid tempu stanovanjske graditve. Morda pa je to še premalo in bi morala višina kredita biti tudi odvisna od vsakokratne cene standardnega stanovanja, tj. tistega stanovanja, ki naj bi bil ustrezen možni stanovanjski kulturi našega preprostega človeka.

Upravičena je tudi zahteva, da se stanovanjske hranilne vloge obrestujejo po istih merah kot druge hranilne vloge. 1 odstotna obrestna mera ne pomeni le izkoriščanja vlagateljev na račun tistih občanov, ki koristijo stanovanjske kredite po 2 odstotni obrestni

meri, ampak tudi navaja banke k taki politiki financiranja stanovanjske zidave, da je vsaj del stanovanjskih hranilnih vlog prost za druge kredite. Iz teh vlog, ki jih obrestujejo banke po 1 odstotek, odobravajo kredite, za katere zaračunavajo 7 do 8 odstotno obrestno mero. Čim daljši je rok varčevanja, tem večji del hranilnih vlog za stanovanjsko gradnjo lahko plasirajo v visokodonosne kredite. Ob koncu leta 1968 so banke dale v nestanovanjske kredite okrog 170 milijonov dinarjev, kar je bankam prineslo precejšen ekstraprofit. Če hočemo poslovati s čistimi računi, je nujno, da tudi na stanovanjskem področju vpeljemo običajne obrestne mere.

Za ta del financiranja stanovanjske graditve bi lahko povzeli naslednje sklepe: prvič, odobritev kredita naj bo vezana na znesek udeležbe, ki jo je sposoben ponuditi prosilec kredita, in drugič, obrestne mere, ki jih plačuje banka, naj bodo normalne. Ta druga zahteva ni le pogojena s skrbjo za zaščito interesov vlagateljev, ampak tudi z možnostjo, da se v krog financiranja stanovanjske zidave pritegnejo tudi druge vloge pri bankah in s tem razširi možnost hitrejše stanovanjske zidave.

Kreditni pogoji za stanovanjski kredit

Čim je varčevalna doba najmanj pet let, so banke pripravljene odobravati kredite z rokom 30 let in po 2 odstotni obrestni meri. Če bi torej banka bila pripravljena odobriti občanu kredit za stanovanje, recimo v višini 72.000 din, kar predstavlja 80 % od v začetku omenjene nabavne cene stanovanja, bi letna anuiteta, vsota letnega odplačila kredita s pripadajočimi obrestmi, znašala okrog 3.120 din, kar predstavlja 16 % današnjega osebnega dohodka posojilojemalca. Cena je visoka, vendar bi jo posojilojemalec sprejel, saj je to edina možnost, da pride do stanovanja. Prejšnji predlog, ki zahteva, da se stanovanjske vloge obrestujejo vsaj toliko kot drugi prihranki prebivalstva (na primer 6,25 %), pa seveda bankam ne dopuščajo, da bi kreditirale stanovanjsko zidavo po tako nizki obrestni meri. Popolnoma upravičeno bi zahtevale npr.: 7 odstotne obresti. Če pa izračunamo letno anuiteto pri tem pogoju, bi ta znašala okrog 5.800 din. Odplačilo stanovanjskega kredita bi požrlo 32 odstotkov osebnih dohodkov posojilojemalca. Takega bremena pa nikakor ni sposoben prevzeti. Kaže torej, da smo se znašli v začaranem krogu, saj ne moremo imeti sitega volka in cele kože.

Začarani krog pa zopet lahko presekamo, če opazujemo, kako se kredit vrača v času. Inflacija ni le dejavnik, ki povečuje ceno stanovanj, ampak tudi osebne dohodke. Razen tega pa osebni dohodki naraščajo tudi zaradi naraščanja produktivnosti dela. Če kombiniramo oba ta dva dejavnika naraščanja osebnih dohodkov, potem lahko računamo, da bodo ti v bodočnosti naraščali po stopnji za okrog 7,5 % na leto. Skušnje iz preteklosti dokazujejo še precej višjo poprečno stopnjo naraščanja osebnih dohodkov. Če kalkulira-

mo bodoče osebne dohodke s pravkar predvideno mero njihovega naraščanja, lahko planiramo, da bo današnji letni osebni dohodek v višini 18.000 din narasel čez 5 let na 25.000, čez 10 na 37.000, čez 15 let na 53.000 in čez 20 let na okrog 76.000 din. Anuiteta, ki je računana na osnovi 7 odstotne obrestne mere in je danes prohibitivna, bo po 5 letih zajela le okrog 23 odstotkov predvidenega osebnega dohodka, po 10 letih 16, po 15 letih 11 in po 20 letih le še nekaj manj kot 8 odstotkov osebnega dohodka.

Logična rešitev problema kreditnih pogojev je spremenljiva anuiteta, ki v času narašča. Na ta način namreč lahko vračanje kredita napravimo za funkcijo naraščanja osebnih dohodkov. Če bi se na primer odločili, da naj se za odplačilo kredita in plačilo pripadajočih obresti porabi 15 odstotkov osebnih dohodkov, potem je omenjeni kredit lahko vrnjen že v približno 19 letih in še posojilomelec plačuje obresti v višini 7 odstotkov.

Nekoliko visoka obrestna mera pa zahteva, da v prvih desetih letih subvencioniramo posojilomelega za del plačanih obresti. Da sistem odplačevanja poteka normalno, bi bilo potrebno v prvem letu odplačevanja subvencionirati posojilomelega obresti v višini 6 odstotkov, nato vsako leto manj, tako da v desetem letu posojilomelec že sam plača iz svojega dohodka tako odplačilo glavnice kot 7 odstotne obresti.

V prid rastočih anuitet govorita še dva razloga. Čim krajša je odplačilna doba, tem hitreje se obračajo krediti in tem večji je lahko obseg stanovanjske graditve. Sedanje skušnje pa tudi kažejo, da je kredit v naših razmerah lahko vir družbeno nezaželene bogatitve. Čim daljši so odplačilni roki, tem »manj vreden« je dinar, s katerim se ta kredit odplačuje. Kredit npr. na 60 let pomeni skoraj isto, kot bi stanovanje delavcu podarili.

Odrpno smo pustili še vprašanje, odkod denar za subvencioniranje obresti. Del tega denarja lahko prispevajo banke same, saj so prevzele bivše sklade za kreditiranje stanovanjske graditve. Ti skladi pomenijo za banke brezplačen kapital. Že danes ti skladi donašajo bankam najmanj 1 odstotek čistih obresti. Kolikor pa obresti, ki jih pridobivajo banke na račun razpolaganja s skladi, ne bi zadostovale, bi se moral za te namene uporabiti del prispevka od osebnih dohodkov za stanovanjsko zidavo.

Uporaba normalnih obrestnih mer tudi pri kreditih za stanovanja pomeni, da so računi občanov z bankami čisti in tudi da lahko banke obseg stanovanjskega kreditiranja razširijo, saj za te namene lahko uporabijo tudi druga sredstva. Danes je namreč resna ovira za razširitev kreditiranja obsega stanovanjske zidave argument bank, da iz sredstev, na katera plačujejo normalne pasivne obresti, ne morejo odobravati kreditov, ki jim donašajo le 2 odstotne aktivne obresti.

Razmisliti pa bi tudi morali, kako bi se sredstva, zbrana iz prispevkov za stanovanjsko zidavo, uporabila tudi za subvencioniranje

udeležbe občanov h kreditom za stanovanjsko zidavo. Vsa naša razmišljanja kažejo, da sedanji pravilniki o bančnih kreditih za stanovanjsko zidavo ne zagotavljajo hitrega razvoja stanovanjske zidave in da moramo sistem financiranja stanovanjske zidave postaviti na bolj dinamične osnove. Če ni teoretičnih pomislekov proti povečevanju najemnin zaradi sprememb v osebnih dohodkih in cenah, zakaj bi imeli pomisleke proti načelu rastočih anuitet?

Janez Škulj

„Socialna“ stanovanja

I. Analiza dosedanjega stanja

1. Do leta 1965 so menili, da je stanovanje dobrina, ki jo mora občani preskrbeti družba. V skladu s tem pogledom so iz centraliziranih družbenih skladov in iz sredstev delovnih kolektivov gradili predvsem najemna stanovanja.

V SR Sloveniji smo imeli v zadnjih letih tole število dograjenih stanovanj (Stat. letopis SR Slovenije 1968):

leto	Družbeni sektor		Zasebni sektor		Skupaj	
	število	površina	število	površina	število	površina
1955	2.052	122.753	1.258	76.383	3.310	199.336
1960	5.926	263.842	2.154	154.833	8.080	418.675
1963	6.876	324.334	2.163	163.571	9.039	487.905
1964	6.750	341.218	2.124	167.192	8.874	508.410
1965	6.176	286.669	2.766	207.099	8.942	493.768
1966	6.194	316.721	3.574	283.926	9.768	600.647
1967	5.593	278.924	3.801	318.538	9.394	597.512

Podatki štejejo za stanovanja zasebnega sektorja tista, ki so jih že ob začetku gradnje tako imenovali (enodružinske ali dvodružinske hiše). V večstanovanjskih hišah, ki jih gradbena podjetja grade za trg in jih v razpredelnici prikazujemo kot stanovanjske objekte družbenega sektorja, so večino stanovanj, zgrajenih po letu

1965, prodali občanom kot individualnim kupcem. Natančne podatke o lastniški strukturi na novo zgrajenega stanovanjskega fonda bo mogoče dobiti šele ob popisu stanovanj, zdaj pa lahko damo le okvirno oceno.

SP Dom v Ljubljani je v letu 1968 prevzelo v gospodarjenje skupaj 450 stanovanj v večstanovanjskih hišah, od tega 370 stanovanj v etažni (državlanski) lastnini.

2. V Sloveniji je bilo po statističnih podatkih ob koncu 1967. leta 469.000 stanovanj in 517.028 gospodinjestev. Statistični stanovanjski primanjkljaj v SR Sloveniji je bil torej ob koncu leta 1967 48.000 stanovanj.

Poleg navedenega statističnega stanovanjskega primanjkljaja moramo računati s stanovanjskimi potrebami zaradi novih gospodinjestev, ki nastajajo s porokami, z razvezami ali z osamosvojitvijo družinskih članov.

Dajemo nekaj podatkov za primerjavo o stanovanjskih potrebah v Sloveniji:

Leto	Število porok	Število razvez	Število novih gospodinjestev	Število zgrajenih stanovanj
1960	14.013	1.540		8.080
1964	14.622	1.671	11.281	8.874
1965	15.121	1.841	9.292	8.942
1966	14.348	1.853	12.387	9.768
1967	13.981	1.973	18.319	9.394

Iz povedanega lahko sklepamo, da narašča število novih gospodinjestev hitreje kot število zgrajenih stanovanj, pri čemer moramo upoštevati še podatek, da se migracijski tokovi stekajo v mesta in naselja mestnega značaja, kjer je stanovanjski primanjkljaj posebno velik.

3. Na podlagi popisa stanovanjskega fonda v letu 1961 in na podlagi statističnih podatkov o številu prebivalstva in gospodinjestev v Ljubljani ugotavljamo, da je stanovanjski primanjkljaj v Ljubljani okrog 17.000 stanovanj (podatki iz Programa razvoja komunalno—stanovanjske izgradnje na območju mesta Ljubljane v letih 1967—1970 — Gradbeni center Slovenije). Gospodinjestev je po teh podatkih 77.963, stanovanj pa 60.577. Že nekaj let opažamo, da narašča število gospodinjestev v Ljubljani hitreje kot število prebivalstva in to še povečuje stanovanjski primanjkljaj.

4. V zadnjem obdobju se je močno uveljavilo spoznanje, da je stanovanje dobrina osebne potrošnje, ki pa ima nekatere posebnosti.

Za stanovanje velja:

a) da je dobrina dolgoročnega značaja,

b) da je temelj za normalno reprodukcijo družine, za vsaj poprečno storilnost na delovnem mestu in seveda pogoj za dvig produktivnosti,

c) da je dobrina s sorazmerno visoko vrednostjo, ki dosega sedem ali osemletni celotni delavčev zaslužek.

Izgradnja oz. nakup poprečnega dvosobnega stanovanja v Ljubljani s površino 50 m² stane prek 90.000 din, kar pomeni 7,5 letni poprečni osebni dohodek delavca.

d) Stanovanje je zaradi svoje cene dobrina, za katere izgradnjo ali nakup je treba vključiti varčevalni in kreditni mehanizem.

5. Večina delovnih organizacij in občanov se je doslej z uspehom vključila v varčevalni in kreditni mehanizem za pridobitev sredstev za nakup stanovanja. V KBH Ljubljana je bilo po stanju 31. V. 1968 6.999 stanovanjskih varčevalcev (bilten št. 10 KB Ljubljana) z vlogami v znesku 78.987,818 din, od tega večji del iz same Ljubljane.

Ta podatek nam kaže splošno usmeritev občanov k nakupu stanovanja, upoštevati pa moramo dejstvo, da varčuje del varčevalcev tudi za večje stanovanje oz. za zgraditev lastne stanovanjske hiše.

Ugotovimo lahko, da imajo strokovnjaki in drugi delavci z višjimi osebnimi dohodki praviloma že urejen stanovanjski problem, zato varčujejo le izjemoma, zaboljšanje svojega stanovanjskega standarda.

Delavci z podpoprečnimi osebnimi dohodki, ki prejema samo osebne dohodke na delovnem mestu, praviloma ne morejo varčevati, ker jim osebni prejemki komaj zagotavljajo življenjski minimum. V letu 1967 so bili izdatki poprečne tričlanske delavske družine 1.662,4 din na mesec (podatki republ. zavoda za statistiko Ljubljana). Lahko si mislimo, kako težko je zagotoviti življenjski minimum družine z mesečnim dohodkom 600 — 800 din.

Varčujejo predvsem občani (delavci), ki so k temu prisiljeni zaradi neurejenega stanovanjskega vprašanja, njihovi dohodki pa ob velikih naporih in odrekanju to omogočajo, in pa občani z znatnimi postranskimi zaslužki.

6. Iz analize potreb za sanacijo stanovanjskega fonda, ki zajema 95 dotrajanih stanovanj v stanovanjskem podjetju DOM Ljubljana, sklepamo:

— v dotrajanih, za bivanje neprimernih stanovanjih stanuje 41 upokojencev (nosilcev stanovanjske pravice), od katerih imajo štirje mesečne osebne prejemke prek 600 din, 39 delavcev, od katerih jih ima šest mesečne osebne prejemke prek 800 din, trije nezaposleni, trije zasebniki in 9 drugih.

To pomeni, da stanuje zlasti v dotrajanih stanovanjih veliko občanov, katerih osebni prejemki komaj zadoščajo za golo življenje in ki ne morejo niti pomisliti na varčevanje ali odplačevanje anuitet.

7. Osební dohodki se oblikujejo načelno po vložnem delu, pri čemer pa vpliva na višino konkretnega osebnega dohodka vrsta dejavnikov, kot so izobrazba, delovna doba, položaj panoge in delovne organizacije, investicijska vlaganja v delovni organizaciji in podobno.

Rezultat delitve po delu in vseh drugih dejavnikov je seveda precejšnja raznolikost osebnih dohodkov. V letu 1967 (mesec september — Stat. letopis SR Slovenije za leto 1968) smo imeli takšne osebne dohodke:

Osební dohodki za celoten delovni čas	Delež vseh zaposlenih v %
do 300 din mesečno	0,5
nađ 300 — 400 din mesečno	1,4
nađ 400 — 500 din mesečno	5,7
nađ 500 — 600 din mesečno	11,9
nađ 600 — 700 din mesečno	14,8
nađ 700 — 800 din mesečno	14,9
nađ 800 — 1000 din mesečno	22,2
nađ 1000 — 1200 din mesečno	12,8
nađ 1200 — 1400 din mesečno	6,7
nađ 1400 — 2000 din mesečno	7,1
nađ 2000 din mesečno	2,2
Skupaj :	100,0

Poprečni osebni dohodki so bili za isti mesec 896 din. To pomeni, da ima 7,6 % zaposlenih osebne dohodke, ki so za polovico nižji od poprečnih osebnih dohodkov.

V nekovinski industriji je bilo 19,8 % zaposlenih z manj kot polovičnimi poprečnimi osebnimi dohodki, v kmetijstvu 18 %, v storitveni obrti 12 %, v osnovnem šolstvu 9 %, v delovnih organizacijah socialnega varstva 13,3 %.

Za te kategorije zaposlenih, in sicer za tiste brez dodatnih zaslužkov, je jasno, da ne zmorejo sredstev za ureditev stanovanjskega vprašanja.

8. Posebno zaostreno je vprašanje graditve stanovanj v delovnih organizacijah, ki dobivajo denar iz družbenih sredstev, zbranih prek davčnega mehanizma, in v neakumulativnih terciarnih dejavnostih.

Pri tem gre praviloma za manjše delovne organizacije, ki ne morejo dati svojim delavcem niti večjih osebnih dohodkov niti ne morejo zbrati dovolj sredstev za nakup stanovanja ali za dodelitev posojila. Po stanju 31. XII. 1968 je bilo v Sloveniji 1.417 gospodarskih organizacij, od tega 311 (22 %), ki imajo manj kot 30 za-

poslenih. Od 311 gospodarskih organizacij z manj kot 30 zaposlenimi jih je bilo 283 s področja terciarnih dejavnosti.

V teh delovnih organizacijah je seveda težko zbrati sredstva za graditev stanovanj, saj je v najboljšem primeru obvezni štiriodstotni stanovanjski prispevek 20.000 din na leto.

Še bolj zaostreno je vprašanje stanovanjskih sredstev pri delovnih organizacijah družbenih služb, ki jim dodeljujejo le skromna sredstva za glavno dejavnost in so tudi številčno šibke.

9. Delovne organizacije so se pri urejanju stanovanjskih vprašanj svojih delavcev usmerile predvsem na dajanje posojil, družbena najemna stanovanja pa kupujejo le izjemoma in to za tako imenovane kadrovske potrebe. Urejanje stanovanjskih vprašanj delavcev z najnižjimi dohodki velikokrat odlagajo in to zato, ker ti delavci ne morejo prevzeti stanovanjskega posojila, za nakup družbenega najemnega stanovanja pa delovna organizacija nima denarja. V večjih akumulativnejših organizacijah sicer na temelju solidarnosti urejajo stanovanjska vprašanja delavcev z najnižjimi osebnimi dohodki in gradijo najemna družbena stanovanja, toda poleg njih so celotne gospodarske panoge z izredno nizkimi osebnimi dohodki in nizko akumulacijo. Medtem ko je npr. v SR Sloveniji poprečje osebnih dohodkov v decembru 1967 bilo 1.026 din, je znašalo poprečje v tekstilni industriji 771 din, v tobačni industriji 753 din, v lesni 786 din itd. Nizka akumulativnost celotnih gospodarskih vej in panog ogroža urejanje stanovanjskih vprašanj velikega dela delavcev, ki delajo v teh dejavnostih.

10. Da bi bolje spoznali število in strukturo tistih, ki čakajo na stanovanja, smo poskušali napraviti anketo o teh vprašanjih v nekaterih večjih delovnih organizacijah. Od 16 anketiranih delovnih organizacij s skupnim številom okrog 12.000 delavcev je poslalo odgovore 11 organizacij s skupaj 7.995 delavci.

Iz odgovorov anketiranih podjetij sklepamo tole:

		v % od skupnega števila zaposlenih v anketiranih podjetjih
— število anketiranih organizacij	11	
— število zaposlenih	7995	
— število evidentiranih stan. potreb	673	8,4 %
— število delavcev s premajhnimi ali neprimernimi stanovanji	353	4,4 %
— število druž. članov teh delavcev	882	—
— število delavcev z osebnimi dohodki pod 1.000 din mesečno, ki nimajo stanovanja	332	4,1 %
— število družinskih članov teh delavcev	788	—
— število delavcev, ki jim je bilo v letu 1968 odobreno stan. posojilo	331	4,1 %
— število delavcev z o. d. pod 1.000 din mesečno, ki jim je bilo v letu 1968 odobreno stan. posojilo	178	2,2 %
— število kupljenih družbenih stanovanj	10	0,1 %

Številke kažejo, da so se delovne organizacije pri urejanju stanovanjskih problemov svojih delavcev usmerile skoraj izključno na dajanje stanovanjskih posojil. Med posojilojemalci je zelo veliko (več od polovice) delavcev z osebnimi dohodki pod 1.000 din na mesec. Nadaljnja analiza pokaže, da gre pri delavcih z nizkimi osebnimi dohodki v glavnem za režijsko gradnjo, da pa stanovanjskih posojil ne jemljejo delavci z nizkimi osebnimi dohodki, ki nimajo poleg redne zaposlitve še postranskih dohodkov ali druge možnosti za režijsko gradnjo.

V skupnem številu posojilojemalcev je skoraj tretjina primerov, ko najemata stanovanjsko posojilo oba zakonca, eden od njiju pa ima osebne dohodke pod 1.000 din. Občani z nizkimi osebnimi dohodki, ki jemljejo stanovanjska posojila, imajo skoraj vselej znatne postranske zasluzke ali pa so vsaj sposobni, da z lastnim delom opravijo večino del pri gradnji hiše.

Občine morajo skrbeti za stanovanjska vprašanja nezaposlenih občanov, upokojencev in še nekaterih kategorij prebivalstva. V občini Ljubljana-Center je bilo v 1968. letu 107 prosilcev za stanovanje ali za večje stanovanje, in sicer:

za sobo	37	od teh 10 oseb, ki so doslej brez stanovanja
za garsonjere	33	od teh dva, ki sta brez stanovanja
za enosobno stan.	24	
za dvosobno stan.	12	
za trosobno stan.	1	
S k u p a j:	107	

Prosilci so občani, ki so socialno ogroženi, upokojenci, nezaposleni, TBC bolniki in drugi, za katere ni pričakovati, da bi jim kdo pomagal pri urejevanju njihovega stanovanjskega problema.

Pri dodeljevanju stanovanj tem občanom ima občina posebno prednostno listo, njihova stanovanjska vprašanja ureja z dodelitvijo izpraznjenih stanovanj. Število izpraznjenih stanovanj je seveda zelo majhno in ne more reševati vseh zahtev in potreb.

V letu 1968 je v občini Ljubljana-Center na novo vložilo prošnje 38 občanov, od tega jih je deset brez stanovanja.

II. Ugotovitve in predlogi

1. S tem, ko stanovanje obravnavamo kot dobrino osebne potrošnje, se je spremenil odnos delovnih organizacij do urejanja stanovanjskih vprašanj. Delovne organizacije sodelujejo hkrati z delavcem pri urejanju njegovega stanovanjskega vprašanja s tem, da mu praviloma dajejo posojila iz denarja, ki ga imajo. Delavec si ureja

svoje stnovanjsko vprašanje s posojilom delovne organizacije, s posojilom banke in z lastnim privarčevanim denarjem; ko delavci vložijo tudi lastna sredstva in bančna posojila, lahko delovne organizacije sodelujejo pri urejanju stanovanjskih vprašanj za večje število delavcev.

Delavci uporabljajo lastna sredstva in sredstva posojil za gradnjo lastnih hiš, za večje adaptacije lastnih hiš ali za nakup stanovanj.

2. Doslej so banke in delovne organizacije dajale stanovanjska posojila ne glede na njihovo kreditno sposobnost oz. sposobnost, da posojila vračajo. V zadnjem času, ko poslovne banke že preverjajo kreditno sposobnost novih varčevalcev za stanovanja, se tudi delovne organizacije ne bodo mogle čisto izogniti ugotavljanja in upoštevanja odplačilne sposobnosti dolžnika.

3. V sklopu celotnega stanovanjskega fonda se povečuje predvsem tisti del, ki je v lastnini občanov.

Potrebe kažejo, da bi moral v določeni meri naraščati tudi najemni družbeni stanovanjski fond, in sicer predvsem za tele potrebe:

— za oficirje in druge pripadnike oboroženih sil, ki se morajo pogosto seliti iz kraja v kraj

— za prosvetne delavce

— za občane, ki iz zdravstvenih razlogov ne dosejajo polnih zaslužkov (invalidi, bolniki TBC itd.)

— za matere samohranilke

— za upokojece

— za kadrovske potrebe v delovnih organizacijah in v organih družbenopolitičnih skupnosti

— za druge občane, katerih zaslužki so prenizki, da bi sami prispevali za celotno stanovanje

— za graditev stanovanj, ki bi se oddajala po prosto formiranih najemninah.

4. V sklopu graditve najemnih družbenih stanovanj očitno moramo začeti družbeno organizirano zidavo stanovanj za nekatere kategorije občanov, za katere bi na podlagi družbeno dogovorjenih kriterijev ugotovili, da sami ne zmorejo stroškov za nakup stanovanja. Kot eden od kriterijev bi lahko bila npr. kreditna sposobnost oz. sposobnost, da odplačujejo kredit in vzdržujejo stanovanje oz. stanovanjsko hišo.

5. O zidavi stanovanj in urejanju stanovanjskih problemov ne moremo govoriti, ne da bi upoštevali celotno družbeno—ekonomsko in družbeno—politično dogajanje v naši družbi, ne moremo ju obravnavati poenostavljeno, ampak v vsej njuni raznovrstnosti in raznolikosti.

Stanovanjskih vprašanj tudi ne moremo za vse občane urejati po notni shemi, ampak moramo reševanje teh vprašanj v čim večji

meri prepustiti neposredno zainteresiranim in jim ob tem nuditi ustrezno družbeno pomoč.

Urejanje stanovanjskih vprašanj ni samo stvar tistih občanov, ki nimajo stanovanj, ampak je to tudi širša družbena zadeva, saj so z njo povezana prizadevanja za večjo produktivnost, za zmanjševanje stroškov splošne porabe; na ta način lahko urejamo povpraševanje in polno zaposlitev; pri tem se moramo odločati o ustrezni uporabi prostora in ne nazadnje s tem družba tudi zagotavlja občanom, da se dobro počutijo. Skrb za urejanje stanovanjskih vprašanj lahko prepustimo neposredno zainteresiranim le, če z družbenim posegom na podlagi solidarnosti zagotovimo minimalni stanovanjski standard tudi tistim občanom, ki iz zdravstvenih, poklicnih ali drugih razlogov ne bi mogli sami poskrbeti za nakup ali zidavo lastnega stanovanja.

V splošnem stanovanjskem fondu narašča predvsem število stanovanj v lasti občanov, le neznatno pa narašča število družbenih stanovanj. Sredstva reprodukcije družbenega stanovanjskega fonda bi morali uporabljati za fizično nadomestitev dotrajanih stanovanjskih hiš in stanovanj (del amortizacije) in za zagotavljanje minimalnega stanovanjskega standarda občanov, ki sami iz upravičenih, z družbenim dogovorom določenih razlogov ne morejo poskrbeti za zidavo ali nakup lastniškega stanovanja (del amortizacije, del namenskih sredstev družbeno—političnih skupnosti in delovnih organizacij).

6. Nosilec stanovanjske graditve za občane, ki iz upravičenih razlogov ne morejo svojega stanovanjskega vprašanja urediti sami, naj bo stanovanjsko podjetje v sodelovanju z družbeno—političnimi skupnostmi in delovnimi organizacijami. Ta zidava mora biti sestavni del reprodukcije družbenega (najemnega) stanovanjskega fonda.

7. Res je, da je med prosilci za stanovanjske kredite veliko število delavcev s podpoprečnimi osebnimi dohodki. To pa kaže tudi na dejstvo, da osebni dohodki, kot jih prikazuje plačilna lista, niso edini zaslužek teh delavcev, ampak da imajo znatne postranske vire dohodkov in da je to marsikdaj razloga, da je njihova prizadevnost na delovnem mestu premajhna.

Res pa je tudi, da je med občani z nizkimi osebnimi dohodki veliko število delavcev, ki zaradi družinskih (številna družina z nedoraslimi otroci), bolezenskih, starostnih in podobnih razlogov ne morejo urediti svojega stanovanjskega vprašanja izključno z lastnimi sredstvi. Stanovanjska vprašanja teh občanov bi morala urejevati širša družba na podlagi solidarnosti v okviru reprodukcije družbenega stanovanjskega fonda. Res je tudi, da tedaj, kadar delavci z nizkimi osebnimi dohodki urejajo svoj stanovanjski problem za lastno režijsko zidavo, vendarle nastaja občutna družbena škoda, in sicer:

a) režijsko zidavo marsikdaj opravljajo na neurejenih stavbnih zemljiščih, kar zavezuje družbo k visokim izdatkom pri komunalnem opremljanju teh zemljišč;

b) produktivnost teh delavcev je zelo nizka, ker se izčrpajo pri svoji zidavi in pri postranskih zasluškah;

c) lastna zidava zahteva znatna sredstva, ki kljub postranskim zasluškam in morebitnim posojilom graditelja finančno izčrpavajo in ga silijo k varčevanju na račun njegovega zdravja in zdravja njegove družine.

III. Kje in kakšna naj bodo stanovanja za občane, ki si iz upravičenih, z družbenim dogovorom določenih razlogov ne morejo privoščiti zidave ali nakupa lastnega stanovanja

Razprava o tem, kje in kakšna naj bodo stanovanja za občane, ki sami ne zmorejo sredstev za stanovanjsko zidavo, in komu ter po kakšnih kriterijih dodeljevati ta stanovanja, bi morala biti zelo široka in kvalificirana, da bi lahko sprejeli ustrezne odločitve in sklenili potrebne družbene dogovore.

Te odločitve so prav tako pomembne kot načelna odločitve, ali začnemo z zidavo teh stanovanj ali ne. Dajemo samo nekaj predlogov v zvezi s to problematiko.

1. Stanovanja oz. stanovanjske hiše za občane, ki si iz upravičenih, z družbenim dogovorom določenih razlogov ne morejo privoščiti, da bi sami zidali, bi gradili v okviru obstoječih zazidalnih sosesk, tako da je v vsaki soseski ena ali več hiš s takimi stanovanji.

2. Občinske skupščine bi naj omogočale zidavo teh stanovanj z nižjimi cenami zemljišč.

3. Stavbe s temi stanovanji naj bi ne imele več kot pet nadstropij, kar pomeni, da bi bile brez dvigal, ki zahtevajo visoke vzdrževalne stroške.

4. Stanovanja za te občane naj bi ne bila substandardna, ampak naj jim zagotove minimalni stanovanjski standard glede na potrebe njihovih družin; predvsem naj bodo to suha, zdrava in sončna stanovanja z vsemi napravami in instalacijami individualne komunalne potrošnje.

5. Stanovanja naj bodo cenena po stroških bivanja in vzdrževanja, kar pomeni, da bi lahko gradili stanovanja z ogrevanjem na trdo kurivo (delno), s poševnimi strehami, brez vgrajenih instalacij za televizijo in podobno.

6. Če bi bilo treba, bi za ta stanovanja določali stanarino, ki bi bila odvisna od stvarnih stroškov za vzdrževanje in amortizacijo.

7. Strukturo stanovanj (vrsto in površino) bi ugotovili v konkretnih dogovorih med investitorjem in družbenopolitičnimi skupnostmi in delovnimi organizacijami, ki bi prispevale za urejanje stanovanjskih vprašanj svojih občanov oz. delavcev.

Ob upoštevanju strukture teh stanovanj je treba upoštevati dejstvo, da je sanitarni vozal najdražji del stanovanja, ki je skoraj enak za veliko ali manjše stanovanje, in da nadaljnja stanovanjska površina ne povečuje cene proporcionalno, ampak degresivno.

8. Za razdelitev teh stanovanj med posamezne delovne organizacije in družbenopolitične skupnosti bi veljali posebej dogovorjeni kriteriji; med njimi bi morali upoštevati zlasti:

- število družinskih članov
- višino prispevka delovne organizacije oz. družbeno-političnih skupnosti
- zdravstvene razmere delavca — prosilca
- socialne razmere delavca — prosilca
- dejavnost, v kateri prosilec dela, itd.

9. Proučiti bi morali možnost, da vsaj nekateri delavci in občani prispevajo tudi del lastnih sredstev z nabavo elementov v stanovanju ali z vplačilom v sklad skupne porabe delovne organizacije, da ne bi z dodeljevanjem najemnih družbenih stanovanj ustvarjali neenakopravnosti z občani, ki morajo prispevati večji del sredstev za ureditev svojega stanovanjskega vprašanja.

10. Ker bi šlo za namenska stanovanja za posameznike, bi lahko v zvezi z uporabo teh stanovanj postavili nekatere omejitve, in sicer:

- zamenjava bi bila možna samo ob soglasju stanodajalca (delovne organizacije oz. družbenopolitičnih skupnosti) in za delavce oz. občane, ki bi se v duhu dogovorov lahko potegovali za dodelitev najemnega stanovanja;
- v teh stanovanjih ne bi smeli dopuščati podnajemništva;
- ob smrti imetnika stanovanjske pravice lahko pridobi stanovanjsko pravico le tisti član družine, ki izpolnjuje kriterije za dodelitev teh stanovanj.

11. Število stanovanj, za zidavo katerih bi bil potreben družbeni poseg, bi ugotovili na podlagi obširne analize potreb. Na podlagi sedanjih podatkov sodimo, da bi morali v Ljubljani zagotoviti za potrebe družbeno—političnih skupnosti okrog 300 — 450 stanovanj in za potrebe delovnih organizacij stanovanja za približno 1 % zaposlenih oz. 1.000 — 1.100 stanovanj. To pomeni, da bi lahko uredili najbolj pereče probleme z zidavo 1.400 — 1.500 stanovanj, seveda v daljšem časovnem obdobju (5 let).

12. Predstaviški organi bi morali naročiti urbanističnim službam, da v vsaki soseski predvidijo tudi možnost za zidavo stanovanj za občane z nižjimi osebnimi prejemki; občinske skupščine bi morale zagotoviti cenena zemljišča, ki bi bila po urbanističnih zasnovah namenjena za takšno zidavo; stanovanjska podjetja pa bi morala s poslovnimi bankami in z delovnimi organizacijami ter družbenopolitičnimi skupnostmi začeti izdelovati konkretni program za to akcijo.

IV. Projekt financiranja zidave stanovanj za občane, ki iz upravičenih, z družbenim dogovorom določenih razlogov ne morejo z lastnimi sredstvi oz. z odplačevanjem posojil urediti svojega stanovanjskega vprašanja (za občane z nižjimi osebnimi dohodki)

Pravice, ki bi jih v zvezi z zidavo stanovanj za občane z nižjimi osebnimi dohodki pridobile družbeno-politične skupnosti oz. delovne organizacije, bi izvirale iz njihove udeležbe v projektu financiranja.

Stanovanja za občane z nižjimi osebnimi dohodki bi naj v Ljubljani financirali iz tehle virov:

a) Glavni viri za financiranje:

1. Prispevek stanovanjskega podjetja kot nosilca zidave stanovanj za občane z nižjimi osebnimi dohodki.

2. Posojilo banke, ki bi ga odplačevalo stanovanjsko podjetje iz amortizacije zgrajenih stanovanj.

3. Predlagamo, da bi tudi po letu 1970 na podlagi samoupravnega dogovora oz. predpisa združevali del namenskih sredstev za stanovanjsko zidavo in jih na solidarnostni podlagi uporabili za družbeni poseg pri graditvi stanovanj za občane z nižjimi osebnimi prejemki. Glede na potrebe, ki jih lahko zdaj ugotovimo, in ob podmeni, da bi na podlagi samoupravnega dogovora zbrali 30 % potrebnih sredstev iz namenskih sredstev za stanovanjsko graditev, bi lahko v Ljubljani zbrali skupaj 35.000.000 oz., če bi program zidave stanovanj raztegnili na pet let, 7.000.000 din na leto. Ta znesek bo v letu 1970 zajemal 0,4 % od bruto osebnih dohodkov zaposlenih.

b) Posebni viri financiranja:

1. Prispevek delovne organizacije, ki bi želela svojemu delavcu (ki bi izpolnjeval zahteve za pridobitev takega stanovanja) pomagati pri ureditvi njegovega stanovanjskega vprašanja. Delovna organizacija bi pridobila pravico dodeljevati tako stanovanje, vendar samo delavcem, ki bi izpolnjevali družbeno dogovorjene zahteve, ki jih je treba šele izoblikovati.

2. Prispevek družbeno—politične skupnosti (občine) za ureditev stanovanjskih vprašanj oseb, za katere mora skrbeti družbenopolitična skupnost.

3. Za to bi lahko uporabili tudi del stanovanjskega prispevka od pokojnin, s tem, da bi bila stanovanja, ki bi jih sezidali iz teh sredstev, namenska za upokojene in da bi o dodeljevanju teh stanovanj soodločali tudi predstavniki upokojencev.

4. Delovne organizacije in družbenopolitične skupnosti bi za ta stanovanja usmerjale tudi del amortizacije stanovanjskih hiš in stanovanj.

5. Proučiti bi morali možnost, da tudi prosilec oz. pričakovalec stanovanja vsaj z minimalnimi prispevki sodeluje pri urejanju svo-

jega stanovanjskega vprašanja. Ta prispevek bi bil lahko različen za posamezne kategorije občanov in odvisen od njihovih denarnih zmožnosti, od dohodka na člana družine itd.; to ali ono skupino bi lahko tudi oprostili plačila lastne udeležbe, v načelu pa bi sodelovanje izenačilo pričakovalca stanovanja pri urejanju njegovega stanovanjskega vprašanja z delavcem, ki morda nima bistveno večjih osebnih dohodkov, pa mu v celoti prepuščamo skrb, da bo privarčeval sredstva za nakup stanovanja.

6. Mestnemu svetu Ljubljana bi priporočili, da morebitna neuporabljen sredstva za subvencioniranje stanarin, ki bi ostala po letu 1969, uporabi za zidavo stanovanj za občane z nižjimi osebnimi dohodki.

7. Stanovanja, sezidana po tem projektu, bi dodeljevala občina oz. delovna organizacija, ki bi pridobila to pravico z vplačilom določenega deleža (posebni viri financiranja) in sicer po kriterijih in merilih, za katere bi se samoupravno dogovorili.

8. Prepričani smo, da bi ob širokem sodelovanju vseh zavzetih dejavnikov tudi delovne organizacije, ki zdaj s posojilom 20.000 ali 30.000 din urejajo stanovanjske probleme svojih delavcev, prispevale enak znesek za zidavo najemnega družbenega stanovanja, do katerega bi imele pravico.

Seveda velja to le za stanovanja občanov, ki se dejansko ne morejo vključiti v doslej veljavni mehanizem stanovanjske zidave.

Stanovanjska zidava za občane z nižjimi osebnimi dohodki bi naj bila del reprodukcije družbenega stanovanjskega fonda ob širokem sodelovanju družbeno—političnih skupnosti in delovnih organizacij in ob upoštevanju solidarnosti delovnih ljudi, da vsem občanom v primernem razdobju zagotovimo vsaj minimalni stanovanjski standard.

Aleksander Kutoš

Inflacija kritike

Človek ni imel nikoli spravljivega odnosa niti do narave, ki ga je obdajala, niti do družbe, v kateri je živel. Vedno je iskal novih metod in sredstev, da bi se okoristil z naravnimi bogastvi, silami in pojavi, in nikoli se ni zadovoljil z družbenimi odnosi, ki jih je bil nekoč sam ustvaril. Neprestano je torej bil (in še vedno je) v kritič-

nem odnosu do vsega obstoječega. V kritičnem odnosu pa so si bili (in si še vedno so) tudi posamezniki in skupine, ker si nikoli niso bili povsem enotni v izkustvu in nazorih, še manj v interesih, kako oblikovati naravo, in zlasti še, kako organizirati družbo, da bo življenje lažje, znosnejše in srečnejše. S svojo zavestno aktivnostjo človek neprestano nekaj spreminja, izpopolnjuje, ustvarja... V tem je bistvo nemirnega človekovega duha.

Človek tudi ocenjuje, presoja in vrednoti skoraj vse, kar ga obdaja in kar vpliva na način njegovega življenja. Še posebno kritični pa smo — zlasti v zadnjem času — do družbenih odnosov, do lastne ustvarjalnosti, aktivnosti, obnašanja in družbenega položaja posameznikov in skupin.

Zato tudi je kritika družbenih odnosov stara toliko kot človekova zavest!

Vsaka družba, ki tako ali drugače omejuje možnost kritike, je po svojem bistvu birokratska družba, ker ustvarja in ščiti tabuje zveličavnih in nezmotljivih političnih avtoritet posameznikov, vodečih struktur in oblastniških skupin. Taka družba se čedalje bolj konstituira v razmeroma maloštevilen sloj vladajočih hierarhičnih vrhov in množico duhovno discipliniranih robotov, katerih funkcija je, služiti interesom določene in njim odtujene politike. Zato je kritika eden izmed značilnih faktorjev samoupravnega socializma.

In prav zato se postavlja kot eno od temeljnih vprašanj razmerje med kritiko in objektivnim stanjem tudi v socialistični družbi.

Kritika in socializem

Kritika je pojav, ki spremlja razvoj sleherne družbe. V njej in prek nje se izpričujejo interesi, težnje in zahteve družbenih skupin in posameznikov. Kritika delavskega razreda in njegove inteligence je v razmerah razredne družbe usmerjena na totalno negacijo vsega sistema razredno diferencirane družbe, ki sloni na eksploataciji delovnih ljudi po kapitalu. Cilj take kritike je realen prikaz objektivno dehumanizirane in alienirane buržoazne družbe, ideološki napad na dane družbene odnose, osveščanje in priprava delovnih množic na socialno revolucijo; vsebuje pa tudi osnovna načela organizacije socialistične družbe kot nujnosti zgodovinskega procesa.

Administrativno birokratski in etatistični sistem je deviacija socializma, zlasti na področju družbenih odnosov. Vendar je dokazano, da obstaja v začetnem obdobju razvoja socializma grožnja kontra-revolucije kapitalističnih notranjih in zunanjih sil tako dolgo, dokler se socialistične sile in oblast delovnih ljudi ne utrdijo in ne zavzamejo absolutno dominantne družbene pozicije. Zato je etatistični odnos, ki v bistvu negira socialistično demokracijo, izzvan po silah, ki groze obstoju in razvoju socializma samega. Toda kakorkoli vzamemo, dejstvo ostane, namreč, da je administrativno birokratski

in etastični sistem po svojem notranjem bistvu in oblastniško vladajoči strukturi hud odklon od humanističnega socializma, katerega notranje razkrajja in slabi, ker sloni na moči represivnega državnega aparata in ne na zavesti in interesih (v najširšem pomenu besede) delovnih ljudi. In na tej točki se začena nov proces, proces krepitve nezmotljive birokracije in prodora državnopolicijske kontrole v vse faze družbenega življenja, vključno v zasebno življenje slehernega občana.

Zato je tudi javna družbena kritika v takem sistemu enostranska in izmaličena, ker jo skrbno nadzira in usmerja državna birokracija. Kritika v takem sistemu je lansirana predvsem z najvišjih državno-izvršilnih in oblastniških mest in ima namen dirigirati, držati v poslušnosti in disciplini vso sfero družbene aktivnosti prebivalstva. Samoiniciativna — tudi znanstvena — javna kritika družbenih odnosov, posameznih ukrepov, napak, stališč, vloge skupin v družbeni hierarhiji, organizacij, ravnanja in obnašanja posameznikov in podobno je objektivno izključena, če ni na uradni liniji in če ni bilo že vnaprej dano soglasje ali celo iniciativa zanjo. Praksa naših povojnih let (do leta 1948) je tudi zadosten dokaz — čeprav se administrativno etastični sistem še niti ni mogel docela razviti, ko smo ga že začeli zelo radikalno razbijati in mu izpodrezovati družbene korenine —, da je bila kritika odnosov, posameznih državnih ukrepov in podobnega v zelo velikem obsegu neprestano latentno pričujoča, da pa se zaradi sistematične dušitve in potiskanja na raven protidržavne propagande ni mogla uveljaviti kot posebno sredstvo javnega razkrivanja in boja zoper razne deviacije.

Zato ni dvoma, da je sestavni in neločljivi atribut objektivne socialistične demokracije med drugim tudi kritika, ki je ni mogoče usmerjati od zgoraj, ki je ni mogoče dušiti niti družbeno dozirati njenega obsega in kvalitete, ne da bi zabredli v konflikt s temeljnimi načeli socialističnih odnosov. Kajti vseljudska demokracija, v kateri imajo vse družbene skupine in posamezniki izenačen družbeni položaj in enake možnosti uveljavljanja glede na svoje sposobnosti in rezultate dela, implicira tudi za vse enako možnost in pravico kritike. Kljub temu ima družbena določitev kritike svoje politične okvire, svoje razsežnosti in svoje meje, ki so določene z ustavo in drugo pozitivno zakonodajo, slonečo na ustavi. Gre torej za vnaprejšnjo družbeno obsodbo tiste kritike, katere namen je napad na oblast delovni ljudi — na samoupravni socializem, tiste kritike, ki stremi za uzurpacijo oblasti po posameznih ali posebnih družbenih skupinah, ki sama po sebi negira objektivno socialistično demokracijo in ki jasno izraža tendence za povratek v razredno diferencirano družbo. Vendar se v praksi srečujemo tudi s poskusi prav take kritike, čeprav je sama po sebi protislovna, ker na eni strani izhaja iz razmer široke demokracije javnega izražanja mnenj, nazorov in interesov, na drugi strani pa po svoji naravi in težnji aludira na antidemokratske odnose, to je na odnose neenakosti.

Nosilci kritike, ki negira prvine socialističnega družbenega sistema in konstante našega samoupravnega socialističnega razvoja, se skoraj vedno sklicujejo na svojo *osebno svobodo* in pravico do javnega izražanja misli, ideoloških prepričanj in politične akcije. Toda kritika, ki se mora že v svojem izhodišču sklicevati na osebno svobodo, često celo na nekakšno namišljeno absolutno svobodo, ni ne demokratična niti izraz osebne svobode v socializmu. Zakaj socialistična demokracija in osebna svoboda sta najširši izraz demokracije in svobode *vseh* delovnih ljudi, obojega pa ne bi bilo brez socializma. Zato tudi kritiki, ki si v imenu osebne svobode lastijo popolno pravico do kritike vsega in vsakogar, odrekajo to isto svobodo drugim delovnim ljudem, ker jih toliko skrbi le njihova osebna svoboda, da pozabljajo na svobodo drugih. Bistvo kritike v socializmu pa je ravno v tem, da smo do interesov vseh delovnih ljudi odprti, da jih razumno sprejemamo, se zanje borimo in da smo svojo osebno svobodo in svoje življenjske cilje pripravljeni racionalno uskladiti in transformirati v obči družbeni (ne državni) interes, na katerem po načelu »vsak po svojih zmožnostih — vsakomur po njegovem delu« enako participiramo. Ne gre torej za nekakšno abstraktno demokracijo in še bolj abstraktno osebno svobodo kritike, kajti takšna more biti le predmet jalovih akademskih razprav in modrovanj, ampak za objektivno zgodovinsko determinirano socialistično demokracijo in svobodo, ki je progresivna v našem prostoru in v sedanjem zgodovinskem obdobju.

Lenin je o »svobodi kritike« nekoč med drugim tudi tole zapisal: »Svoboda je velika beseda, toda pod zastavo svobode industrije so se rojevale najbolj razbojniške vojne, pod zastavo svobode dela so ropali delovno ljudstvo. Ista notranja zlaganost se skriva tudi za frazo »svoboda kritike«, kakor jo sedaj uporabljajo. Ljudje, ki bi bili dejansko prepričani, da so dvignili znanost na višjo stopnjo, ne bi zahtevali svobode za *nova naziranja hkrati s starimi* (podčrtal A. K.), temveč bi zahtevali, da se stara naziranja zamenjajo z novimi. Današnje kričanje »Živela svoboda kritike!« pa spominja vse preveč na basen o praznem sodu.

V majhni gruči stopamo tik drug za drugim po strmi in težavni poti, krepko držeč drug drugega za roko. Z vseh strani nas obdajajo sovražniki in skoraj ves čas moramo hoditi pod njihovim ognjem. Po svobodni odločitvi smo se združili ravno zato, da bi se borili s sovražniki in da ne bi zašli v sosedno močvirje, katerega prebivalci so nas od vsega začetka zmerjali, da smo se ločili v posebno skupino in da smo izbrali pot boja namesto poti sprave. Tedaj pa nekateri izmed nas prično kričati: *pojdimo v to močvirje! In ko jih začnemo opozarjati, češ ali jih ni sram, odgovarjajo: kakšni narodnjaki ste vendar! Kako si nam upate odrekati svobodo, da vas vabimo na boljšo pot! O da, gospoda, svobodo imate ne samo vabiti, temveč tudi iti, kamor vas je volja, magari v močvirje: mislimo celo,*

da je pravi prostor za vas ravno v močvirju in smo pripravljene po svojih močeh pomagati *vam*, da se tja preselite. Toda zato spustite našo roko, ne oklepajte se nas in ne onečaščajte velike besede svobode, ker smo tudi mi prav tako »svobodni«, da gremo, kamor hočemo, svobodni, da se borimo ne samo z močvirjem, temveč tudi s tistimi, ki silijo v močvirje!«¹

Nobena osebna svoboda ne more biti toliko »svobodna«, da bi mogla presegrati svobodo drugih, in nobena svoboda kritike ne more negirati osebnih interesov asociiranih delovnih ljudi samoupravnega socializma.

Objektivni izraz socialistične demokracije je *samoupravljalni* socializem. To je tudi najširši okvir ljudske aktivnosti in sočanja številnih interesov in idej delovnih ljudi, ki imajo objektivno sicer skupne in enotne osnovne premise v družbenih ciljih, vendar so si prepričanja in nazori glede na konkretne razrešitve in poti nadaljnega razvoja kakor tudi analize danega stanja zelo različni. Enotnost v pluralizmu stališč, ki so tako ali drugače interesno determinirana, nujno izraža tudi zelo heterogen kritični pristop in raznoliko vrednotenje najrazličnejših pojavov in aktivnosti posameznikov in skupin. Zato se tudi ne moremo vprašati po tem, *kdo* kritizira, ampak, *kaj* in *kako* kritizira. V samoupravno organizirani družbi sprejemajo institucionalizirani organi in tudi posamezniki usodne odločitve, ki odsevajo v vso sfero družbenih odnosov. Zato so kritika teh odločitev kakor tudi njihove posledice predmet zelo širokega in množičnega preverjanja in ocenjevanja z vseh možnih zornih kotov, podobno kot se interes posameznikov ali skupin sklada ali ne sklada s predvidenimi ali že realiziranimi učinki. Kakor so si trenutni interesi, družbeni procesi in akcije često protislovni, tako je protislovna tudi kritika, ki sloni na teh pojavih. Temu se ni mogoče izogniti!

Ker smo samoupravo zavestno sprejeli kot temeljni družbeni odnos, kot način in obliko obstoja socialistične družbe, je samo po sebi umevno, da moramo sprejeti tudi kritiko kot eno izmed javnih metod družbenega vplivanja. Gre samo za to, da ne bi samoupravnega socializma zamenjali s sistemom vseljudske kritike. Kajti eno je odgovorno samoupravno odločanje ter prizadevanje za hitrejši materialni in splošni kulturni napredek z vsemi aplikacijami in težnjami po bolj humanih socialnih odnosih, nekaj povsem drugega pa je biti ob strani teh naporov in akcij, v odtujeni družbeni poziciji nezmotljivega kritika, ki samo izreka meritorne, brezprizivne in občeveljavne sodbe. Taka kritika je hkrati kritika politične opozicije; zlasti še tedaj, ko se izrodi v edino obliko politične aktivnosti posameznikov in skupin, ker ne eksplicira obvez in družbene odgovornosti kritikov. Samoupravljanje ni samo *fakultativna pravica soodločanja*, ampak *obligatorna dolžnost (in hkrati pravica) odločanja o*

¹ V. I. Lenín, Izbrana dela, prvi zvezek, CZ, Ljubljana 1949, str. 186 in 187.

zadevah družbenega pomena. Zato mora tudi kritična dejavnost vsebovati samoupravni družbeni odnos z vsemi njegovimi atributi in moralnopolitičnimi konsekvencami. Ker se vsa družbenopolitična aktivnost giblje po načelih sistema samoupravnega mehanizma kot notranja gibalna sila socializma, v katerega so po določenih načelih vključene vse strukture prebivalstva, tudi kritika ne more imeti kake posebne, nad družbo povzdignjene, samoupravi odtujene in hkrati edino posvečene pozicije, ki razrešuje vse konflikte, nesporazume, odklone in napake. Zato je vsaka kritika tako ali drugače tudi samokritika lastne aktivnosti ali osebne neaktivnosti na določenem področju.

Objektivnost kritike

Kritika ima tako kot katerikoli produkt človekove ustvarjalnosti to slabost, da je tudi v njej veliko zmot in odklonov in da teh slabosti celo kritika kritike ne more docela prevrednotiti v občevaljavno resnico, po kateri bi se mogli nezmotljivo in zanesljivo ravnati. Najsi želimo biti v kritiki osebno še tako načelni in objektivni, vedno nam grozi tudi nevarnost odklona v neobjektivnost in zmoto. Najpogostejši vzroki za neobjektivnost kritike so po avtorju tega zapisa tile:

— Vseh osnov in elementov, ki bi nas zanesljivo vodili po poti stvarne analize, zmeraj ne poznamo. Zato so tudi sklepi, izpeljani iz nepopolnega poznavanja predmeta kritike, netočni — torej neobjektivni.

— Četudi imamo na voljo možnost objektivne analize in stvarne slike, ki ustreza pojavu, procesu, stanju, aktivnosti, odločitvi . . . , obstaja vedno možnost zmote pri ovrednotenju predmeta in sklepu kritike.

— Skoraj nikoli ne moremo biti dovolj »nevtralni« in povsem objektivni, osebno neprizadeti ob kakem predmetu kritike (čemu bi sicer kritizirali). Kajti v kritiki je vedno tudi naš osebni interes, naše subjektivno naziranje in naša posebna želja, kako naj se razreši, na primer, kaka družbeno konfliktna situacija in kakšen odnos naj se vzpostavi na določenem področju.

— Iz subjektivnih interesov ali političnega pragmatizma nameramo maličimo bodisi sama dejstva bodisi sklepe; ali pa celo oboje hkrati.

Zato se nam postavlja načelno vprašanje: na kakšno objektivnost kritike aludiramo?

Za objektivna prizadevanja kake kritike moremo šteti vse tiste projekte, nazore in zahteve po spremembi določenega stanja, ki izhajajo iz realne družbene pozicije in imajo za cilj, prispevati k hitrejšemu družbenemu napredku in k bolj humanim in svobodnejšim družbenim odnosom. To je najsplošnejši družbeni imperativ kritiki samoupravnega socializma. Kritika, ki se ne sklada s tem

načelom, je destruktivna aktivnost, naperjena na temeljne interese delovnih ljudi. Neobjektivna kritika pa je tudi vsa tista kritika, ki se iz teh ali drugih razlogov ne materializira, ker nima svoje realne »teže«, tako da bi mogla prodreti v sfero tekočega dogajanja kot nosilec spremenjene zavesti, družbene aktivnosti ali procesa. Žal je sedaj še veliko take kritike bodisi zato, ker je po kvaliteti že sama po sebi razvrednotena, bodisi zavoljo tega, ker zadeva na močno usidrano birokratsko pozicijo določenega področja, ki ima premalo razvito demokratično uho za sprejemanje novih idej in spreminjanje danih projektov in zlasti še odnosov.

Eno izmed temeljnih izhodišč za objektivnost kritike je realnost pogojev in možnosti za spremembo določenega družbenega stanja. Realna ocena danih možnosti in družbenih sposobnosti je v velikem delu kritike, ki se z njo često srečujemo v naši praksi, najbolj evidentna in zaradi tega tudi sporna. Pogosto se v kritiki forsirano in nemalokrat zelo demagoško, včasih celo utopično izražajo take zahteve, ki sploh niso uresničljive v danem trenutku, čeprav jim vedno niti ni mogoče oporekati progresivnosti. Take ideje so sicer lahko zelo sprejemljive za množice, ki emocionalno reagirajo, jih sprejemajo in se včasih tudi vežejo nanje, so pa brez objektivne vrednosti, ker so idealistične in nestvarne. Za tovrstno kritiko je značilno ne samo to, da lebdi v zraku kot mistificirana religiozna dogma, ki veliko obeta, a nič ne daje, ampak seje tudi seme politične nestrpnosti in nezadovoljstva. Še bolj pogoste pa so kritike, ki izhajajo iz zahtev posameznih področij družbenega dela ali posameznih skupin. Zelo pogosto se dogaja, da nosilci takih zahtev, izraženih v kritiki, hote ali nehote abstrahirajo ter izključujejo interese vseh drugih družbenih skupin in se kot zaprta družbena skupina cehovsko vsiljujejo družbi s svojimi nazori. Taka kritika je le modificirana izvedenka prve, o kateri smo nekaj že povedali. Za obe vrsti kritike pa je značilno, da se ukvarjata le s posledicami, ne pa tudi z bistvom vprašanja — to je z družbenimi vzroki, ki so materializirani v stopnji razvitosti in danih družbenih odnosih.

Eden izmed odklonov v sfero idealističnih nazorov je tudi desničarska kritika. Nosilci tovrstne kritike so včasih tisti, ki se jim toži po »dobrih starih časih«, v katerih so uživali vse »prednosti« razredne družbe; grupirajo pa se navadno okrog konservativnih ideologov katoliške cerkve. Veliko več pa je takih, ki se zgledujejo po idejah in zasnovah tako imenovane »družbe blaginje«. Še posebno od prvih reformnih ukrepov sem nam zelo pogosto ponujajo nazore in elemente, ki so značilni za sodobni kapitalizem. Managerstvo kot osrednja vloga podjetniške birokracije v poslovnih odločitvah in večje socialne razlike kot faktor odločilne stimulacije za družbeni napredek sta zelo pogosti osnovi za kritiko danega ekonomskega stanja in odnosov. Povsem jasno je, da prva zahteva sama po sebi objektivno negira samoupravo oziroma jo v najboljšem primeru razvrednoti v formalni privesek podjetniške birokracije. Natančneje povedano:

samouprava se spreminja iz objektivnega in temeljnega družbenega odnosa v nekakšen neidentificiran surogat socializma. Večja diferenciacija v participaciji pri ustvarjenem dohodku zanesljivo vodi k večji stimulaciji — toda samo vodilnih družbenih struktur. V procesu dela pa so nujno prisotne tudi vse ostale strukture prebivalstva, prav tako potrebne stimulacije, da družbena reprodukcija nemoteno in čim hitreje poteka. Kajti eno je managerskotehno-kratska konstrukcija delitve dobička in nekaj povsem drugega družbeno racionalna delitev dohodka. Zaradi tega je tudi povsem na dlani, da neekvivalentna delitev dohodka materialno in družbenopolitično destimulira ves tisti delovni potencial, ki je prikrajšan za svoj objektivno ustvarjan delež. Mimo tega pa temeljna značilnost, vsebovana v zavesti vseh subjektov izgradnje socializma, ni negacija razredne družbe zaradi razredov kot takih, ampak zaradi *neadekvatnih socialnih razmerij* buržoazne družbe, ki sloni na razredni strukturiranosti in eksploataciji delavskega razreda. Oba primera, ki smo ju navedli, sta naključno izbrana fenomena, ki sicer nista niti osrednje niti edino gibalno desničarske kritike, sta pa zelo značilna za nekatere novejši nazore te kritike.

Vodilna ideja desničarske kritike sloni na anarholiberalistični družbeni poziciji, ki pa se želi politično predstaviti z demokratičnim samoupravnim socializmom. Toda očitna je protislovnost tega poskusa, ker sta ti ideji po svoji notranji naravi in kvaliteti odnosov, ki ju izražata, inkompatibilni. Zato gre v primerih desničarske kritike skoraj gotovo za premišljen namen, ustvarjati potrebni prostor za idejnopolitične in filozofske spekulacije, nemalokrat pa tudi za naivno mnenje, da se mora v naši družbeni praksi še enkrat prekusiti vse tisto, kar je pri nas zgodovinsko že davno preseženo. To je »začarani krog« ponavljanja zgodovinskega procesa družbenega razvoja, ki nima izhoda.

Levičarska kritika je izraz naše polpretekle dobe in levičarskih gibanj v sodobnem svetu tako na zahodu kot na vzhodu. Po obliki zahtev je radikalistična, v naši praksi pa celo zelo birokratsko in etatistično obarvana.

Levičarska kritika se najpogosteje giblje — sicer v različnih izpeljankah in izvedbah — po stezi uravnilovskih teženj in »socialne enakosti«. Kot idejno napotilo pa ji rabi demagoška fraza o enakih potrebah, ki so bojda vsebovane v socialistični pravičnosti. Socialna enakost je brez dvoma velik cilj komunističnega gibanja, jasno pa je tudi, da smo od tega cilja še vedno tako daleč kot človeštvo do absolutnega miru. Približevati se temu cilju pa pomeni v prvi vrsti poznati objektivne zakonitosti družbenega razvoja, jih idejno sprejeti kot realno kategorijo, v okviru katere je samo toliko manevrskega prostora za človekove zavestne akcije k socialni enakosti, kolikor to razvija in pospešuje procese kakega napredka. Vse drugo so, žal, iluzije in prej ovire kot gonilna sila napredka k višjim oblikam enakosti in svobode.

Iz zgodovinske skušnje je mogoče izpeljati dvojne realnih sklepov: velike socialne razlike — ki so posledica neekvivalentne delitve ustvarjenega dohodka med posameznimi družbenimi skupinami in subjekti v procesu dela — odtujujejo večji del človeštva od njegove zavestne želje po ustvarjalni aktivnosti, povzročajo pa tako hude konflikte in protislovja, ki jih eksplicirajo potencialne neenakosti, da se morejo realno razrešiti samo s socialno revolucijo; politično vsiljena socialna enakost, ne da bi za to bili ustvarjeni realni objektivni pogoji (bogastvo proizvodov), pa vodi v mrtvilo ustvarjalne aktivnosti in stagnacijo na vseh področjih družbenega snovanja in napredka, ker je v procesu potrošnje dobro in slabo, visoko in nizko produktivno delo povsem izenačeno. Kajti človek ne dela samo za to, da bi ustvarjal in živel, ampak v prvi vrsto zavoljo tega, da bi živel *bolje in svobodneje*. Celo več. Ne smemo si delati iluzij. Nihče ne bi delal, če ne bi *moral* delati. Ker pa želimo živeti, in sicer vedno bolje, moramo tudi prizadevneje delati. In da bo delo »vablivo«, moramo imeti možnost, da bomo rezultate vloženega dela takoj, ta trenutek imeli tudi v »celoti« na voljo. Vse dokler rezultati individualnega dela v adekvatnem sorazmerju posameznemu subjektu ne bodo na voljo in dokler bo naše vodilo zgolj socialna pravičnost (enakost), tako dolgo bomo slabo gospodarili.

Konservativizem etatistične kritike kot oblika subjektivističnega levičarstva se najpogosteje uveljavlja v radikalističnih zahtevah, naj bi organi oblasti in vodilni organi družbenopolitičnih organizacij odločilno in s prestižno močjo svoje družbene vloge reagirali in s svojimi posegi preprečili najrazličnejše pojave, procese in odločitve samoupravnih organov, ki jih nosilci take kritike ocenjujejo kot deviacije, nesprejemljive za socialistične odnose. Resnično gre zelo pogosto za določeno nezaželeno stanje, pojave, tudi nesmotrne odločitve in osebne odklone, kot npr. slabo gospodarjenje, neracionalna delitev dohodka, neadekvatne razlike v osebnih dohodkih, neurejeni odnosi v delovnih organizacijah, nesposobnost posameznikov na vodilnih delovnih mestih, premalo razvit interes za modernizacijo, specializacijo in integracijo, zapiranje tovarniških vrat mladim strokovnjakom, nesmotrne investicijske naložbe, zaposlovanje v tujini in tako dalje in tako naprej. Bistvo vprašanja ni v žigosanju takih in še številnih drugih problemov, ki jih je v naši družbi pa tudi v številnih drugih družbah na pretek, ampak v prepričanju, da jih je z državnimi in ostrimi administrativnimi ukrepi kakor tudi z neposredno intervencijo vodilnih organov družbenopolitičnih organizacij mogoče na mah odpraviti. Iz takih nazorov, ki so v objektivnem nasprotju s samoupravnim dogovarjanjem in kolektivno družbeno akcijo, se porajajo tudi zahteve po administrativno birokratskem odločanju kot edino učinkovitem in nezmotljivem državnem korektivu samoupravno sprejetih odločitev. Vsakomur, ki količkaj pozna našo polpreteklo prakso, je popolnoma jasno, da izvira največ neželenih pojavov in napak iz preteklega administrativno-etatističnega

posredovanja in vodenja družbeno pomembnih zadev, zaradi česar nas še sedaj dostikrat hudo boli glava. Na tej točki je tudi stičišče desničarske in levičarske kritike. In tovrstna banalna kritika je pri nas tudi najbolj razširjena.

Od kritike k popolnejšim samoupravnim odnosom

Nosilci dokaj razširjenega instrumentalističnega nazirajna v samoupravi, ki implicira samo institucionaliziran sistem samoupravnega mehanizma, se ukvarjajo le z vprašanjem ekonomskega pragmatizma. Samoupravo presojujejo in vrednotijo samo po tem, koliko so samoupravne odločitve najbolj ustrezen dejavnik in najmočnejši faktor gospodarskega razvoja. Ker samoupravi ni mogoče pripisati nobene čudodelne moči, je samo po sebi umevno, da bi po določeni prakticistični logiki mogli priti celo do sklepa, da je številne zadeve in odločitve družbenega pomena mogoče hitreje ter z večjo mobilnostjo uresničevati v ožjih strokovnih teamih in mimo samouprave. Povsem jasno je, da taka naziranja že sama po sebi navajajo k sklepu, da je samouprava zgolj sredstvo, da se dosežejo želeni ekonomski smotri. Ker pa se taki smotri morejo zagotoviti tudi z drugimi sredstvi, se znajdemo kaj hitro pred hudo dilemo, *čemu* naj samouprava potem še služi. V naši ustavi je zapisano:² »Pravica občana do družbenega samoupravljanja je nedotakljiva.« Če pa je ta pravica nedotakljiva, je tudi neodtujljiva — je in ostane človekova trajna substanca. To pa zgovorno priča o tem, da je samouprava ne samo sredstvo, ampak hkrati tudi družbeni *cilj*, za katerega se vodi politični boj delovnega ljudstva. Ker je v samoupravi kot določenemu humanističnemu cilju izražena realna človekova potreba, je idejni boj za ta cilj hkrati tudi boj za višje organizirano in svobodnejšo družbeno skupnost.

Vendar človek v samoupravni odnos ne vstopa »očiščen« zablod, samo s svojim ustvarjalnim genijem in visoko razvito humanistično etiko, pač pa tudi z vsemi pomanjkljivostmi, dobrim in zlim hoteljem in egoizmom. Zato tudi nevarnosti, da bo pri svojih kolektivnih odločitvah in družbenih akcijah ravnal napak, ni mogoče odmisлити samo zato, ker se je organiziral v povsem novem in svobodnejšem družbenem odnosu. Iz tega tudi izvira objektivna — prav tako samoupravna — potreba javnega protesta, zahteve in opozorila na določene nepravilnosti ne glede na njihov vir. Vendar je potrebna jasna razmejitev med tem, kaj je kritika napak kot posledic človekove zablode ali zavestne družbeno škodljive odločitve, in kaj kritika samouprave kot osnovne oblike in vsebine socialistične samoorganizacije družbe.

Zelo pogosto je sedaj v taki ali drugačni obliki slišati kritiko nezaželenih pojavov in ekscesov. S tem kritika sicer opozarja na

² Ustava SFRJ, čl. 34.

številne anomalije in nenormalno stanje. Vendar tovrstna kritika večinoma udarja po notorično znanih djestvih, ne odkriva v bistvu ničesar neznanega ali novega. Bije le plat zvona in kliče k hitrim razrešitvam. Tako sicer angažira in zaostruje negativno družbeno razpoloženje do obstoječega stanja, njena nemoč pa se zelo pogosto kaže v ponavljanju in še zlasti v tem, da treska samo po pojavih in ekscesih, ne razkriva pa njihovih vzrokov. Zato pa tudi nima nobenega realnega koncepta o samoupravni družbeni akciji in ukrepah, ki bi mogli zagotoviti, da se »tisto nekaj«, kar nas moti in s čimer nismo zadovoljni, odpravi in prepreči.

Značilnost novejšega časa je tudi zelo pogosta kritika osebnosti. Svoje težišče prenaša čedalje bolj v publicistiko. Čeprav utegne biti kritika osebnosti najbolj nevšečna in razburljiva in četudi se kaj pogosto more izroditi v naslado malomeščanske salonske miselnosti, je tako dolgo, dokler so posamezniki nosilci pomembnih družbenih odločitev in dokler imajo možnost oblasti nad ljudmi in stvarmi, tudi neogibna. Vendar bi kritika osebnosti morala vsebovati posebno kvaliteto preizkušene objektivnosti, socialistične etike in humanosti. Če kateri zvrsti kritike ne smemo spregledati njene neobjektivnosti, neinformiranosti, prepotentnosti, prenagljenosti, subjektivnosti itd., potem tega ne smemo kritiki osebnosti, ki takih pomanjkljivosti ne bi smela imeti.

Kritika osebnosti, taka, kakršno poznamo iz naše prakse, obravnava zvečine dva vidika:

- *zmožnost posameznika na določenem delovnem mestu in*
- *osebno ravnanje in obnašanje.*

Javna in kritična ocena zmožnosti vodilnih funkcionarjev, od tistih z najneznatnejšo družbeno vlogo v produkcijskem procesu in krajevni skupnosti do najvišjih državnih in političnih funkcionarjev — skratka v vsej vodilni samoupravni in izvršilni družbeni strukturi — je neogibna oblika dejavnosti demokratičnega kadrovanja in izbora najustreznejših osebnosti za vodilne funkcije ožjega in širšega pomena. In še več. Permanetna kritična presoja sposobnosti posameznika na kateremkoli delovnem mestu nam daje možnost odpoklica tistih, ki zaradi svoje nezmožnosti niso kos nalogi kakega delovnega mesta. Vendar se zelo pogosto dogaja, da pričakuje kritika od posameznika takšen kvantum sposobnosti, ki je zunaj dosega trenutno danih človekovih zmogljivosti. Zato večkrat zaidemo v absurdno situacijo, da ravno tisti, ki imajo najboljše dispozicije za odgovorna strokovna in družbenopolitična delovna mesta, takih opravil in funkcij ne želijo prevzeti, ker vnaprej vedo, da ni realnih pogojev za uresničitev »velikih« zahtev kake kritike. In še to: ker zahteva kritika zelo pogosto neprimerno več, kot posameznik in formalne skupine morejo realizirati, se ustvarja obči potvorjeni vtis o nesposobnosti celotne samoupravne in izvršilne vodstvene družbene strukture.

Kritika osebnega ravnanja in ponašanja je zelo heterogena in sestavljena iz številnih elementov, ki so predmet obravnave in javne ocene. Najpogosteje gre za kritiko odnosa do samouprave, do ljudi in stvari; za kritiko osebnega standarda posameznikov in skupin; odnosa do dela; načina življenja; za kritiko družbenega položaja posameznikov; moralno-političnih deviacij itd. Množičnost tovrstne kritike je najbolj razširjena v delovnih organizacijah in še bolj »na terenu«. Njen realni okvir, ki ga sicer tu in tam tudi presega, je občina. Nedvomno so na relacijah teh odnosov tudi najpogostnejši deviantni pojavi, ki zaslužijo vso kritiko in javno obsodbo. Toda v teh primerih se dostikrat oblikuje kritika kot eksterni pojav in beg kritikov iz sfere konkretnega osebno angažiranega družbenega odnosa in politične aktivnosti v dani samoupravni skupnosti v verbalizem vsesplošne kritike. Drugače povedano. Evidentna problematika, zaznana v delovnih skupnostih, se prenaša od samega vira konfliktnih situacij v sfero širše družbene kritike, da bi z večjo »družbeno težo« udarila nazaj v delovno skupnost po »neprizadetih« in »močnejših« političnih nosilcih.

Kritiki pripisujemo veliko vlogo. Ni je treba več vzpodbujati. Z njo se kot z objektivnim dejstvom srečujemo v takih razsežnostih kot le malokje. Postala je sestavni del samoupravnih odnosov. Nobena stvar ji ni več tako sveta, da je ne bi oplazila z močjo svojega medija. Udari po vsem, kar je slabo, in kaj pogosto tudi po tistem, kar je dobro. Nakazuje nove vidike napredka, a zna tudi zaviralno vplivati, celo rušiti; ne samo tisto, kar je zrelo, da se umakne še boljšemu in še naprednejšemu, ampak tudi tisto, kar bi morala pospeševati in plemenititi, da bi šli hitreje in svobodneje po poti, ki smo si jo izbrali, za katero smo se dogovorili in zedinili, o kateri nič več ne dvomimo. Zato tudi je odgovornost kritike vsaj tolikšna kot odgovornost tistih, ki jim je namenjena. Temu se ni moč izogniti, kajti samo dosledna in odgovorna kritična presoja obstoječega more pomeniti resnični prispevek k vsakršnim prizadevanjem, da bo smer našega razvoja, kolikor le zmorejo naše mgoči, racionalno vodena in uresničevana in za vse nas, brez kakršnihkoli političnih spekulacij, najbolj uspešna ter svobodna. Ne gre spregledati, da moramo tisto, kar kritiziramo in kar zahtevamo, da bi storili drugim, delati tudi sami. To je železni zakon samoupravnih odnosov.

Stroški in ekonomičnost visokošolskega študija

Obseg izobraževanja se je v svetu močno razširil, zlasti ko so spoznali, kako važno je za družbeno-ekonomsko rast. Razumljivo je, da so zato tudi stroški zelo narasli. Tako so se stroški za izobraževanje v letu 1965 v primerjavi z letom 1950 povečali: na Japonskem¹ za 9,6 krat, v Zah. Nemčiji¹ za 5,7 krat, v ZDA² za 4,2 krat, v Avstriji za 3 krat, v Madžarski³ za 3,1 krat itd.

Velika vlaganja v izobraževanje, zlasti v primerjavi z drugimi negospodarskimi dejavnostmi, pa hkrati zahtevajo, da dežele zavzeto proučujejo dejavnike, s katerimi bi povečali ekonomičnost izobraževanja, dosegli tako boljšo kakovost študija in hkrati znižali stroške. V okviru proučevanj stroškov za izobraževanje so gotovo z ekonomskega vidika največje pozornosti vredni stroški za visokošolsko izobraževanje. Le-tem morajo namreč v strukturi vseh stroškov nameniti tudi do 20 % denarja in strošek za študenta je povprečno za 3—5 krat višji od stroška za učenca osnovne šole.

Gibanje stroškov za visokošolski študij v Sloveniji lahko po tekočih cenah prikažemo s temile indeksi:⁴ leto 1956 — 100, leto 1961 — 307, leto 1963 — 361, leto 1965 — 593 (v obdobju 1956 — 1963 je indeks 361, v obdobju 1963—1965 pa 164). Primerjava z naraščanjem indeksa stroškov za visokošolsko izobraževanje v Avstriji⁵: leto 1956 — 100, leto 1963 — 244, leto 1965 — 396 (v obdobju 1956—1963 je indeks 244, v obdobju 1963—1965 pa 162); naraščanje stroškov v Sloveniji je zlasti v obdobju 1956—1963 precej hitrejše. Čeprav primerjava po tekočih cenah ne daje čisto ustrezne slike, so stroški v Sloveniji predvsem v omenjenem obdobju naraščali tako izrazito, da bi se težnja po hitrejši rasti pokazala tudi, če bi izločili vpliv vseh tistih cen, ki so pri nas naraščale hitreje kot v Avstriji. Močno so pri nas v letih 1956—1963 naraščali stroški (posebej če jih primerjamo z bolj umirjeno rastjo v Avstriji) zato, ker smo zelo razširili visokošolsko izobraževanje,

¹ do leta 1964.

² od leta 1951.

³ od leta 1953.

Vir: Statistical Yearbook, UNESCO, 1966.

⁴ Vir: Izobraževalna skupnost SRS.

⁵ Vir: Educational Policy and Planning, Austria, OECD.

saj smo v tem času odprli 17 višjih in visokih šol, 3 samostojne oddelke fakultet ter 2 smeri: v letih 1963—1965 pa so tudi pri nas stroški naraščali bolj umirjeno (stopnja rasti v Sloveniji 8,6, v Avstriji 8,4). Zdaj nas predvsem zanimata dva problema: kakšna je povezava med naraščanjem stroškov in kakovostjo strukture stroškov in kakšna je vsklajenost obsega stroškov z zmogljivostjo narodnega dohodka.

Struktura tekočih stroškov — to je razmerje med osebnimi in materialnimi stroški —, v kateri delež materialnih stroškov narašča, je znak kvalitete v učnem sistemu, saj to pomeni, da poteka pouk na ravni, ki ustreza hitremu tehničnemu napredku družbe. Razmerje med osebnimi in materialnimi stroški je bilo v Avstriji 1956 — 73,5 : 26,5, v letu 1963 — 66,8 : 33,2, v letu 1965 — 68,7 : 31,3, v Sloveniji pa v letu 1961 — 78 : 22; v letu 1965 — 83 : 17; v letu 1968 — 67 : 33, in po oceni za leto 1969 — 72 : 28. Razmerje stroškov v prid materialnih stroškov je vsekakor ugodnejše za Avstrijo, saj so že v letu 1965 dosegli boljše razmerje, kot ga mi predvidevamo za letos. Dodati moramo še, da so dosegli to razmerje ob sorazmerno visokem absolutnem povišanju nominalnih osebnih dohodkov, ki so jih zvišali od leta 1956 do leta 1965 za 1,58 krat.

Obseg sredstev v povezavi z zmogljivostjo narodnega dohodka bomo skušali izraziti s tem, da bomo primerjali, koliko je bil narodni dohodek obremenjen s stroški za visokošolsko izobraževanje pri nas⁶ in v Avstriji⁷; v ilustracijo pa navajamo še podatek ZDA⁸. V letu 1961 so obremenjevali stroški⁹ za visokošolski študij narodni dohodek na aktivnega prebivalca v Sloveniji z 0,40 odstotki, v Avstriji pa z 0,38 odstotki. V letu 1966 je bil ta delež za Slovenijo 0,46, za Avstrijo 0,46 (leto 1965) in za ZDA 1,65. To pomeni, da smo v Sloveniji leta 1966 v tekoče stroške vložili enak delež narodnega dohodka na aktivnega prebivalca kot Avstrija v letu 1965 oziroma v letu 1961 še celo nekoliko višji delež; v ZDA pa so vložili toliko v visokošolski študij, da je bila v letu 1966 absolutna obremenitev dohodka na aktivnega prebivalca več kot 3 krat večja kot v Sloveniji in Avstriji.

Iz teh primerjav o gibanju stroškov v Sloveniji in Avstriji lahko na kratko povzamemo, da so v obdobju, o katerem govorimo, stroški visokošolskega izobraževanja v Sloveniji naraščali hitreje kot v Avstriji, da je bila naša struktura stroškov (odnos med osebnimi in materialnimi stroški) manj zadovoljiva od avstrijske in da smo v to področje v letih primerjave 1961 in 1966 vlagali relativno vsaj enaka sredstva od narodnega dohodka na aktivnega prebivalca kot

⁶ Izračunano po podatkih Zavoda za planiranje SRS in Izobraževalne skupnosti SRS.

⁷ Izračunano iz virov: Stat. letopis SFRJ, 1963; Statistical Yearbook UNESCO, 1966, Demographical Yearbook, OZN, 1965.

⁸ Statistical Abstract of the United States, 1964.

⁹ Računano s tekočimi stroški.

v Avstriji. Te ugotovitve si lahko razlagamo predvsem s hitro in obsežno razširitvijo visokega šolstva, zaradi katere smo veliko investirali. Deleži investicij v skupnih stroških za visoko šolstvo so bili v letih¹⁰: 1956 — 26,4; 1961 — 39,7; 1962 — 25,7; 1963 — 15,0; 1964 — 30,5; 1965 — 11,6; 1966 — 8,7; 1967 — 2,2; 1968 — 26,3; ocena za 1969 — 11,8. Če pri tem upoštevamo še to, da je po oceni pretežni del investicijskih sredstev šel za gradnjo in manjši za opremo — samo ta se po aktivizaciji kaže v naraščanju materialnih stroškov — mora to pripeljati do slabšega razmerja med osebnimi in materialnimi stroški. Skratka, če je bil obseg naših sredstev za visoko šolstvo, ko ga primerjamo z Avstrijo, sorazmerno zadovoljiv in lahko zato sodimo, da se je gibal obseg naših sredstev v mejah družbene zmogljivosti, potem je ob taki razširitvi visokega šolstva morala trpeti kvaliteta.

Ekonomičnost visokošolskega izobraževanja, ki je drugi problem, katerega se mislimo dotakniti, bomo prikazali v povezavi z upravičenostjo stroškov glede na obseg, uspešnost in smer vpisa študentov. Podatki o predvidenem vpisu študentov v prihodnjem obdobju pri nas in v Avstriji kažejo, da predvideva Avstrija, da se bo število študentov do leta 1970 oz. do leta 1975 v primerjavi z letom 1955 povečalo za 2,59 krat oz. 2,94 krat, v Sloveniji pa za ista leta predvidevamo povečanje za 2,45 oz. 2,39. Ocena sloni na predvidenem gibanju starostnih generacij 19, 20- in 18-letnikov, tj., generacij, ki se bodo vpisovale na visoke šole, če pri tem ne upoštevamo možnosti večjega vpisa izrednih slušateljev. S stališča stroškov se bo tako študij v prihodnjih letih podražil, ker se bodo povečali neekonomično fiksni stroški na študenta, ki jih je treba plačevati ne glede na to, kako je prostor zaseden.

Fiksni stroški naraščajo neekonomično tudi zaradi osipa študentov med študijem, saj je razširitev šolskih prostorov prilagojena ali pa se prilagaja obsegu študentov v prvem letniku. Osip pa seveda povzroča, da neekonomično uporabljamo ne samo fiksne, temveč vse stroške. Odstotek diplomiranih rednih slušateljev,¹¹ ki so glede na vpisno generacijo dokončali študij v rednem roku, je bil na fakultetah v šolskih letih 1965/66 — 41,9 % slušateljev (47,2)¹², 1966/67 — 36,7 % (49,9), 1967/68 — 37,6 %, (47,0) in 1968/69 — 37,2 % (48,5) slušateljev, na ljubljanskih višjih šolah pa je bil v istih letih 80 %, 67,4 %, 48,6 % in 54,9 % slušateljev. Neekonomičnost porabe sredstev je ob taki, sorazmerno nizki stopnji uspešnosti zelo očitna.

Razen stopnje uspešnosti diplomiranja, kar označujemo tudi z notranjo stopnjo ekonomičnosti, je zlasti važna tudi zunanja stopnja ekonomičnosti. S to stopnjo, ki ni važna samo s stališča stroškov, temveč tudi z vidika družbenega razvoja, označujemo vskla-

¹⁰ Podatki izobraževalne skupnosti SRS.

¹¹ Po podatkih Univerze v Ljubljani.

¹² Številke v oklepajih pomenijo odstotek študentov, ki je popolnoma odpadel.

jenost vpisovanja študentov na posamezne stroke s potrebami družbeno-gospodarskega razvoja. Ker pri nas še nimamo celotnega programa družbeno-gospodarskega razvoja in zato še ne moremo predvidevati potreb po strokovnem kadru, ne moremo dajati nikakršnih širših ocen o tej stopnji. Vendar bomo poskusili s primerjavo z vpisi študentov po strokah v drugih deželah vsaj okvirno ovrednotiti naša gibanja.

Struktura vpisanih študentov po strokovnih področjih

		Skupaj študentov	Prirodoslovne in tehnološke vede	Ekonomске in socialne vede	Drugo
Albanija	1962	100	26,2	8,1	65,7
	1965	100	24,2	11,1	64,7
Grčija	1957	100	14,5	19,9	65,8
	1965	100	31,1	11,6	57,3
Madžarska	1957	100	36,8	3,9	59,3
	1965	100	38,8	5,7	55,4
Avstrija	1951	100	26,9	7,6	65,5
	1964	100	36,3	16,3	53,3
Zahodna Nemčija	1950 ¹	100	32,8	10,6	56,6
	1965 ²	100	37,2	11,0	51,8
Nizozemska ³	1950	100	34,1	12,8	53,1
	1964	100	32,7	18,6	48,7
Belgija	1950	100	19,1	16,0	64,9
	1964	100	24,1	19,6	56,3
Velika Britanija	1957	100	32,2	—	67,8 ⁴
	1964	100	35,1	10,1	54,8
Jugoslavija	1955	100	23,8	10,0	66,2
	1965	100	26,4	23,5	50,1
Slovenija	1955	100	35,5	10,7	53,8
	1965	100	32,9	23,0	44,1

¹) Brez višjih tehničnih šol (inženirji).

²) Z zahodnim Berlinom.

³) Samo fakultete, brez akademij.

⁴) Vključene tudi ekonomske in socialne vede.

Vir: Statistical Yearbook — UNESCO 1966, za Slovenijo Zavod SRS za statistiko.

Po mednarodni razporeditvi so zajete te stroke v :

prirodoslovno-tehnoloških vedah :

astronomija, bakteriologija, biokemija, biologija, botanika, kemija, anatomologija, geologija, geografija, matematika, meteorologija, mineralogija, fizika, zoologija in podobno,

uporabne znanosti, gradnje, geodezija, metalurgija, rudarstvo, elektro, tehnologija, tekstil in podobno, strojništvo in podobno;

ekonomske in socialne vede :

ekonomika, ekonomika gospodinjstva, bankarstvo, trgovina, diplomacija, etnologija, mednarodne zveze, novinarstvo, politične znanosti, sociologija, statistika in podobno.

Da bi vpisane študente prikazali na čim enostavnejši način, smo za primerjavo izločili področje prirodoslovnih in tehnoloških ved kot področje z največjim strukturnim deležem v celotnem številu vpisanih študentov in kot področje, na katerem se od drugih najbolj razločujemo. Slovenija ima sicer sorazmerno visok vpis študentov na prirodoslovnih in tehnoloških vedah, vendar se število vpisanih relativno znižuje, kar je ravno narobe kot v večini prikazanih dežel. Zlasti pa nas odlikuje vpis na področju ekonomsko-socialnih ved, kjer lahko ugotovimo v Sloveniji kot tudi v jugoslovanskem merilu največji delež vpisanih študentov med vsemi prikazanimi deželami ne glede na stopnjo razvitosti. To vsekakor kaže na precejšen odmik od smeri razvoja v drugih deželah.

S tem kratkim sestavkom nismo nameravali predočiti globljih ugotovitev in absolutnih trditev, ki bi terjale dolgotrajnejše raziskave. Menimo pa, da nas tudi te primerjave opozarjajo, da je treba razvoj visokega šolstva preusmeriti iz količosti v kakovost, povečati notranjo in zunanjo stopnjo ekonomičnosti, kajti — kot je razvidno iz primerjav — naša družba vlaga v to področje sorazmerno zadovoljiva sredstva.

Doseganje kakovosti v visokošolskem študiju v širšem pomenu besede pa je nedvomno neobhoden velebnik že pri sedanji družbeno gospodarski razvitosti Slovenije in je seveda tudi vnaprej eden osnovnih pogojev naše hitrejše rasti.

Jože Volfand

Nova organiziranost Zveze mladine

I
V času, ko se je uveljavljala družbena in ekonomska reforma, smo v Zvezi mladine in zunaj nje razpravljali — sicer večkrat nenačelno, nezahtevno in premalo politično perspektivno — o vlogi te družbeno-

politične organizacije, ki združuje mladino. Ponekod je bilo celo slišati mnenja (žal so se, sicer komaj slišno, oglasila tudi v teh zadnjih mesecih), da Zveze mladine ne potrebujemo, zlasti pa ne s takim političnim konceptom. Oživele so tudi druge ideje — o novem SKOJ-u, o Zvezi mladinskih organizacij, pa menda še druge.

Prav mikavno je bilo ugotoviti, da z mladinsko organizacijo nihče ni zadovoljen — ne samo tisti zunaj nje, pač pa v veliki meri tudi vodstva v ZM, članstvo in tudi tisti veliki del mladine, ki nima članskih izkaznic ZM. Zveza mladine pred štirimi, tremi leti ni bila nič kaj posebno drugačna od drugih predstavnikov našega političnega sistema. Bila je izraz družbenega razvoja, ki se je zadovoljeval s takšno politično koncepcijo, učinkovitostjo in organiziranostjo mladinske organizacije. Če gledam iz skušenj celjske občinske organizacije Zveze mladine, ta pa ni bila med najslabšimi v republiki, tedaj moram omeniti, da je ozka vodstvena struktura (sekretariat) usmerjala delo komiteja in v bistvu reprezentirala — dobesedno in v prenesenem pomenu — vso organizirano mladino. Dela v bazi sicer nismo zanemarjali, toda politični koncept delovanja Zveze mladine je bil jasn predvsem na vrhu.

Ta ozkost, nemnožičnost pri oblikovanju občinske mladinske politike je povzročila izredno veliko negativnih posledic. Najvažnejša je bila pač ta, da se večji del mladine ni udeleževal dogovarjanja, oblikovanja stališč o pomembnih družbenih problemih in tudi pri uresničevanju teh dogovorov ni pomagal. To je pomenilo, da Zveza mladine ni opravljala glavne politične naloge — usmerjati člane v neposredne samoupravne procese. Ni bilo enostavno, ko smo si prizadevali, da bi spreminjali ustaljeno prakso, da bi se Zveza mladine zavzemala za uresničevanje svojih programskih nalog znotraj samoupravnih oblik odločanja, ne pa nastopala kot politični dejavnik mladine v konfrontaciji s samoupravljanjem. In še zdaj ni to enostavno. Vse bolj pa smo prihajali do novih spoznanj — prvič, Zveza mladine bo zgubljala svoj politični vpliv, če bo njena dejavnost usmerjena zgolj na športno in kulturno področje, drugič, Zveza mladine mora biti organizirana v skladu z novim političnim konceptom, v katerem zgublja težo vrh, pridobiva pa jo vsak posameznik, mladinec in mladinka, samoupravljavec in samoupravljavka, in tretjič, za takšne ali drugačne družbene odnose, za takšno ali drugačno politiko je odgovorna tudi mladina, saj je integralni del teh odnosov in te politike. Morda bi lahko rekli še četrtič — za temeljno izhodišče in ugotovitev — namreč, da je nadaljnji kontinuirani razvoj samoupravljanja kvalitativno odvisen od tega, koliko je v njem mladina že zdaj aktivno udeležena. Na to vse prevečkrat pozabljamo.

Kaj torej storiti, da bi spremenili nekaj, kar je slabo? Škoda, da Zveza mladine ni prej in pogumneje stopila na pot presnavljanja, reorganiziranja. Čisto brez potrebe smo čakali na spodbude drugih. In vendarle . . .

In vendarle smo politični koncept ZM slednjič postavili drugače. Drugačna vsebina pa je zahtevala novo organiziranost. Zvezni in republiški kongres sta začela spremembe, ki jih danes, po skoraj enem letu, lahko vsaj nekoliko kritično ocenjujemo.

O vsebinskih spremembah smo govorili — te naj bi dokončno postavile ZM v samoupravni sistem, z vsemi posledicami seveda. Poudarili pa smo še troje — pomen interesnega povezovanja in združevanja mladine, vlogo idejnih jeder in odnosov ZM do specializiranih mladinskih organizacij.

Nekoliko splošna izhodišča smo morali konkretnije opredeliti v občinah. Začeli smo oblikovati pravila o organiziranosti Zveze mladine. V teh dokumentih smo predvsem poudarjali vsebinski del preobrazbe, toda ta je zahteval primerne spremembe tudi v organiziranosti.

Za kakšno pot smo se odločili v celjski občini?

Najpomembnejša novost so stalne občinske konference, ki se bodo sestajale vsake štiri mesece. Vlogo delovnih in volilnih konferenc smo zelo natančno opredelili tudi zato, da ne bi prišlo do nesporazumov pri opredeljevanju vloge in nalog drugih oblik povezovanja in združevanja mladine na občinski ravni.

O predsedstvu kot operativnem in izvršilnem organu konference ne bi govoril, saj sodim, da so za nadaljnjo politizacijo mladine, njeno aktivnejšo samoupravno dejavnost in kvalitetnejšo politično rast ZM važnejši interesni občinski aktivisti. V dobi poskusov, bolje ustvarjalnega iskanja, smo se odločili za tele občinske aktivnosti: aktiv mladih samoupravljalcev iz delovnih organizacij, aktiv predsednikov razrednih in dijaških skupnosti, aktiv mladih komunistov, aktiv članov interesnih dejavnosti, aktiv domskih skupnosti in aktiv mladih kulturnih delavcev.

Tako smo pravzaprav želeli uresničiti dvoje zamisli — da je treba povezati in združiti najaktivnejšo mladino z različnih delovnih področij in oblikovati idejna jedra. Občinski interesni aktiv bo obravnaval aktualna vprašanja z nekega področja, zavzel bo stališča in jih samostojno posredoval vsem aktivom v občini — predvsem kot spodbudo za učinkovitejše delo, denimo, na področju kulture. Toda s tem njegova funkcija še ni izčrpana — funkcija povezovanja, združevanja in dogovarjanja mladine zajema tudi željo, da bi postal aktiv še oblika izobraževanja, usposabljanja.

Konferenca in interesni občinski aktivisti so v celjski občinski organizaciji Zveze mladine novosti (o drugih delovnih oblikah zdaj ne kaže govoriti), ki naj bodo temelj za odločnejšo in prodornejšo uveljavitev mladine v vseh oblikah samoupravnega združevanja. Ali drugače — takšna ZM naj bi celoviteje uveljavljala svojo politično vlogo. Takrat, ko se o politiki dogovarjamo, ko jo oblikujemo, ko jo uresničujemo in ko analiziramo njene rezultate.

Nova organiziranost se počasi uveljavlja, toda vztrajno si utira pot v prakso. Kajti ne gre samo za organiziranost na ravni občine, gre tudi za proces vsebinske in organizacijske preobrazbe v aktivih, pa čeprav smo, ko smo opredeljevali politično usmerjenost ZM v občini, poudarili, da je občinska organizacija Zveze mladine glavni prostor povezovanja mladine.

Ne glede na hitrost uveljavljanja so prvi rezultati spodbudni. Marsikaj napovedujejo. Glavno vrednost vidim v tem, da takšna interesna diferenciacija mladini uspeva, da se mladi zanjo navdušujejo in jo prenašajo v svoje samoupravne sredine. Preraščajo se vodstvene strukture — odnosi niso več le vertikalni. Krog aktivnejše mladine se širi. Predsedniki razrednih in dijaških skupnosti zavzeto razpravljajo o dijaški samoupravi, o strukturi šolstva in o idejnosti pouka. Mladi kulturniki iščejo neposrednih stikov s predstavniki profesionalnih institucij — kako obogatiti delo samoupravnih organov, kvaliteto programov delovanja, amatersko kulturno-prosvetno dejavnost — to so vprašanja, če ne omenjamo drugih, ki so se že uveljavila v sedanjih razpravah. Mladina se je začela aktivneje vključevati v samoupravni občinski prostor. To pa je tisti cilj ZM, ki potrjuje dragocenost in pomembnost političnega združevanja mladine. Res je, da mladina svoje sedanje samoupravne pravice in dolžnosti premalo uveljavlja. Kolikor pa jih, to menda lahko trdim, je v največji meri izraz politične dejavnosti v ZM.

Politični koncept, ki se je zanj odločila ZM, in nove oblike v organiziranosti bodo omogočili aktivnejše družbeno uveljavljanje mladine. Najbrž, to v celjski občini opazamo vsak dan, to uveljavljanje ne bo bliskovito. Toda prepričanje o pravilnosti poti je že pol uspeha. In to prepričanje zdaj v mladih živi.

Zelo napačno bi bilo, če bo v teh težnjah za najboljšim ostala Zveza mladine osamljena. Kritično moramo ugotoviti, da ta ocena velja za najbližjo preteklost. Toda ko razpravljamo o današnji mladini in o njeni organizaciji, moramo oživljati, utelesiti znano teorijo, da ta mladina živi in dela danes, toda ne samo za danes. Kakšen bo tisti jutri, to pa je nujno odvisno od tega danes.

In smo spet pri tisti misli, ki govori o kontinuiranosti našega razvoja samoupravnih odnosov.

Prav zato je toliko bolj razveseljivo, da glavna iskanja znotraj Zveze mladine temelje na tej ugotovitvi, na tem izhodišču.

„Uniformirana“ osnovna šola — ali „uniformirano“ razmišljanje o njej

Pogosto nezadovoljstvo z rezultati že samo po sebi spodbuja razmišljanje o tem, koliko sta *koncept* in *praksa* slovenske enotne osnovne šole v skladu z raznolikostjo razmer, v katerih deluje, in različnostjo tistih, ki jim je namenjena.

Tako razmišljanje moramo vsekakor pozdraviti, saj omogoča, da odkrivamo slabe točke šolskega sistema in šolske prakse, in nam pomaga pri iskanju poti za izboljšanje. Nisem pedagog teoretik, zato želim k tej razpravi prispevati — predvsem z vidika praktičnihkušenj.

Zelo resno dvomim, da bi lahko v celoti sprejeli izhodišče tovariša Svetine,¹ po katerem naj bi bila sedanja obvezna osnovna šola *nujno* popolnoma »uniformna«, to se pravi popolnoma toga, enaka ne glede na osebne razlike med učenci. Ta problem je širši in ga ne moremo obravnavati le z vidikov šolskega sistema in individualnih posebnosti otroka, saj so v učnovzgojnem procesu udeleženi še mnogi pomembni dejavniki, zlasti učitelji, način poučevanja in vplivi okolja.

Prav gotovo je res, da sta šolski sistem kot učnovzgojna praksa dosti in preveč toga, da nista dovolj prilagojena otrokovi individualnosti, pa tudi ne celotnemu življenju okoli sebe. Razmišljanje o njej mora obsegati tudi alternativne rešitve, ki so realne v današnjih in jutrišnjih razmerah, in pa posledice, ki bi jih take drugačne rešitve imele — da se ne bi prestopali z žuljev na kurja očesa.

Težko bi pritrtili, da je enotna osnovna šola pri nas nastala *samo kot rezultat romantičnih pogledov* na socializem in »nestrokovnega« pojmovanja socialne enakosti in enakopravnosti. Nastala je *tudi zaradi nezadostnih rezultatov* dotedanjega dvotirnega sistema višje stopnje obvezne šole (nižja gimnazija in ob njej višja osnovna šola). Najbrž je utemeljen očitek, da ima njen učni načrt premalo posluha za različne potrebe okolja, neresna pa je trditev, da je nastal *brez vsakršnega upoštevanja strokovnih spoznanj* o razlikah v sposobnostih in značajih otrok. Vsaj naša strokovna pedagoška pu-

¹ Janez Svetina: Socialistična ali nesocialistična šola, Teorija in praksa št. 3/69, str. 361.

blicistika tega ne potrjuje. Ta šola tudi res ni izpolnila vseh pričakovanj, čeprav je odprla pot do nadaljnjega izobraževanja mnogim desettisočim, ki so bili prej postavljeni na slepi tir. Pogled v katerikoli statistični priročnik nas bo prepričal o tem. Če pa ni zagotovila vsem enakih izobrazbenih možnosti, to še zdaleč ni samo stvar sistema, predmetnika in učnega načrta, ampak tudi drugih dejavnikov. Da ne bo njihov spisek predolg, naj omenim samo materialno oskrbo šol, kadrovske zasledbe in kvaliteto učnovzgojnega dela. Prav tu pa tiči glavno protislovje dokaj pavšalne sistemske kritike osnovne šole. Če je res, da je osip učencev v osnovni šoli 37 %, in če je to krivda neustreznega sistema, kako naj potem razložimo dejstvo, da je ponekod ta osip komaj 10 %, drugod pa seže čez 60 % — vse v enakem sistemu, pri enakih predmetnikih in enakih učnih načrtih. Če bi zdaj ostali dosledni, bi morali reči, da so nekje pač otroci *spodobnejši* in njihova nagnjenja prikladnejša, drugod pa so seveda otroci *manj sposobni* in manj prilagojeni. Dvakrat bi premislil, preden bi si upal kaj takega zapisati — že zato, ker to ni res, pa tudi zato, ker bi taka trditev preveč prav prišla tako tistim, ki mislijo, da je lahko morebitno neskladje med otrokom in šolo že tudi opravičilo za preveč udoben odnos do poklica, kakor tistim, ki bi morda mislili, da bi bila še ena reforma cenejša kot pa potrebna sredstva za to, da bi taka osnovna šola, kakršno imamo, lahko dala vsaj približno to, kar zmore.

Osnovno šolo bi lahko seveda na različne načine diferencirali. Noben sistem ne bi mogel biti popolnoma prilagojen veliki pestrosti individualnih razlik. Popolna prilagoditev bi bila tudi nesmiselna, saj je družbeni namen šole predvsem v tem, da posameznika usmeri in usposobi za ustvarjalno delo v družbeni produkciji. Individualna nagnjenja in sposobnosti tudi niso nekaj, kar bi bilo v celoti *a priori* dano, ampak se v učnovzgojnem procesu tudi razvijajo po obsegu in smereh. Diferenciacija šole bi seveda nekatere težave odpravila, prinesla pa bi nove, najbrž nič manj boleče in neprijetne. Na primer: ali naj bi razvrščali otroke predvsem po *splošni inteligenci in delovni pripravljenosti* — ali pa morda predvsem po *specifičnih sposobnostih in osebnih nagnjenih*. V prvem primeru bi to pripeljalo do nastanka »elitnih« šol ali oddelkov oz. do šol in oddelkov za »poprečne« in »podpoprečne« otroke z vsemi *pedagoškimi in socialnimi problemi*, ki nikakor ne bi bili tako enostavni, kot si morda kdo na prvi pogled predstavlja. O tem govorijo skušnje dežel, ki so take sisteme v praksi preskusile. Druga usmeritev pa bi nujno vodila v poklicno usmeritev že v najzgodnejši dobi brez praktičnih možnosti za morebitno kasnejšo preusmeritev.

Vendar tudi diferenciacija šole ne bi uredila vseh problemov. V vsaki skupini bi še vedno prihajalo do konfliktov med družbenimi zahtevami ter med zmogljivostjo in usmerjenostjo otroka. Te konflikte bi še vedno moral reševati učitelj s svojo kreativno vlogo in s poklicno odgovornostjo. Bolj ali manj gotovo je samo to, da bi

organizacijska diferenciacija enotne osnovne šole spremenila *vrstni red* na spisku »šolskih problemov«, skupna vsota njihove teže pa se zelo verjetno ne bi spremenila, če se ne bi celo povečala. Težnja k večjemu poenotenju osnovnega izobraževanja ni samo naša posebnost, še manj pa je samo rezultat romantičnega pojmovanja socializma.

Res pa je, da se v praksi pogosto uveljavlja uniformiranost v praktičnem odnosu šole do otroka, vendar ne samo zaradi enotnih predmetnikov in učnih načrtov.

Ti namreč nikjer ne predpisujejo *enotnih in uniformiranih metod dela*. Če ponekod tako delajo, je to predvsem razultat neustrezne strokovne ravni pouka. Vsak dober učitelj ve, da mora, če hoče uresničiti z učnim načrtom določeni učnovzgojni cilj, zelo *diferencirano obravnavati* svojih 30 učencev, da mora uporabljati različne učne metode in učne oblike, da bo tudi tiste učence, ki sami od sebe niso dovolj delavni in zainteresirani, usmeril v skladu s svojimi zahtevami. Prek sodelovanja s starši vpliva na oblikovanje otrokovega zunajšolskega okolja. Učno snov mora znati presaditi v svet otrokovega doživljanja — učni načrt, predmetnik in obvezna navodila mu pri tem puščajo veliko prostora za ustvarjalen odnos, ki ga ne more nadomestiti noben sistem. Tudi tako imenovane minimalne zahteve so navsezadnje v precejšnji meri stvar njegove odgovorne strokovne presoje. Prav gotovo jih ob veljavnem učnem načrtu ni mogoče poljubno prilagajati, vendar številni primeri kažejo, da nesmiselna togost in neupoštevanje otrokove celotne življenjske situacije povzročata tudi vse preveč nepotrebnih tragedij.

Ali je taka zahteva pretežka naloga za učitelja?

Samo tedaj, če šolstvo kot celota strokovno in materialno ni na potrebni ravni. Slovenski osnovni šoli so danes najbrž potrebni *predvsem strokovnost učnovzgojnega dela*, primerne materialne razmere in taka kvalifikacijska zasedba učnih mest in vodilnih mest v šolah in strokovnih službah, da bo zagotavljala njeno kvalitetno rast. Organiziranost šolskega dela na podlagi sodobnih znanstvenih ugotovitev in v okviru realnih možnosti družbe ima seveda tudi svojo vlogo v tem procesu. Ne vem, če imamo res »vplivne pedagoge« v takem pomenu, s kakršnim jih označuje tovariš Svetina, imamo pa pedagoge znanstvenike, ki bi k tej razpravi lahko prispevali svoja in tuja spoznanja.

Mislím, da je danes veliko pomembnejše, da posvetimo kar največ pozornosti *doslednemu uresničevanju* sedanjega koncepta osnovne šole, saj lahko na ta način marsikaj spremenimo na boljše. S pospešenim razvijanjem *osnovnega šolstva* v vsej Sloveniji bi omogočili kvalificirano delo s tistim delom mlade generacije, ki res ne zmore zahtev splošnega učnega programa. Z organiziranim in pedagoško izdelanim *dopolnilnim poukom*, ki ga od osnovne šole zahteva zakon, in z dnevnim varstvom, ki se vse bolj uveljavlja, lahko uspešno pomagamo predvsem tistim otrokom, ki nimajo ustreznih delovnih na-

vad. V okviru primerno razvitih svobodnih dejavnosti, ki jih šola mora organizirati, lahko zelo uspešno razvijamo posebne sposobnosti ter usmerjamo izrazita nagnjenja otrok. Z okrepitevijo šolskih in zunajšolskih strokovnih služb (prosvetno pedagoška služba, šolski pedagogi, psihologi, socialni delavci, vzgojne posvetovalnice) je možno zboljšati strokovnost pouka in individualno obravnavo manj prilagojenih otrok. V večjih središčih tudi ustanavljanje posebnih oddelkov s povečanim učnim programom tistih predmetov, ki imajo poseben pomen za razvoj izrazitih potencialnih talentov (matematika, tuji jeziki itd.), ne bi bilo v nasprotju s konceptom enotne osnovne šole niti ne bi bilo kak poseben materialni problem. Če bi več uporabljali objektivne metode preverjanja znanja, bi lahko jasneje začrtali strokovno utemeljene meje minimalnih zahtev in s tem preprečili neuskklajenosti in morebitno samovoljo. Take in podobne rešitve seveda ne urejajo popolnoma problema neskladja med organizirano šolo in otrokovo individualnostjo, ki bo najbrž stalen vzgojni problem, odpravile pa bi veliko bolečih točk, to pa bi bolj koristilo kot nove in nove sistemske rešitve, ki si jih sicer lahko idealno zamislimo, teže pa jih je realno izpeljati.

Prav ugotovitve iz dosedanje razprave tudi po svoje dokazujejo, kako potrebno je, da si organizirano prizadevamo za večjo strokovno kvaliteto učnovgojnega dela. Kako naj sistemske in zakonske rešitve kaj pomagajo tam, kjer ne spoštujejo elementarnih strokovnih norm? Če je kje tako, ... »da vsakdo lahko preizkuša znanje kakor hoče in kakor ve in zna ... Vsak učitelj hoče kar največ doseči pri svojem predmetu in nič ne pomisli, da mora otrok znati še druge predmete ... se lahko zgodi, da je otrok vprašan vseh 5 predmetov isti dan ... bi moral ... šolski zakon (!) zahtevati koordinacijo spraševanja in način preizkušanja znanja ...«², kje so potem strokovno znanje pedagogov, organiziranost učnega dela, pedagoško vodstvo in, ne nazadnje, kje je nadzorna služba.

² Ivanka Arzenšek: Enotna osnovna šola v praksi, Teorija in praksa št. 3/69, str. 411.

Koncept klasikov marksizma o oboroženem ljudstvu

Zdaj so že dozoreli pogoji, da koncept klasikov marksizma o vojaških strukturah socialistične družbe obravnavamo objektivno, znanstveno, brez primesi politične oportunističnosti danega trenutka. To omogočajo predvsem bolj intenziven proces deetatizacije socialističnih družbenih odnosov v naši državi — posebej še po brionskem plenumu; najrazličnejša zoperstavljanja birokratsko-etatističnim odnosom v sodobnih socialističnih in kapitalističnih državah; praktični in teoretični ukrepi in akcije našega delovnega razreda, naših narodov in ZKJ v razmerah, ki so nastale po vojaški intervenciji na Češko-slovaškem — na področju samoorganiziranja za obrambo pred morebitno agresijo.

Naša teoretična misel je že temeljito obdelala in sistematizirala nauk klasikov o bistvenih značilnostih in razvojni poti socialistične družbe, zdaj pa je v fazi, ko mora znanstveno-teoretično preučevati konkretne, praktične prehode od etatističnih struktur v samoupravne socialistične družbene strukture. Toda glede posebnosti in vloge vojaške sile v socialistični družbi naša teoretična misel, in sodobna marksistična misel nasploh, ni dala celovite razlage splošnega koncepta klasikov o vojaški sili socialistične družbe, še manj pa teoretično analizo mesta in vloge vojaške sile v procesu prehajanja iz etatističnih odnosov v samoupravne družbene odnose.

Na področju teorije so apologetske razlage koncepta klasikov o vojaški sili socialistične družbe posledica birokratsko-etatističnih deformacij v nekaterih socialističnih družbenih skupnostih. Tako si, npr., v ZSSR in nekaterih drugih socialističnih državah prizadevajo, da bi »znanstveno-teoretično« razložili in potrdili upravičenost danih birokratsko-etatističnih odnosov v vojaških strukturah z:

— neobjavljanjem nekaterih kapitalnih del klasikov, v katerih so se le-ti eksplicitno opredeljevali do kvalitativnih lastnosti vojaške sile kapitalistične družbe. Tako, na primer, še do sedaj niso objavili Leninovih referatov in diskusij z zaprtih sej VIII., IX., in X. kongresa RKP/b o vojaških vprašanjih in zlasti pomembna pojasnila predloga za reorganizacijo Rdeče armade na IX. kongresu.¹ Tudi

¹ Da niso doslej objavili teh Leninovih del, opravičujejo z »nepopolnim stenogramom«.

nekatera Engelsova dela, v katerih obravnava vojaška vprašanja, niso prišla v ruski izbor del K. Marxa in F. Engelsa;

— z metodo »iztrganih citatov« iz celotnega konteksta absolutizirajo posamezna stališča klasikov² in poskušajo dokazati, da je vojaška sila v ZSSR, organizirana po sistemu redne vojske, maksimalni doseg socialističnega razvoja; da so spremembe v vojaških strukturah, do katerih prihaja v socialističnih družbah, vedno manj potrebne zaradi spremenjenega razrednega značaja redne vojske in zaradi vodilne vloge partije; zanikujejo vzvratni učinek vojaške sile na druge družbene strukture, njeno vlogo pa omejujejo le na obrambno in vzgojno funkcijo. Sokolovski je npr., v svoji knjigi »Strategija« prav z metodo iztrganih citatov skušal dokazati, da so klasiki zagovarjali tezo, da je vojaško-tehnični faktor odločilen za oblikovanje vojaške organizacije socialistične družbe.

Pri poljskem sociologu Wiatru³ naletimo na zanimivo metodo pri teoretični razlagi birokratsko-tehničnega bistva vojaških struktur sodobnih socialističnih držav. Ko namreč avtor analizira vojaška dela klasikov, popolnoma pravilno razlaga njihovo tezo, da mora socialistična družba oblikovati svoje vojaške strukture v smeri oboroženega ljudstva, tj. po zgledu nacionalne garde iz pariške komune. Njegov sklep je, da praksa socialističnih držav demantira pravilnost tega stališča — da ga je revidirala.

V naši teoretični literaturi naletimo v Oreščaninovi knjigi »Vojaški aspekti boja za svetovni mir, nacionalno neodvisnost in socializem« na prvine kvalitetno nove obravnave koncepta klasikov o vojaški sili socialistične družbe. Seveda pa se avtorju glede na stopnjo razvoja naše samoupravne socialistične prakse v tem času (knjiga je izšla leta 1962) ni posrečilo popolneje obdelati in pojasniti mimo vojaško-tehničnega aspekta tudi družbeno stran koncepta klasikov. Oreščanin je namreč le zaslutil stališče klasikov, ni ga pa zadosti obdelal: stališče namreč, da vojaška sila socialistične družbe ni le kvantitativno spremenjena (z možnostjo uporabe različnih vidikov vojaškega organiziranja in pritegovanja širokih ljudskih množic v obrambne, pravične vojne), temveč da je predvsem nov družbeni pojav, ki se izraža v podružbljanju obrambne funkcije, v vojaškem samorganiziranju družbe, v vračanju obrambnih funkcij, ki so bile v zgodovini države in njene vojaške organizacije družbi odtujene in osamosvojene, spet družbi sami.

Po bronskem plenumu, ki je vzpodbudil hitrejši proces deetizacije vseh naših družbenih struktur, zlasti pa po dogodkih okoli Češkoslovaške, se je v praksi začel proces uresničevanja Marxovega

² Tako na primer absolutizirajo Engelsova razglabljanja o značaju in tipu vojaške organizacije zahodnoevropskih buržoaznih držav, ko so jih ogrožale fevdalne sile (ruski carizem in Bonaparte III.), ter jih aplicirajo na socialistične družbene razmere. Podoben odnos kažejo tudi do stališč Lenina o Rdeči armadi, kjer opuščajo dele stavkov, ki govorijo o njeni začasnosti.

³ Jerzy W. Wiatr: »Sociologia wojska«, Varšava 1964.

koncepta o oboroženem ljudstvu, in sicer prek vojaškega samoorganiziranja delovnih množic naše dežele za obrambo pred morebitno agresijo; po drugi strani pa smo prišli do zelo realnega razlaganja zvečine s politološkega vidika — marksističnih del o vojaški sili socialistične družbe.⁴

Hkrati pa so se pojavili tudi poskusi drugačnih razlag klasikov, večidel razlag z birokratskih stališč, ki so — skoraj brez izjeme na ravni absolutizacije vojaškotehničnega značaja morebitne vojne — dokazovale, da je neogibno potrebna samo državna vojaška organizacija, sestavljena iz operativne armade, partizanskih in teritorialnih enot, katero morajo — za razliko od ostalih družbenih struktur — usmerjati in voditi izključno državni organi federacije. Tako je, npr., časopis »Narodna armija« v številkah konec leta 1967 in v začetku leta 1968 objavil vrsto prispevkov, v katerih razlagajo bistvo naše vojaške doktrine s poudarjenimi elementi etatističnega pojmovanja. V uvodniku 6. I. 1967. leta je, npr., »Narodna armija« sprožila takole pojmovanje: »... Kajti vsak starešina, poročnik in polkovnik, general in vodnik, ki često skoraj neopazno in vztrajno opravlja svoje vsakodnevne posle, lahko postane v primeru vojne dejanski voditelj ljudstva pri obrambi dežele.«

*

V teoriji alienacije so podali klasiki filozofske in splošne sociološke osnove koncepta o vojaških strukturah socialistične družbe.

V »Nemški ideologiji«⁵ sta Marx in Engels zapisala, da se v razmerah stihijne delitve dela, zaradi katere nastaja zasebna lastnina in zaradi katere se družba cepi na antagonistične razrede, družbene sile (ki so plod združenega človekovega delovanja v materialni proizvodnji in v drugih družbenih strukturah) odtujujejo družbi, privzemajo nove pojavne oblike ter se pojavljajo z značilnostmi nekakšne sile zunaj družbe, ki obvladuje družbene odnose. V politični sferi heterogene družbe prihaja namesto splošnodružbenega usmerjanja in razreševanja družbenih procesov na površje posebna oblika družbene sile, politična sila države, s katero del ljudi gospoduje drugemu delu ljudi.⁶

V družbi, ki je razcepljena na razrede, nastopa v okviru politične sile vojaška sila kot osnovni vzvod za izvajanje oboroženega nasilja in kot njen bistveni konstitutivni element in neogibni spremljevalec. V heterogeni družbi ni mogoče zagotoviti usmerjanja družbe glede določenega načina proizvodnje, namreč proizvodnje,

⁴ Tu lahko omenimo stališča Crvenkovskega v referatu na plenumu CK ZKM leta 1967, Dabčevičeve v intervjuju za »Narodno armijo« 29. XII. 1967., zlasti pa govor S. Kavčiča na zasedanju skupščine SR Slovenije septembra 1968, razpravo M. Popovića na sestanku Poverjeništvu CK za JNA oktobra 1968 in dr.

⁵ Marx-Engels: Zgodnja dela, str. 300—301, Zagreb 1953.

⁶ V delih: R. Lukića »Politična teorija države«, N. Pašića »Primerjalni politični sistemi« itd. širše obravnavajo teorijo alienacije politične sile — države.

ki temelji na izkoriščanju enega razreda po drugem razredu — brez monopola nad fizičnim nasiljem, v katerem je bistveni akter oborožena sila. V nasprotnem primeru bi se, kot je zapisal Engels, razredi v jalovem boju med seboj uničili. Vojaška sila je potemtakem kot oblika politične sile bolj ali manj odtrgan del družbe in deluje kot oboroženo nasilje državne organizacije ali drugih družbenih skupin.

V razmerah brezrazrednih, homogenih družbenih odnosov, ko bo prišlo do politizacije vse družbe, ne bo več potrebna iz družbe izdvojena politična sila s svojim pomembnim izrastkom — vojaško silo (kot najbolj učinkovitim oboroženim nasiljem države). V homogeni brezrazredni družbi bi prišlo namreč do popolnega podružbljenja vojaške sile; le-ta bo kot posebna od družbe ločena sila izginila. O tem pravi Marx v spisu »K židovskemu vprašanju« takole: »Šele ko resnični individualni človek ponovno sprejme vase abstraktnega državljana in ko postane individualni človek v svojem empiričnem življenju, v svojem individualnem delu in v svojih individualnih odnosih plemensko bitje, šele tedaj, ko človek spozna in organizira svoje »forces propres« (lastne sile) kot družbene sile in ko torej družbene moči v obliki politične moči nič več ne ločuje od sebe šele tedaj je politična emancipacija dovršena...«⁷

Klasiki so torej trdili, da se bo v etapi graditve komunistične družbe začel proces vračanja vojaških in obrambnih funkcij družbi, kateri so bile le-te po nastanku razredov in vojaške organizacije odvzete. To novo obliko vojaškega samoorganiziranja družbe v procesu graditve socializma, ki je v bistvu negacija vojaške organizacije, so klasiki poimenovali oboroženo ljudstvo.

*

V buržoazno-demokratskih revolucijah in obrambnih vojnah za nacionalno osvoboditev in združevanje (obdobje od velike francoske revolucije do 80-tih let preteklega stoletja) so klasiki videli prve zarodke podružbljanja vojaške sile. V spisu »Boji v Franciji...« je Engels zapisal »... začeni z ameriško vojno za neodvisnost pa vse do ameriške državljanske vojne je postala udeležba prebivalstva v vojni tako v Evropi kot tudi v Ameriki pravilo in ne izjema.«⁸

Nove družbene in ekonomske razmere v obdobju boja za afirmacijo buržoaznih družbenih odnosov — ob relativno poudarjeni homogenosti družbe, naraščanju materialne proizvodnje, ki se je izpričevala tudi v novi kvaliteti in kvantiteti oboroženosti ljudstva — so opredeljevale tudi udeležbo širokih ljudskih množic v obrambnih vojnah in revolucijah (ljudskih vojnah, kot jih je imenoval Engels) — bodisi v okviru državne vojaške organizacije ali v drugih oblikah dejavnosti in odpora. Engels navaja, da so možnost industrije, da izdelava velike količine orožja in opreme, nacionalno navdušenje mno-

⁷ Prav tam, str. 65.

⁸ Engels: Zbrani vojaški spisi, II. del, str. 531, izd. »Vojno delo«, Beograd 1960.

žic, določena stopnja kulture in vojaške izurjenosti ljudstva ob strokovnih vojaških kadrih ter tudi možnosti vojaških pošilk iz tujine, skratka, dana »stopnja civilizacije« — omogočili vojevanje »ljudske vojne«, tako kot so to v pretekli zgodovini omogočali »plemenski odnosi«.

Ko sta razčlenjevala francosko-prusko vojno 1870/71, sta klasika opozorila na oblike, prek katerih je v obdobju, ko je začela Francija vojevati obrambno vojno, potekal tamkaj proces podružbljanja vojaške sile. Po porazu glavnih sil redne vojske Napoleona III. pri Sedanu je francosko ljudstvo pritegnilo k oboroženemu odporu poleg preostalih regularnih enot (linijskih bataljonov in enot mobilne garde) še številne prostovoljske odrede, svobodne strelce ter množico aktivnih in pasivnih udeležencev. V spisu »Izgledi vojne 1871« je Engels zapisal: »Za temi več ali manj regularnimi silami stoje številni pripadniki narodne obrambe, ljudskih množic, katere so Prusi prisilili k obrambni vojni, v kateri so dovoljena vsa sredstva.«⁹

Ko je Lenin razčlenjeval buržoazno-demokratsko revolucijo v Rusiji leta 1905, je prav tako opozoril na začetne oblike vojaškega samoorganiziranja, na podružbljanje vojaške sile. V revoluciji so namreč v pouličnih bojih v mestih poleg odredov revolucionarne armade sodelovale tudi organizirane in neorganizirane množice, prišlo je do stihijskih in vodenih oboroženih uporov kmetov, do političnih demonstracij, stavk itd.

V obdobju, ko postanejo družbeni odnosi v danih družbenih skupnostih razredne družbe relativno bolj homogeni (na primer kot posledica nujnega vojevanja obrambnih vojn in oboroženih revolucij ter zaradi progresije v materialni proizvodnji), prihaja do podružbljanja vojaške sile, in sicer praviloma v obliki miličniškega sistema. Kratkotrajnost in začasnost vojaškega samoorganiziranja sta v razrednih družbenih skupnostih determinirani z dejstvom, da lahko razredna družba obstaja le v okviru države in njenega konstitutivnega elementa — vojaške organizacije.

*

Stališča klasikov glede vojaške organizacije proletariata in drugih izkoriščanih slojev v oboroženi proletarski revoluciji izvirajo iz njihovega nauka o revoluciji in poteh prehoda v socializem.

Klasiki so v celotni teoretični in praktični dejavnosti poudarjali, da je oborožena revolucija za njihov čas nujna, vendar pa niso izključevali tudi drugih, relativno mirnih oblik¹⁰ za »razbijanje starega birokratsko-vojaškega stroja« in vzpostavljanje proletarske države

⁹ Prav tam, str. 552.

¹⁰ Marx je v intervjuju za neki newyorški časopis leta 1871 opozoril na specifičnosti posameznih dežel, ter poudaril, da »imamo v slehernem delu sveta posebne vidike problema . . . da bi bila vstaja prava norost tam, kjer lahko mirna agitacija pripelje do cilja po hitrejši in krajši poti«. (Marx-Engels, Dela, knjiga XVII, str. 635, Moskva 1960.)

organizacije — diktature proletariata, države, ki s prvim aktom ostvarjanja procesa graditve socialističnih družbenih odnosov začenja admirati. Odklanjali so anarhistične in oportunistične koncepte o proletarski revoluciji in socialistični državi in poudarjali nujnost vojaške samoorganizacije proletariata, obstoj vojaške sile proletariata, s katero bo le-ta razbil redno vojsko in druge elemente buržoazne države. Zgodovina oboroženih revolucij je potrdila realnost tega marksističnega načela.

Med ljudskimi vojname je podružbljanje vojaške sile začasen in kratkotrajen pojav, v proletarski revoluciji pa nastanejo docela realni družbeni pogoji za polno uresničitev splošne oborožitve ljudstva, proletariata in drugih izkoriščanih družbenih slojev.

V »Poslanici CK Zvezi komunistov« leta 1850 sta Marx in Engels pravilno nastopila z zahtevo po vojaškem samoorganiziranju proletariata v okvirih buržoazno-demokratske revolucije, da bi postala »revolucija permanentna« (nadaljevanje buržoazno-demokratske revolucije s proletarsko revolucijo). Nastopila sta z zahtevo po »oborožitvi vsega proletariata s puškami, topovi in strelivom... obnovenju stare, zoper delavce naperjene meščanske garde, pa se je treba upreti...«¹¹ Če pa tega drugega ne bo mogoče doseči, priporočata, da se okvirom vojaške organizacije pridruži del delavskega razreda, če bi nastopila nujna po združitvi in centralizaciji vseh enot delavske garde pod enotnim poveljstvom. Tedaj bi se delavski razred vojaško organiziral »kot proletarska garda s poveljnikom in generalnim štabom, ki ju sami izvolijo in ki se ne sme podrediti državnim oblastim, ampak po delavcih vzpostavljenim revolucionarnim občinskim svetom.«¹²

Po mnenju klasikov se torej vojaška organizacija proletariata v danih pogojih lahko izrazi prek oblik vojaške organizacije celotnega delavskega razreda, v neugodnih pogojih pa v obliki proletarske garde, v kateri bi bil najbolj zaveden in najbolj borben del delavskega razreda.

Poglavitni citirani stališči o značaju vojaške organizacije proletariata v revoluciji sta Marx in Engels zastopala nekako do 80-tih let preteklega stoletja. V obdobju polne konsolidacije liberalnega kapitalizma in njegovega razvoja k imperializmu (1870—1895), ko so buržoazne države formirale množične, dobro izvežbane in oborožene redne vojske za boj proti delavskemu gibanju in za zunanjo ekspanzijo, sta svoji poprejšnji stališči o vojaški organizaciji delavskega razreda še izpopolnila. Engels je v uvodu k »Razrednim bojem v Franciji« zapisal, da je preseženo Marxovo in njegovo pojmovanje o tem, da bo potekala proletarska revolucija enako kot buržoazno-demokratska revolucija. »Doba nenadnih preobratov, doba revolucij majhnih zavednih manjšin na čelu nezavednih množic je minila. Kjer gre

¹¹ Marx, Engels, Lenin, Izbrana dela, III. del, str. 14, založba Naprijed 1963.

¹² Prav tam, str. 14.

za popolno preobrazbo družbenega reda, morajo množice same sodelovati, morajo same razumeti, za kaj gre...¹³

Sprememba razrednega razmerja sil narekuje, da poteka proletarska revolucija v obliki državljanske vojne med dvema osnovnima razredoma ob kolebanju srednjih slojev. V vojaško-tehničnem oziru je prišlo zaradi večkratnega povečanja rednih vojsk, možnosti naglih premikov in koncentracije enot (ki jih omogoča razvit železniški promet), zaradi razvoja oblik in rodov v rednih vojskah itd. na eni strani ter zaradi dejstva, da ima delavski razred poslej večje težave z oboroževanjem (ker je izdelava orožja industrijska in ne več obrtniška), ker bodo dosegali uporniki z mnogo večjimi težavami sodelovanje svojih enot, strnitev sil na odločilnih mestih in v odločilnem času, pritegovanje rezerv itd. — do sprememb v korist rednih vojsk buržoaznih držav. Zaradi tega je »zmaga, kakršna se izbojuje v bitki med dvema armadama... nekaj silno redkega.«¹⁴ Nujen pogoj za zmago oborožene revolucije postajata množična udeležba širokih mas proletariata in izkoriščanih slojev v oboroženih enotah ter dejavnost ostale, v vojaško organizacijo nezajete množice pri razkrajanju morale, dezorganizaciji redne vojske in drugih elementov buržoazne države...

Lenin je v svojih teoretičnih delih ter v praktičnem organiziranju in izvajanju oktobrske revolucije še globlje obdelal in uresničil zamisel o vojaškem samoorganiziranju proletariata v oboroženi revoluciji. V »Pismih od daleč« je dejal: »Sledeč poti, ki sta jo nakazali pariška komuna 1871 in ruska revolucija 1905, mora proletariat oborožiti vse siromašne, eksploatirane sloje prebivalstva, da bi lahko sami vzeli v svoje roke organe državne oblasti, da bi sami bili ta oblast.«¹⁵ Konkretno družbenogodovinske razmere, v katerih je potekala oktobrska revolucija, so narekovale formiranje naslednjih oblik vojaških organizacij proletariata: odredov Rdeče garde in enot redne vojske, ki so prešle na stran revolucije, pa tudi organizirano in stihijsko udeležbo širokih množic v mestih in vaseh za razbijanje oboroženih sil in organov buržoazne oblasti, organizirane akcije za notranje razkrajanje enot redne vojske (»dovladje«), neposredno udeležbo delavskokmečkih množic v oboroženem boju za opravljanje najrazličnejših vojaških služb (saniteta, vojaška obveščevalna služba, vojaško-inženirska opravila in dr.), razne oblike pasivnega odpora itd. Tako široka pahljača organiziranih oblik in dejavnosti proletariata je omogočila zmago revolucije, čeprav je imela Rdeča garda v tem času le 150 do 200 tisoč pripadnikov. Šlo je potemtakem za polno podružbljenje vojaške sile proletariata in izkoriščanih množic v boju za socialistično družbenopolitično ureditev.

Nova kakovost vojaške organizacije v proletarskih revolucijah se je torej po mnenju klasikov izrazila v podružbljenju vojaških struk-

¹³ Glej Marx, Engels, Lenin: Izbrana dela, II. del, str. 72—92.

¹⁴ Prav tam, str. 72—92.

¹⁵ Lenin: Vojaški spisi, str. 204, Izdaja Vojno delo, Beograd 1962.

tur v okviru delavskega razreda in izkoriščanih plasti prebivalstva — konkretne oblike in manifestacije vojaške samoorganizacije delavskega razreda pa so se spreminjale v skladu z družbenozgodovinskimi razmerami, zlasti pa glede na razredno razmerje sil in vojno-tehnični dejavnik, ki se prepleta skoz te odnose. Proletarska revolucija torej odpira proces uresničevanja ideje o oboroženem ljudstvu, katere zarodek se je pojavil že v »ljudskih vojnah«, ter ustvarja pogoje, da se po osvojitvi oblasti, z razvojem socialističnih družbenih odnosov, usmeri k njeni polni realizaciji.

*

V teoriji o graditvi socialističnih družbenih odnosov, zlasti pa v teoriji odmiranja države, so izdelali klasiki koncept o oboroženem ljudstvu kot imanentni obliki vojaškega organiziranja socialistične družbe.

S pojmom oboroženega ljudstva v socialistični družbi so poimenovali proces podružbljanja vojaških struktur kot integralnega dela politične sile, obliko vojaške samoorganizacije socialistične družbene skupnosti.

Koncept klasikov o oboroženem ljudstvu socialistične družbe se bistveno razlikuje od boja delavskega gibanja za transformacijo buržoazne redne vojske v oboroženo ljudstvo, ki je značilen za obdobje II. internacionale. Marx in Engels sta podpirala to zahtevo delavskega gibanja kot boj proti militarizaciji buržoazne dužbe, za preprečevanje osvajalnih vojn in za demokratizacijo družbenih odnosov, v katerih naj bi nastal ugodnejši teren za boj delavskega razreda. V mejah konsolidiranih kapitalističnih družbenih odnosov in njihovega razvoja k imperializmu so klasiki pod pojmom oboroženega ljudstva razumeli boj za formiranje miličniške oblike vojaške organizacije buržoazne družbe. Resolucija 1. kongresa II. internacionale o vojaških vprašanjih¹⁶ kot tudi dela Bebel¹⁷ in Jaures¹⁸ o oboroženem ljudstvu osvetljujejo in potrjujejo navedeno ugotovitev. Seveda se oportunistične koncepcije voditeljev II. internacionale o narodni državi in oboroženem ljudstvu v okviru kapitalističnih družbenih odnosov kot končnem cilju boja delavskega razreda bistveno razlikujejo od marksističnih stališč, po katerih je boj delavskega razreda za izgraditev miličniške oblike vojaške organizacije obstoječe buržoazne države le kratkoročna, taktična naloga, da bi prek nje ustvarili pogoje za realizacijo končnega cilja — razrušenje buržoazne države in njene vojaške organizacije in vzpostavitev proletarske vojaške organizacije in države.¹⁹

¹⁶ Kongresi II. internacionale, knj. I., str. 182, izd. Rad leta 1953.

¹⁷ Bebel: Ne redno, marveč narodno vojsko, Stuttgart 1898.

¹⁸ Ch. Frons: Delavski razred in J. Jaures, Pariz leta 1915.

¹⁹ Glej: Marx-Engels: Kritika Gothskega in Erfurtskega programa, izd. Kultura leta 1959.

Ni dvoma, da so videli klasiki v podružbljanju funkcij državne organizacije in potemtaka tudi vojaških struktur objektivno nujnost za razvoj socialističnih družbenih odnosov. O realni možnosti, da se potem, ko proletariat osvoji oblast, nadaljuje s procesom podružbljanja vojaške sile, tj. z uresničevanjem splošne oborožitve ljudstva, je Lenin pisal: »Eksploatorji brez dvoma ne morejo zatirati ljudstva brez zapletenega »stroja« za opravljanje takih nalog, ljudstvo pa lahko pritiska eksploatorje s popolnoma enostavnim »strojem« in celo brez »stroja«, brez posebnega aparata, enostavno z organizacijo oboroženega ljudstva.«²⁰

V vojaški sili pariške komune, torej v narodni gardi, so videli klasiki svojevrstno in v bistvu blesteče uresničevanje objektivne nujnosti, spreminjanje vojaške sile države v vojaško silo družbe (delavskega razreda, mestnih obožnih slojev in dela srednjih slojev). Vizija klasikov glede temeljnih kvalitativnih značilnosti socialističnih družbenih odnosov je vizija družbe, ki se v procesu razvoja homogenizira, razvija sistem samoupravnih družbenih odnosov v vseh in tudi v vojaških družbenih strukturah.

Ker je naša družbena skupnost v procesu deetatizacije vojaških struktur, moramo nekoliko obsežneje obdelati stališča klasikov o konkretnih oblikah in pojavih procesov podružbljenja obrambnih funkcij, glede konkretne realizacije ideje o oboroženem ljudstvu in dejavnikih, ki to omogočajo.

V Engelsovem delu »Pogoji in izgledi v letu 1852« za vojno Svete alianse proti revolucionarni Franciji ter v mnogih drugih delih, ki analizirajo pariško komuno, v Leninovi teoretični in praktični dejavnosti v pripravah in vodenju oktobrske revolucije, zlasti pa v referatih in resolucijah kongresov RKP/b v letih 1919—1921 so klasiki poudarjali, da bodo oblike, konkretne manifestacije vojaškega organiziranja socialistične družbe za vsako zgodovinsko situacijo specifične. Kot najsplošnejše določnice, ki bodo bistveno vplivale na oblikovanje oboroženega ljudstva, so zlasti poudarili: a) značaj splošnih družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov dane socialistične skupnosti, ki so rezultanta stopnje razvoja materialne proizvodnje in značaja razrednih sil ter odnosov; b) konstelacijo družbenopolitičnih in vojaških sil v regionalnih in svetovnih razmerjih zgodovinskega obdobja; c) značaj vojaško-tehničnega dejavnika, ki se opira na dano kvaliteto in kvantiteto oborožitve in ljudstva kot na konstitutivni element notranjega in zunanjega faktorja, skozi katerega se vojaško-tehnični dejavnik izraža, in d) subjektivne dejavnike, pripravljenost in sposobnost socialističnih sil, da sprejmejo in usmerjajo socialistični družbeni razvoj (in z njim tudi vojaško strukturo) k objektivno najbolj naprednemu cilju, k razvoju samoupravnih socialističnih odnosov.

²⁰ Lenin, Izbrana dela, II. del knjiga I. str. 200.

Marx in Engels sta predvidevala možnost zmage proletarske revolucije v Franciji leta 1852 in sta zato v omenjenem članku »Pogoji in izgledi . . .« objavila svoja stališča o konkretnih oblikah organizacije vojaških struktur socialistične družbene skupnosti v danih razmerah. Na temelju analize notranjih razrednih sil in odnosov, za katere je bilo značilno »močno notranje vrenje«, potencirano z vojaško silo »Svete alianse«, naglašava Engels nujnost, da se množice proletariata in kmetov, organizirane kot »proletarska in kmečka garda«, uporabijo za notranje obrambne naloge, za boj proti notranjim kontrarevolucionarnim silam, z zasedanjem utrdb po vsej deželi pa naj bi skupno z linijsko vojsko nudile oborožen odpor tudi silam agresije. Z razčlenitvijo vojaško-tehničnega dejavnika (izurjenost, možnost mobilizacije, oborožitev, oblike bojnih učinkov, vojaško-tehnični izračuni o silah »Svete alianse« itd.) ter ob domnevi, da bodo množice proletariata angažirane večidel v boju proti notranji kontrarevoluciji, sta prišla do sklepa, da se mora socialistična družbena skupnost obraniti z že obstoječimi linijskimi enotami, ki naj se izpopolnijo predvsem z mestnimi siromašnimi sloji, s kmeti in le z neznatnim delom proletariata. V konkretnih razmerah, kot pravi Engels, »bo revolucija primorana, da se vojuje z modernimi vojnimi sredstvi in z moderno vojno večino proti modernim vojnim sredstvom in moderni vojni večini.«²¹

Zanimivo je to, da Engels glede na dane notranje in zunanje okolnosti, predvsem pa zaradi pričakovane nagle vojaške agresije Svete alianse, sploh ne naglašava nujnosti, da se stara redna vojska razbije, pač pa da se pretvori v element organizacije oboroženega ljudstva. Priporoča, naj se ne izvajajo organizacijsko formacijske spremembe v linijski vojski ter da naj ostanejo načela urjenja, bojnih učinkov itd. v temelju nespremenjena. Opozarja na nujne in temeljite personalne spremembe v vrhovnem poveljstvu, pa tudi na izkazovanje zaupanja v srednje in nižje vojaške kadre, zlasti ker je ogrožena nacionalna samostojnost Francije. Do nekaterih sprememb v družbeni naravi in značaju linijske vojske bi le prišlo; bojne enote bi se za trikrat povečale, ker bi vstopili vanje siromašni meščanski sloji, kmetje in delavci (ko bi opravili krajše vaje); sprememba bi bila tudi v tem, da bi postavljali za častnike razne civilne strokovnjake, obrtnike in tudi borce, ki so se posebej izkazali v bojih.

Klasiki so torej sodili, da bodo konkretni zgodovinski notranji in zunanji dejavniki, med katerimi je izredno pomemben tudi vojaško-tehnični, narekovali vojaško organizacijo socialistične družbene skupnosti v obliki proletarske in kmečke garde, formirane po miličniškem tipu vojaške organizacije — in linijske vojske, organizirane zvečine po načelih redne vojske. Proces podružbljanja vojaške organizacije bi imel torej svojevrstno podobo.

²¹ Engels: Izbrani vojaški spisi, II. del, str. 649.

Ko so Marx, Engels in Lenin razčlenjevali vojaške aspekte pariške komune, so utemeljili neogibnost procesa podružbljanja vojaške sile v socialistični družbi ter odgovorili tudi na vprašanje: kako oblika socialističnih družbenih odnosov pogojuje oblike splošne oborožitve ljudstva.

Socialna sestava Pariza, v katerem so prevladovali delavski razred in mestni siromašni sloji, ter zlom buržoazije pri obrambi nacionalnih interesov, sta odločilno vplivala na vzpostavljanje razvitih samoupravnih socialističnih družbenih odnosov pariške komune. Kot popolnoma naraven učinek samoupravne oblike družbenih odnosov na vojaško strukturo se je — kot pravi Marx — izkazal ta, »da je bil prvi dekret Komune prav dekret o ukinitvi redne vojske in o njeni zamenjavi z oboroženim ljudstvom«. ²² Podružbljenje vojaške organizacije z nacionalno gardo — prek njene množičnosti (štela je 200—300 tisoč pripadnikov), miličniškega tipa organizacije, sistema komitejev in svetov, ki so vodili vojaške operacije, volivnosti celotne oficirske sestave, samoupravnih odnosov med komuno in nacionalno gardo itd. — je zgodovinski primer zelo daljnosežne ostvaritve splošne oboroženosti ljudstva — vojaške samoorganizacije družbe.

Leninov koncept oboroženega ljudstva kot oblike vojaške organizacije socialistične družbe bomo skušali, razen z že povedanim, osvetliti tudi z njegovimi referati in resolucijami z nekaterih kongresov RKP/b (VIII., IX., X.) ²³

Zmaga proletarske revolucije v izrazito nerazviti deželi ter vse posledice, ki so iz tega sledile (zlasti zelo neugodni razredni odnosi, ki so postali zaradi vojaške intervencije in notranje kontrarevolucije za delavski razred še toliko neugodnejši), so terjale začasen prehod na vojaško organizacijo socialistične družbene skupnosti po sistemu redne vojske. Sredi leta 1918 je Lenin opustil prostovoljsko Rdečo gardo kot prehodno obliko ter začel snovati vojaške sile proletariata po sistemu redne vojske — regularno Rdečo armado. S tem se prekinja sredi revolucije začeti proces podružbljanja vojaške organizacije in Rdeča armada postaja koncentrirano sredstvo oboroženega nasilja sovjetske države.

Toda Lenin je to »začasno« odstopanje od »organske poti« podružbljanja vojaške sile in formiranje Rdeče armade kot »prehodnega tipa« konkretno utemeljil z zgodovinskimi okoliščinami, v katerih se je našla komaj ustanovljena sovjetska republika. V svojih delih, zlasti pa v referatih na omenjenih kongresih RKP/b, je Lenin popolnoma jasno povedal, da so nastanek etatistične vojaške organizacije »prehodnega tipa«, »začasno« odstopanje od »organske poti« podružbljanja vojaških struktur socialistične družbene skupnosti, narokovale zgodovinske okoliščine.

²² Marx, Engels, Lenin: Izbrana dela, knjiga IV., str. 157.

²³ Glej: KP SZ v resolucijah in sklepih kongresov, konferencah in plenarih, I. del, IV. izdaja, Moskva leta 1956.

V resoluciji VIII. kongresa RKP/b marca leta 1919 so najpopolneje orisani teoretični in praktični aspekti Leninovega stališča do vojaških struktur socialistične družbe. Podružbljanje vojaške organizacije prek oblik miličniškega sistema je poudarjeno kot bistvena nujnost socialističnih družbenih odnosov in kot oblika vojaške organizacije, ki daje tudi po vojaških merilih v oboroženem boju optimalne rezultate. Dani razredni odnosi sil so vsilili eno samo možnost, namreč, da se vojaška organizacija oblikuje kot »stalna, regularna, tako po metodi organiziranja kot tudi urjenja«. Toda resolucija tudi terja, da se takoj, ko se spremene obstoječi družbeni odnosi (»splošno ozdravljenje industrije, povečanje kolektivnosti in produktivnosti kmetijskega dela, izboljšanje zunanje vojaško-politične razmere itd.«) preide na podružbljanje vojaških struktur po miličniškem sistemu — »k taki armadi namreč težimo in jo bomo prej ali slej tudi ostvarili«.

Že na X. kongresu leta 1921 — takoj po zmagovitem koncu državljanske vojne — je bilo sklenjeno, da se preide na ustanavljanje vojaških formacij po miličniškem načelu, vendar »samo v rajonih z najštevilnejšim proletarskim življenjem« (Petrograd, Moskva, Ural), nekoliko kasneje pa tudi v drugih rajonih »s pomembnejšim odstotkom proletarskega prebivalstva.«²⁴

Potemtakem je posebnost Leninove zamisli o vojaških strukturah socialistične družbe v tem, da v svojih teoretičnih razglabljanjih vse do zmage oktobrske revolucije ni zanikoval možnosti, da bi konkretni zgodovinski družbeni pogoji lahko pripeljali dočasne prekinitve — za zelo kratko obdobje in le v prehodni obliki — procesa podružbljanja vojaške sile, in sicer prav zato, da bi dozoreli pogoji za ta organski in neogibni proces podružbljanja socialističnih družbenih odnosov.

Birokratsko-etatiistična teoretična koncepcija o neprestani krepitvi državne organizacije kot vzvoda za napredek socialistične družbe in o neogibnosti nadaljnje krepitve in rasti vojaške sile izključno po načelu redne vojske kot sredstva koncentriranega oboroženega nasilja državne organizacije — je v bistvu temeljita revizija Leninovih teoretičnih in praktičnih nazorov glede razvoja socialističnih družbenih odnosov. Lenin je v neverjetno težavnih razmerah gospodarske zaostalosti, gospodarskega nereda, ki ga je povzročila vojna, maloštevilnega delavskega razreda, stalne nevarnosti pred zunanjo agresijo itd. pojasnjeval nujnost odmiranja funkcij državne organizacije in tudi ukrepal v tem smislu z vključevanjem delavskega razreda in siromašnih kmetov v neposredno vodenje družbenih procesov, na vojaškem področju pa je bil takoj po končani državljanski vojni pobudnik za podružbljanje vojaške sile v nekaterih delih socialistične republike.

*

²⁴ V članku S. Popovića in S. Končara »Lenin o graditvi in vlogi armade v socialistični družbi« (Zbornik del politične šole JLA, 1968) je dobra analiza Leninove teoretične in praktične obravnave vojaških vprašanj.

Za čim bolj popolno osvetlitev koncepta klasikov o oboroženem ljudstvu bomo poskušali prikazati nekatere značilnosti njihove hipoteze o vojaških strukturah v razviti komunistični družbi in njihovo metodološko obravnavo tega problema.

Klasiki so postavili tezo, da bo prišlo v brezrazredni razviti komunistični družbi do polne realizacije ideje o oboroženem ljudstvu, do polne uveljavitve procesa podružbljenja vojaške organizacije, ki se je začel s proletarsko revolucijo. S procesom popolnega podružbljenja bo dobila vojaška sila dotlej »neslutene nove možnosti« v masovni tehnični opremljenosti in spretnosti bojevanja, v kvaliteti in kvantiteti oborožitve in ljudstva; v družbenem pogledu pa so napovedovali, da bo vojaška sila kot od družbe ločen fenomen prenehala obstajati.

Engels je v delu »Pogoji in izgledi...« poudaril nujnost, da se morata pred polno uresničitvijo vsesplošne oborožitve ljudstva izpolniti dva pogoja: prvič, kvalitativno zvečanje materialne proizvodnje, ki bi omogočila nove kvalitativne in kvantitativne značilnosti človeškega dejavnika in oborožitve, in, drugič, zunanji dejavnik, namreč da se v socialistični proces vključijo tudi ostale večje sosednje dežele.

Ko so obravnavali vojaško-tehnično stran »vojaškega sistema« splošne oborožitve ljudstva kot element, ki je sestavni del družbenega bistva podružbljanja vojaške sile, in iz njega izhaja, so klasiki razložili svoje domneve o dialektičnem odnosu med starim in novim »vojaškim sistemom«. Engels je sodil, da bo novi »vojaški sistem« dialektična negacija dotedanjega, da bo nova kvaliteta rezultat kvantitativnega in kvalitativnega razvoja dotedanjega »vojaškega sistema«. Vojaški sistem se bo v procesu rasti socialističnih družbenih odnosov (na nižji in višji fazi) dvigal na novo raven »množičnosti in gibljivosti vojske«. Zvečanje »nacionalne proizvodnje« in ukinitvev razrednih razlik bosta omogočila, da bo vojaška sila komunistične družbe zaobsegla »celotno prebivalstvo, ki je sposobno nositi orožje.« Izpopolnjevanje transporta, vojaške opreme in oborožitve bo omogočilo »dotlej neverjetno stopnjo gibljivosti«. Nova tehnična sredstva za zveze bodo zagotovila uspešno poveljevanje masovni vojaški sili. Vsesplošni napredek materialnih in družbenih odnosov bo povzročil, da bodo postali vojaki »močnejši, spretnejši in bolj inteligentni, kot pa so vojaki današnje družbe.«

O tem, v kakšnih organizacijskih oblikah bo prišlo do splošne oborožitve ljudstva v razmerah razvite socialistične družbe, je Engels nekajkrat — kot tudi v pismu Marxu leta 1868 — zapisal: »Po uvedbi pušk repetirk v oborožitev je čisti milici odzvonilo. To seveda ne pomeni, da vsaka razumna vojaška organizacija ni nekje na sredini med pruskim in švicarskim sistemom, toda kje? To je v vsakem posebnem primeru odvisno od posebnih okoliščin. Le komunistično

urejena in vzgojena družba se lahko približa miličniškemu sistemu, vendar pa je tudi ta možnost le asimptotična.«²⁵

Klasiki so torej domnevali, da bo za vojaški sistem v razviti komunistični družbi najbolj ustrezen svojevrsten miličniški sistem, ki bo temeljil na asociaciji svobodnih proizvajalcev in ki bo po splošnih bistvenih značilnostih, kot so množičnost, volilnost poveljniškega kadra, aktiviranje v posebnih primerih, notranji medčloveški odnosi itd., daleč presegel dotedanje oblike vojaške organizacije tega tipa. Pomembno je tudi to, da so klasiki na podlagi analize vojaško-tehničnega dejavnika oz. optimalne vključitve ljudstva in vojaške tehnike v vojno predvidevali, da bodo v sestavi oboroženega ljudstva tudi profesionalni vojaški kadri. Sodili so, da je napredek vojaške tehnike že od uvedbe puške, ki so polni od zadaj, dokazal, da vojaška organizacija po čistem miličniškem načelu ni možna. Visokorazvita socialistična družba predpostavlja velikanski razvoj materialne proizvodnje in z njo — kot posledico nove družbene delitve dela in specializacije — tudi vojaške tehnike, kar vse terja večje ali manjše število profesionalcev za oskrbovanje in ravnanje z delom najbolj zapletene vojaške tehnike. Toda ta neogibni profesionalni del oboroženega ljudstva bi bil strokovni servis za oboroženo obrambo samoorganizirane družbe, ne pa vojaška organizacija po vzoru redne vojske.

V »Elberfeldskih govorih« so klasiki posebej poudarili, da komunistična družba niti iz družbenih niti iz obrambnih vojaško-tehničnih razlogov »ne potrebuje redne vojske, kajti vsak za vojno sposoben član družbe se bo zlahka naučil, da bo poleg rednih opravil znal toliko rokovati z orožjem, kolikor je nujno za obrambo države«. ²⁶

Iz vsebine del klasikov o vojaškem vprašanju socialistične družbe izstopa nekaj načelnih stališč, ki so za naše razmere boja za samoupravne socialistične odnose izredno važna in aktualna:

Proces graditve socialistične družbe, katerega bistvo sta proces podružbljanja državnih funkcij in razvoj samoupravnih socialističnih odnosov, spremlja kot njen neločljiv del tudi proces vojaške samoorganizacije družbe, podružbljanje vojaške sile. Ta proces vračanja obrambnih funkcij družbi, ki so ji bile z državno vojaško organizacijo odvzete, odtujene, so klasiki poimenovali proces splošne oborožitve ljudstva.

Oblike vojaškega samoorganiziranja, konkretne pojavne oblike splošne oborožitve ljudstva kake socialistične družbene skupnosti, so odvisne od splošnih družbenih razmer, predvsem od stopnje razvoja socialističnih družbenih odnosov, zunanjega in vojaško-tehničnega dejavnika, ki se kaže kot dialektična enota. Klasiki so predvidevali, da bo pretežno miličniški tip vojaške organizacije — kvalitetno in kvantitetno obogaten z novo socialistično družbeno vsebino — naj-

²⁵ Izbrani vojaški spisi, II. knjiga, str. 370.

²⁶ Marx-Engels, Dela, II. del, str. 539 (v ruščini).

bolj ustreznega oblika uresničevanja procesa splošne oborožitve ljudstva.

Oboroženo ljudstvo kot imanentna oblika vojaške organizacije socialistične družbene skupnosti je nov družbeni fenomen, ki se od oblika vojaške organizacije v razrednih družbah kvalitativno razlikuje po svojem družbenem in vojaško-tehničnem bistvu. Družbeno bistvo procesa ostvarjanja splošne oborožitve ljudstva je v podružbljanju vojaških struktur socialistične družbene skupnosti, ki prek konkretnih pojavnih oblik ustvarja možnosti za vedno nove oblike vojaške organizacije, izvajanje bojnih učinkov in drugih elementov vojaške doktrine in strategije, ki v razmerah heterogene razredne družbe niso mogli postati odločilni in ustaljeni.

Pod oboroženim ljudstvom so klasiki torej pojmovali samoupravno socialistično družbo, ki se v mejah samoupravnih asociacij organizira za oboroženo obrambo, prek katere se bodo v celoti podružbljale obrambne funkcije socialistične družbene skupnosti, hkrati pa bo odmrta tudi od družbe ločena in odtujena vojaška organizacija.

Janko Jeri

Ustvarjalna in samostojna sinteza

(Zapis ob XII. kongresu KP Italije od 8. do 15. februarja 1969 v Bologni)

Bistveni sestavni del splošnega razvoja sodobne postfašistične Italije je zgodovina partije Antonia Gramscija (1891—1937) in Palmira Togliattija (1893—1964), ki jo je pred osemindesetimi leti zasnovala takrat manjšinska frakcija komunistov (21. januarja 1921) v livornskem gledališču »San Marco«. Partija je ostala zvesta osrednjemu izročilu A. Gramscija, ki se je proti eklektizmu in revolucionarni frazeologiji zavzemal za nenehno poglobljanje teorije, ki pa mora biti najtesneje povezana s prakso. Gramsciju se je šele po hudih notranjih ideoloških sporih posrečilo, da je do leta 1926 izoblikoval novo vodstveno jedro stranke na leninističnih načelih. Ko je potem kmalu postal dosmrtni fašistični jetnik, ga je v vodstvu stranke zamenjal P. Togliatti. Po letu 1930 ni več prišlo do resnejših presesov v vodilnih organih, ki so se sicer pomlajevali, vendar jim je s to kontinuiteto uspelo obvarovati tudi »kapital preteklosti«, kakor radi poudarjajo zgodovinarji iz vrst KPI.

Čeprav je bila v letih po drugi svetovni vojni ta največja italijanska delavska stranka večinoma v ostri opoziciji (z izjemo med vojno in tik po njej do leta 1947), sodi KPI med tiste glavne italijanske politične sile, ki niso le odločilno pripomogle k razmahu in splošni uveljavitvi odporniškega gibanja, rezistence proti nacifazizmu (tega drugega italijanskega risorgimenta) med vojno, marveč tudi k ustanovitvi in oblikovanju republike in ne glede na vse povojne »atlantsko-stalinistične« krize, zmage, pa tudi umike in zastoje k tistemu specifičnemu italijanskemu razvoju v zadnjih letih, s katerim se je sodobna Italija zavoljo mnogih vidikov uvrstila med zanimive, v marsičem izvirne politične in družbene pojave v zahodni Evropi sploh. KPI je s svojim vsakodnevnim pritiskom in množično akcijo prispevala, da je splošni gospodarsko-civilizacijski napredek vseboval tudi zanimivejše naprednejše družbene primesi in poleg tega otežil utrditev monopolitčnega kapitalizma v posebnih italijanskih razmerah. Danes tudi med resnejšimi meščanskimi politologi in teoretiki ni domala nobenega, ki bi KPI odrekal funkcijo samonikle nacionalne sile, globoko zakoreninjene v vseh plasteh prebivalstva in vseh področjih sodobnega italijanskega življenja.

mednarodno delavsko gibanje

Še eno značilnost moramo ob tem ugotoviti: KPI je edina italijanska politična stranka, katere moč v povojnih letih postopoma, a nepretrgano narašča, kar velja tako za razdobje De Gasperijevega centrumaškega konservativizma kot tudi za najnovejšo fazo sedanje levosredinske koalicije med krščanskimi demokrati in socialisti ter združitve (1966) socialnih demokratov in socialistične stranke. V konstituenti (1946) je imela KPI 104 poslance, danes pa je v poslanski zbornici 177 njenih predstavnikov. Stopnjo intenzivnosti tega procesa lahko razberemo iz volilnih premikov v zadnjih petnajstih letih. Na splošnih volitvah 1953 je KPI zbrala 22,63 odstotkov vseh oddanih glasov za poslansko zbornico, leta 1958 22,72, pet let pozneje 25,30 in leta 1968 26,9 odstotka vseh glasov. Skupaj s PSIUP (socialistično stranko proletarske enotnosti) uživa danes KPI zaupanje skoraj tretjine (31,4 odst.) italijanskih volivcev, kar je moč, ki je politično pač ni možno osamiti ali potisniti na stranski tir. Četudi je KPI predvsem delavsko-kmečka stranka, je njena aktivna prisotnost na vseh področjih očitna tudi v sedanji notranji strukturi članstva: 650 tisoč (zaokroženo) je delavcev, 170 tisoč dninarjev in kmetijskih delavcev, 140 tisoč spolovinarjev in kolonov, 90 tisoč kmetov z lastno zemljo, 110 tisoč uslužbencev, 160 tisoč upokoјencev, 200 tisoč gospodinj in 8 tisoč študentov.

Še zlasti pa ni možno tako razvejane politične sile osamiti v sedanjem položaju stopnjujočih se protestnih gibanj; v razmerah, za katere je predvsem značilna permanentna kriza posameznih meščanskih institucij kljub sedanji reprezentativni levosredinski koaliciji. Temeljna ocena kongresa o trenutnih procesih je bila namreč ta, da tudi najnovejša različica (Rumor-Nenni) ni zmožna radikalneje razvozlati perečih ključnih problemov italijanske družbe, da ne more uveljaviti neodložljivih strukturalnih reform in da ni zmožna pozitivno, na progresiven način razrešiti protislovij, ki se porajajo v sedanjem procesu razvoja Italije v moderno industrijsko razvito deželo ob še tudi polfevdalnih ostankih in drugih zaostalostih. Na eni strani namreč imamo v Italiji področja, ki jih lahko izenačimo z gospodarsko in tudi drugače najbolj razvitimi v Evropi, na drugi pa so še predeli (posebno na Jugu), ki so še vedno na stopnji nerazvitih dežel. Gre za položaj »globoke krize«, kakor je med drugim posplošil v svojem uvodnem referatu generalni sekretar L. Longo, »ko se stopnjujejo ljudski boji in raste negotovost celo v vodilnih skupinah, pa tudi med ljudmi z demokratično tradicijo«. Bistvena napaka (tudi socialistov) pri tem je, da so presodili italijanski kapitalizem ideološko zgrešeno, ker so ga šteli za napredno silo, zmožno, da se avtoracionizira in da se sama očisti fevdalnih in parazitskih ostankov ter se loti reformatorske politike. Kakorkoli je lahko namreč neokapitalizem s svojimi mednarodnimi zvezami v nekaterih zadevah prodoren, so vendar stvari, ki jih ne more storiti: ne more uresničiti tistega dela svojih obljub, ki so že meja socializma. In prav

na to področje namerava KPI, kakor so opozarjali mnogi diskutanti na kongresu, osredotočiti svoje delovanje.

Tudi značilno meščansko usmerjeni presojevalci sedanjega položaja priznavajo, da je sedanja politična kombinacija jalova in ni zmožna, da stvarno ublaži omenjena protislovja, saj še vedno na primer čakajo tako pereče stvari, kakršne so prilagoditev šolskega sistema, univerze, davčne zakonodaje, javne uprave, pravosodja, socialnega skrbstva, bolnišnic, urbanistike itd. Spričo vsega tega je razumljiv poudarjeni pomen, ki so ga temu kongresu pripisovali v vsej italijanski javnosti, saj so mu prisostvovali predstavniki vseh italijanskih političnih strank z izjemo monarhistične in neofašistične (MSI) skrajne desnice. Splošna sodba je, da je bil februarski kongres v Bologni najbolj odprt po lyonskem (1926); če pa se omejimo na zadnje razdobje: na nobenem kongresu od osmega naprej (1956), ki je prvi načel vprašanje »italijanske poti v socializem«, ni bilo tako malo dvoumnosti, nejasnosti, nedorečenosti. Tudi najbolj občutljiva vprašanja so obravnavali odkrito, konkretno, pošteno. Sicer so se polemično priostreno pokazala tudi nasprotujoča si stališča, vendar je to bolj kot manifestacija kakih resnejših nasprotij prej znamenje stvarno poglobljene analize posameznih vidikov in silnic v trenutnem italijanskem družbenem razvoju. Res je namreč, da je kongres dal lastne samonikle odgovore na marsikateri pereči problem in da so ti odgovori pogostokrat izvorni in pomenijo tudi teoretični prispevek ne samo za trenutni boj italijanskega delavskega razreda, ampak tudi za napredovanje k uresničljivim socialističnim rešitvam v visoko razvitih kapitalističnih deželah evropskega Zahoda. V tej zvezi lahko govorimo tudi o neki širši avantgardni vlogi italijanske KP.

Tudi na predhodnem, enajstem kongresu (1966) so razmeroma precej vsaj deklarativno omenjali Togliattijevo ideološko in teoretično dediščino, medtem ko bi lahko februarski zbor v Bologni označili s tem, da si je prizadeval v sedanjo prakso in možnosti preliti njegove temeljne, izhodiščne zamisli, pri čemer se zdi upravičeno vrednotenje, da je na primer »Togliattijev promemorij iz Jalte kompasa«, po katerem se ravna Longo pri oblikovanju svoje temeljne strategije in taktike. Vsebinsko jedro Togliattijeve zasnove posebne italijanske poti v socializem je namreč predvsem v tem, da je možno v okviru popolne ustavne legalnosti uresničiti vse strukturalne reforme, ki so potrebne, da se zruši oblast monopolističnih skupin in se obvarujejo koristi vseh delovnih ljudi in, dalje, da so v Italiji razmere ustrezne, da se delavski razred organizira v okviru ustavnega režima v vodilni razred, zedinjujoč okoli svojega programa socialistične preobrazbe družbe in države veliko večino ljudstva, pri čemer naj do kraja izkoristi demokratične možnosti, vdahne polno, zares demokratično življenje že obstoječim republikanskim ustanovam in oblikam. Če pa zgolj globalno povzamemo ekonomski vidik: sedanje neokapitalistične težnje je treba izkoristiti za zasedanje novih polo-

žajev, s katerih se bo moč pozneje laže in učinkoviteje približati k rešitvi tudi ključnih vprašanj, povezanih z demokratično, mirno, parlamentarno potjo v socializem. To pa je seveda terjalo ideološki obračun z dogmatičnim mnenjem, da je le na ruševinah buržoazne družbe možno zgraditi naprednejšo, »socialistično navdahnjeno« družbo, kolikor uporabimo Togliattijevo prisposodbo. Pot je torej usmerjena prek postopnih, a vsebinskih reform, od skromnejših k daljnosežnejšim.

V prvi fazi to še ne pomeni bistvenjšega spreminjanja veljavne kapitalistične družbene strukture, ampak oblikovanje tistega nujnega širokega demokratičnega zaledja, ki je glavni predpogoj za poznejše kvalitetnejše preskoke. Sedanji sistem kapitalistične reprodukcije namreč ne prizadeva le delovnih slojev (v širokem smislu), marveč pogostokrat tudi bolj ali manj boleče prizadeva nekatere plasti majhne in srednje buržoazije. Spričo tega je med temi družbenimi kategorijami možno v nekaterih konfliktnih situacijah najti skupno programsko podlago tudi za odprt politični spopad z monopolističnimi skupinami. P. Togliatti je prav v jaltškem dokumentu posebej načel to občutljivo, a vsebinsko daljnosežno problematiko za komunistična gibanja v zahodnem svetu: »Tako nastaja vprašanje,« je ugotovil med drugim, »ali se lahko delovne množice dokopljejo do oblasti v okviru države, ki ni spremenila svoje buržoazne narave, in potemtakem vprašanje, ali je možen notranji boj za napredno preobrazbo te države. V deželah, kjer je postalo komunistično gibanje močno, kakor pri nas (in v Franciji), je to poglavitno vprašanje, ki se danes zastavlja v političnem boju.«

Koncepcija alternativne večine nasproti sedanji levosredinski koaliciji ni nova. Njena geneza med drugim sega od zamisli G. Amendole (1965) o ustanovitvi enotne delavske stranke, od katere pa je na rimskem kongresu (1966) odstopil s kratko obrazložitvijo, da je bila »prenagljena«, vendar ob sodbi večine, da bistvo te zamisli še vedno velja; najti je treba le ustreznije načine, da bi jo uresničili. Že takrat pa je prevladalo mnenje, da bi morala biti ta »nova večina« čim širša, vendar je ostalo v glavnem odprto, koga vse naj bi zajemala in kaka naj bi bila vloga političnih sil v tej novi večini. Kongres v Bologni je precej jasneje odgovoril na to vprašanje: »novo večino« naj bi sestavljale vse levo usmerjene sile, laične in katoliške, pri čemer pa bi ohranile svojo ideološko in akcijsko avtonomijo. Ta nova zavezništva naj bi sprožila polarizacijo tako znotraj demokristjanske stranke, v kateri je njen »interklasizem« prav v zadnjem času v hudi krizi, kakor tudi med socialisti, kjer se uveljavlja, kakor meni Longo, »kriza socialistične zavesti velike večine članov« po združitvi s socialnimi demokrati. Razgovor s katoličani, če se omejimo na ta vidik (to je bila ena izmed osrednjih vsebinskih tem kongresa pred tremi leti) je po vrednotenju generalnega sekretarja KPI »prešel okvir metodoloških diskusij in je postal množičen pojav ter se širi okrog velikih vprašanj miru, socialne ob-

nove in osvoboditve človeka. Sicer pa, ko govorimo o možnih srečanjih KPI, ne mislimo na Piccolija (sedanji sekretar demokristjanske stranke) in na njegove dorotejske prijatelje, ampak na tiste izvirne katoliške in demokristjanske sile, ki se borijo proti konservativizmu in socialnemu imobilizmu.«

Posebej so na kongresu poudarili, da prizadevanje za »razširitev zavezništev«, če temu tako rečemo, ne pomeni ustvarjati kak po-daljšek, dodatek h KPI. Gre za pluralistično zasnovo ob svobodni in demokratični konfrontaciji tudi nasprotujočih si stališč. Tudi pred kongresom so KPI očitali vsaj prikrito težnjo po hegemonizmu. Kongres je nedvoumno obračunal s takimi težnjami, ko se je zavzel, da partija prizna vlogo enakovrednega sobesednika vsem demokratičnim skupinam in gibanjem in da je z njimi pripravljena sodelovati na enakopravni in enakovredni podlagi. »Smo odprti za vsa soočenja, za vsa srečanja z demokratičnimi silami,« je med drugim poudaril Longo in potrdil, da so znotraj partije obračunali s sektaštvom, s stališči, da se ni možno pogovarjati, oziroma da je treba politično onemogočiti tistega, ki se ne strinja popolnoma s pogledi partije. Odprtost je torej v obračunu z dogmatizmom, z birokratskimi, umetno ustvarjenimi shemami, priznava pa dialektiko in neodvisno presojo vseh novih pojavov, ki se porajajo v italijanski družbi.

Gre za oblikovanje modela demokratične, pluralistične, zahodnoevropskim navadam in mentaliteti prilagojene socialistične družbe in prav na tem področju je nedavni kongres politično in teoretično napravil bistveni korak naprej. To je vizija svobodne, neodvisne in suverene dežele brez sleherne odvisnosti, države, ki bi si prizadevala pritegniti k dejanskemu samoupravljanju in soodločanju čim širše plasti družbe, ki bi bila laična in v kateri bi bile zagotovljene vse verske in druge svoboščine. Najbolj pomembno je pač to, da je KPI s stališči tega kongresa na stečaj odprla vrata za čim bolj nemoteno kroženje idej, da ne zmanjšuje pomena nikogar v prizadevanjih za oblikovanje nove ljudske alternative sedanji koncepciji levega centra.

Glavna strateška zasnova za uresničevanje teh ciljev naj bi potekala predvsem po dveh tirih: prvič, do zadnjih meja naj bi izkoristili parlamentarno dialektiko in vse politične možnosti, ki jih parlament nudi, in drugič, poskušala naj bi povezati, vsebinsko usmerjati v enakopravnem dialogu vsa protestna gibanja, upoštevajoč nove ideje, ki so se pri tem uveljavile. Berlinguer je glede parlamenta še natančneje povedal, da je treba obnoviti svobodno demokratično igro, ki naj omogoči vsem strankam — večinskim in manjšinskim — da prispevajo k urejanju odprtih vprašanj dežele. Longo je v zvezi s tem poudaril, da KPI ni bila nikoli za politiko »kolikor slabše — toliko bolje« in da tudi zdaj ne stremi k anarhističnim situacijam, »ampak k bojem in gibanjem, ki naj pripeljejo do globoke preobrazbe in na temelju katerih naj se utrdi demokracija«. Glede »drugega tira« je na primer Ingrao vztrajal pri pomenu in značaju množičnih gibanj, ki rastejo med italijanskimi delavci, kmeti in štu-

denti in ki v širokih razmerjih zaostrejejo krizo sedanjega sistema, pa tudi položaj znotraj samih vladnih strank. KPI se mora oplajati s tem pobudami, vendar pa mora do njih ohraniti tudi pozitivno kritično razdaljo, kakor je na primer KPI že ravnala do študentskih gibanj. Zavoľjo tega naj bi KPI prispevala pri usmerjanju teh gibanj k jasnim političnim ciljem, hkrati pa podpirala njihov avtonomni razvoj.

Bologna je bila v teh februarskih dneh pač v marsičem središče plodne marksistične misli in utemeljena je ocena, da je bil to kongres ustvarjalnega iskanja, ki pa je uzakonilo načelo odprtosti in takega temeljnega kriterija za presojo, ki priznava le dejansko sodelovanje, stvarno prizadevanje za rešitev odprtih vprašanj na poti za progresivno usmeritev italijanske družbe. Seveda se je ta izhodiščni nazor ustrezno izrazil tudi v kongresnih stališčih o samostojnosti in sploh o vlogi strank delavskega razreda. Tuji presojevalci še posebej opozarjajo na to prizadeto vztrajanje KPI pri svoji avtonomnosti in neodvisnosti. Sicer pa je KPI proti ideološkemu monopolizmu, proti posvečenim primatom in je v skladu z aksiomom »enotnost v različnosti« še dodatno opozorila, da so tudi zunaj njenih vrst revolucionarna gibanja. Italija je bila zibelka zamisli o policentризmu in sedanja stališča KPI so nadaljnji razvoj te usmeritve, ko se zavzemajo za integralno spoštovanje načela samostojnosti, nevmešavanja, suverenosti in posebnosti sleherne partije in sleherne socialistične države. Seveda je z vsem tem popolnoma nezdružljiva teorija o »omejeni suverenosti« in podobni poskusi podrejanja. Resničnemu internacionalizmu so pač tuji dvoumni miti, prakticistično instrumentaliziranje in vse tisto, kar kjerkoli lahko utesni revolucionarno, obnovitveno plimo.

Italijanska partija zagovarja tezo o široki sferi socializma, ki je ni možno ograditi za meje tako imenovanih socialističnih držav, saj gre za svetovno gibanje z vsemi njegovimi raznoterimi posebnostmi, otenki in izvirnostmi. Z razglasitvijo teh nazorov je KPI korenito zaorala ledino strategije in taktike delavskih strank v razmerah sorazmerno razvitega kapitalizma na evropskem zahodu. Zanimiva so v tem širšem okviru kongresna izvajanja Ingraoa, da KPI nasprotuje intervenciji na Češkoslovaškem, ker perspektiva miroljubnega sožitja ne more biti odvisna od državne in vojaške moči socialističnih držav, ampak mora temeljiti na mobilizaciji protikapitalističnih in protiimperialističnih sil, ki zorijo v svetu.

Donninijevo zavračanje stališč KPI o dogodkih lanskega avgusta na Češkoslovaškem, njegov »strah pred odmikanjem italijanskih komunistov od SZ« je ostal brez odmeva med delegati, sprožil pa je odgovore Napolitana, Ingraoa in Amendole, pa tudi Berlinguerja v sklepnem govoru, ko je poudaril: »Čisto lažno je, da smo mi videli v intervenciji na Češkoslovaškem samo 'incident' ali samo 'napako'. V njej smo videli proizvod vrenja, ki ima svoje korenine tako v protislovjih kakor v objektivnih težavah socialističnega sveta, pa tudi

v napakah. Kako smo skleпали? Tudi iz teh dogodkov smo dobili zagon, da bolje opredelimo celotnost stališč glede odnosov med socialističnimi državami in komunističnimi strankami; načelo absolutnega spoštovanja neodvisnosti in suverenosti vsake komunistične stranke; vprašanja socialistične demokracije. Prišli smo namreč do prepričanja, da je treba poglobiti spoznavanje stvarnosti socialističnih držav.« Odločno obsodbo intervencije na Češkoslovaškem je kongres povezal z nujnostjo premostitve blokovske razcepljenosti sveta z afirmacijo politike aktivne koeksistence. Samo blokovsko nevezana, nevtralna Italija bi lahko uveljavila široko, izvirno mednarodno spodbudo na Sredozemlju in v Evropi. Glede Kitajske je Longo v svojem referatu opozoril, »da so globoke politične in ideološke razlike med italijanskimi in kitajskimi komunisti, da pa žele, da bi lahko socialistična Kitajska pozitivno prispevala k utrditvi novih mednarodnih odnosov v skladu s petimi bandunškimi načeli, katerih pobudnik je bila prav Kitajska.« Glede vloge Kitajske v mednarodnem delavskem gibanju je KPI predvsem proti kakršnemukoli izobčanju in podobnim posegom. Kolikšen napredek pomenijo ti nazori v primerjavi s stališči pred nekaj leti, ponazarja na primer sodba Giolittija pred osmim kongresom (1956), ko se je med drugim zavzel za polno avtonomijo presoje in akcije KPI v odnosih z drugimi strankami na mednarodnem torišču, za stvarno svobodo mnenj in razpravo znotraj partije in demokratičnega centralizma.

Kongresna debata je bila kakor prej na pokrajinskih zborih stranke odkrita, brez izmikljanj, poštena in iskrena ob prizadevanju, da bi s skupnimi napori tudi ob ostrejši konfrontaciji stališč pripomogli k razjasnitvam, izčiščenju, idejni in politični nedvoumnosti ter jasnosti. V meščanskem tisku je bilo precej ugibanja o raznih skupinah in smereh znotraj KPI. Seveda so pri tem, kakor je že navada, veliko pretiravali in si izmišljevali skromno ali nič utemeljene hipoteze. Kongres je, to je ena izmed njegovih osrednjih značilnosti, legaliziral pravico do nestrinjanja, do lastnih sodb in mnenj, zavzel se je za humanost, za nadaljnji razvoj notranje demokracije v stranki, vendar ne na način, da bi se to »nestrinjanje« izoblikovalo v frakcije in skupine. Demokratični centralizem naj bi torej pomladili predvsem z valorizacijo dialoga.

Naš demokratični centralizem, je pojasnjeval v intervjuju na italijanski televiziji novi namestnik generalnega sekretarja Berlinguer, izključuje organizirane frakcije in tokove, ne postavlja pa nobenih omejitev svobodnemu izražanju različnih mnenj, tudi ne v zvezi z glasovanjem, kot se je to zgodilo na našem kongresu. »Menimo, da to ne slabi partije, ker svobodno razpravljanje spodbuja k aktivnejšemu in zavestnejšemu sodelovanju vseh članov v njenem življenju in delu.« G. Amendola, ki ga nekateri označujejo kot vodjo tako imenovane desne usmeritve v stranki, pa med drugim sodi, da mora politika KPI na eni strani zavračati socialno demokratični oportunistični, na drugi strani pa neplodni ekstremizem, saj je le to resnično

nadaljevanje Gramscijeve in Togliattijeve linije demokratičnega prodiranja k socializmu. Za uresničenje take politike pa je po mnenju Amendole potrebna »prepričana, zavzeta in enotna partija«. Ni govora o enakosti mišljenj in prav gotovo se tudi znotraj italijanske partije zrcalijo razlike in polemike, ki pretresajo danes mednarodno delavsko gibanje, vendar sprejeti sklepi zavezujejo vse in slehernega.

V novem centralnem komiteju je 171 članov, izmed katerih je 56 novih, njihova poprečna starost je osemindeset let. V CK so tudi tisti, ki se niso strinjali s sedanjo usmeritvijo, če to tako posplošimo, kakor na primer Pintor, Natoli, Rossana Rossanda. Do večje »pomladitve« je prišlo v federalnih organih, kjer je izmed 5208 članov 2039 novih. Soglasno so izvolili direkcijo stranke, ki pa se ne razlikuje dosti od prejšnje. Ob tem velja pristaviti, da je dvanajsti kongres v primerjavi z enajstim ne fiktivno, ampak dejansko združil veliko večino partije okoli usmeritve, ki jo je obrazložil Longo v uvodnem referatu.

Pred kongresom so veliko govorili o »ideološki krizi« komunistov, ugotavlja med drugim uvodničar v najbolj razširjeni italijanski reviji, vendar pa je po njem KPI zdaj močnejša, bolj organizacijsko združena, tako da slejkoprej ostaja najbolj organsko, najbolj močno, akcijsko sposobno politično gibanje, ki ga ima Italija danes. Kongres je na podlagi lastnih dognanj, ki so se nakopičila v številnih bojih od antifašizma do rezistence, do osvoboditve in republikanske dvajsetletnice in ob tankem posluhu za progresivne tokove splošnega družbenega razvoja, na temelju lastnih skušenj osem in pol milijonske armade privržencev partije z mnogimi izvirnimi prijemi tokrat bolj kot kdaj koli prej podrobno opredelil strategijo in taktiko pri iskanju posebne italijanske poti v socializmu v enakopravnem dialogu z vsemi naprednimi težnjami sodobne italijanske družbe. V mednarodnem delavskem gibanju pa je nastopil kot nepomirljiv zagovornik stvarne enakopravnosti v interesu odprtega, vedno bolj demokratičnega in človeško privlačnega socializma.

Pogoji za revolucioniranje poznokapitalističnih družbenih sistemov

Marx je bil prepričan, da je kapitalistični sistem, ki ga je imel pred očmi, mogoče zrevolucionirati:

1. ker se je takrat očitno pojavljal antagonizem med lastniki produkcijskih sredstev in mednimi delavci kot razredni boj, ki so se ga subjekti sami začenjali zavedati in ga je bilo zato mogoče politično organizirati; in

2. ker postavlja institucionalna prisila, da se kapital oplaja privatni obliki, gospodarski sistem trajno pred nerazrešljiv problem. Vem, da sta bila Marxu ta dva pogoja sicer nujna, nikakor pa ne zadostna za revolucijo. Vendar pa svojo diskusijo omejujem nanju, ker, kot menim, v državno urejenem kapitalizmu že ta dva pogoja nista več izpolnjena.

Ad 1. Prvi pogoj razrednega boja, ki ga je mogoče politično organizirati je podan, če temelji odnos med privilegiranimi in depriviranimi skupinami na izkoriščanju in če to izkoriščanje subjektivno prodre do zavesti, tj. če je *nezdružljivo* z veljavnimi legitimacijami vladavine. Pri tem pomeni izkoriščanje: da živi vladajoči razred od dela odvisnega razreda in da je zato nanj mogoče izvajati pritisk z odtegotvanjem kooperacije. Deprivirano mezdno delavstvo 19. stoletja je bilo v tem smislu izkoriščani razred. Hkrati pa je bilo to razmerje izkoriščanja *nezdružljivo* z meščansko ideologijo. Saj bi po tej ideologiji moralo biti urejeno občevanje privatnikov med seboj z ekvivalenco menjalnih odnosov in bi se torej moralo odigravati v sferi, emancipirani od oblasti in nasilja.

Ad 2. Analiza kapitalističnega gospodarskega sistema, ki jo je izpeljal Marx na podlagi teorije o delovni vrednosti, rabi, kot je znano, za dokaz neogibnosti disproporcionalnosti, ki ogrožajo sistem. Dokler je gospodarska rast vezana na mehanizem oplajanja kapitala v privatni obliki, mora prihajati do realizacijskih kriz (če ne upoštevamo spornega primera profitne stopnje). To periodično uničevanje neuporabljivih rezerv kapitala pa je zato pogoj revolucije, ker je nazorna demonstracija nesorazmerja med razvitimi produktivnimi silami na eni strani in institucionalnim okvirom kapitalističnega

družbenega sistema na drugi strani in ker zaradi njega prihaja nerazrešljivi sistemski problem množicam do zavesti.

V naslednjem bi rad navedel dve razvojni tendenci, ki določata državno orientirani kapitalizem sedanosti. Ta groba rekonstrukcija njegovega nastanka naj na eni strani razjasni, zakaj klasični pogoji revolucije sedaj ne obstoje več; hkrati pa naj tudi razkrije strukturno slabost sistema, ki se namesto tega ponuja kot izhodišče za napad.

Od zadnje četrtine 19. stoletja je mogoče v kapitalistično najnaprednejših deželah opaziti dve razvojni tendenci: na eni strani večanje intervencionistične državne dejavnosti, ki mora zagotoviti stabilnost sistema, in na drugi strani naraščajočo vzajemno odvisnost raziskovanja in tehnike, ki je povzdignila znanosti v prvo produktivno silo. Obe tendenci rušita tisto konstelacijo, ki je odlikovala liberalno razviti kapitalizem.

1. Državno intervencionistična, trajna regulacija sistema je izšla iz sistem ogrožajočih disfunkcionalitet kapitalizma, ki je prepuščen samemu sebi. Temeljna ideologija pravične menjave, ki jo je Marx teoretsko razkrinkal, se je praktično zrušila. Obliko privatnogospodarskega oplajanja kapitala je bilo mogoče vzdrževati samo z državnim korektivom — socialno in gospodarsko politiko, ki stabilizira krožni obtok in kompenzira nasledke na tržišču. S tem se spremeni sam sistem vladanja. Po razpadu ideologije pravične menjave, na kateri temeljijo tudi sodobne naravnopravne konstrukcije meščanske pravne države, zahteva politična vladavina nov temelj za legitimiranje. Sedaj, ko je treba indirektno, prek menjalnega procesa uveljavljano oblast samo kontrolirati s preddržavno organizirano in državno institucionalizirano vladavino, ni več mogoče izvajati legitimiranja iz nepolitičnega reda — produkcijskih razmer. Do tod se obnavlja prisila k direktnemu legitimiranju, ki je obstajala v predkapitalističnih družbah. Na drugi strani pa je postala nemogoča ponovna vzpostavitev neposredno politične vladavine (s tradicionalno obliko legitimiranja na podlagi kulturnega izročila). Formalno demokratska vladavina v sistemih državno urejenega kapitalizma je pod legitimacijsko prisilo, ki je ni več mogoče odpraviti z vrnitvijo k predmeščanski legitimacijski obliki. Zato stopi na mesto ekvivalentne ideologije proste menjave nadomestna programatika. Ta je orientirana po socialnih nasledkih, in sicer ne institucije trga, temveč državne dejavnosti, ki kompenzira disfunkcije prostega menjalnega prometa. Združuje moment meščanske ideologije uspešnosti (ki seveda prenaša določitev statusa po merilu individualnega uspeha s trga na šolski sistem) z obljubami blaginje (z izgledi na zagotovitev delovnih mest tako kot na stabilnost dohodka). Ta nadomestna programatika obvezuje vladni sistem, da ohranja pogoje stabilnosti

vsega sistema, ki zagotavlja socialno varnost in možnosti osebnega vzpona, in da preprečuje rizike rasti. Za to je potrebno precejšnje manipulacijsko torišče za državne intervencije, ki za ceno omejitve institucij privatnega prava zagotavlja ravno privatno obliko oplajanja kapitala in veže lojalnost množic na kapitalistično družbeno obliko.

Kolikor je dejavnost države usmerjena na stabilnost in rast gospodarskega sistema, prevzema tedaj politika nenavaden negativen značaj: usmerja se po odstranjevanju disfunkcionalnosti in po izogibanju rizikom, ki ogrožajo sistem, torej ne po udejanjanju praktičnih ciljev, temveč po razreševanju tehničnih vprašanj. Državno dejavnost se s preventivnimi orientacijami dejanj omejuje na tehnične naloge. Cilj je »just to keep the system going« [toliko, da sistem ostane v teku]. Pri tem praktična vprašanja tako rekoč odpadejo.

Tu uporabljam razločevanje med tehničnimi in praktičnimi vprašanji. Tehnična vprašanja se postavljajo glede na racionalno organizacijo sredstev (z ozirom na smoter) in na racionalno izbiro med alternativnimi sredstvi pri danih ciljih. Praktična vprašanja pa se postavljajo glede na sprejemanje ali odklanjanje norm, v našem primeru norm sožitja, ki jih lahko utemeljeno podpiramo ali odklanjamo, udejanjamo ali se proti njim borimo. Kot bi rad takoj pripomnil, ustreza razločevanju med tehničnimi in praktičnimi vprašanji razločevanje med delom in interakcijo. Delo je ime za poljubne oblike instrumentalnega ali strateškega delovanja, medtem ko naj bo interakcija recipročno ravnanje najmanj dveh subjektov pod skupnimi, namreč intersubjektivno razumljivimi in obveznimi normami.

Naj se povrnem k vprašanju o odstranitvi v bistvu praktičnih vsebin iz politike poznega kapitalizma. Politiki starega stila je že sama legitimacijska oblika tradicionalne vladavine narekovala, da se je določala v odnosu do praktičnih ciljev: interpretacije »dobrega življenja« so bile zasidrane v interakcijskih soodvisnostih. To velja tudi še za ideologijo meščanske družbe. Sedaj pa se nadomestna programatika nanaša samo še na funkcioniranje usmerjevanega sistema. Izključuje praktična vprašanja in s tem diskusijo o sprejemanju standardov, ki bi edini bili dostopni demokratičnemu izoblikovanju volje. Urejanje tehničnih vprašanj namreč ni odvisno od javnih diskusij. Javne diskusije bi celo lahko problematizirale obrobne pogoje sistema, znotraj katerih se šele postavljajo naloge državne dejavnosti kot tehnične. Nova politika državnega intervencionizma zato zahteva depolitizacijo množic. Toliko, kot se izključujejo praktična vprašanja, izgublja funkcijo tudi politična javnost. Množična komunikacijska sredstva pa prevzamejo funkcijo zagotavljanja te depolitizacije množic. Na drugi strani pa nadomestna programatika, ki uzakonja vladavino, pušča odprto odločilno legitimacijsko potrebo: kako napraviti depolitizacijo množic njim samim sprejemljivo. Marcuse je dal odgovor na to: s tem, da tudi tehnika in znanost prevzemata vlogo ideologije.

2. Od konca 19. stoletja se vedno močnejše uveljavlja neka druga razvojna tendenca, ki odlikuje pozni kapitalizem: poznanstvenitev tehnike. Z industrijskim raziskovanjem v velikem stilu pride do strnitve znanosti, tehnike in oplajanja vrednosti v en sistem. Dolej se tehnika povezuje z raziskovanjem po državnem naročilu, ki v prvi vrsti podpira znanstveni in tehnični napredek na vojaškem področju. Od tod odtekajo informacije nazaj na področje civilne produkcije dobrin. Tako postaneta tehnika in znanost prva produktivna sila, s čimer odpadejo pogoji za uporabo Marxove teorije o vrednosti dela. Ni več smiselno preračunavati zneske kapitala za investicije v raziskovanju in razvoju (Research and Development) na podlagi vrednosti nekvalificirane (enostavne) delovne sile, če je institucionalizirani znanstvenotehnični napredek postal neodvisen vir vrednosti, v nasprotju z virom presežka vrednosti, ki ga je edino upošteval Marx: delovna sila neposrednega producenta ima vedno manj teže. Iz tega izvira nastanek svojevrstno tehnokratske zavesti.

Dokler so bile namreč produktivne sile nazorno zasidrane v racionalnih odločitvah in v instrumentalnem delovanju družbeno producirajočih ljudi, jih je bilo mogoče razumeti kot potencial za rastočo tehnično razpolagalno oblast, ni pa jih bilo mogoče zamenjati z institucionalnim okvirom, ki jih obkroža. Potencial produktivnih sil pa zadobi z institucionalizacijo znanstvenotehničnega napredka tako podobo, ki v zavesti človeka potisne v ozadje dualizem dela in interakcije.

Družbeni interesi sicer slej ko prej določajo smer, funkcije in hitrost tehničnega napredka. Vendar ti interesi definirajo družbeni sistem tako zelo kot celoto, da se krijejo z interesom za ohranitev sistema. Privatna oblika oplajanja kapitala in lojalnost zagotavljajoči razdelilni ključ za socialne odškodnine ostaneta kot taka zunaj diskusije. Kot neodvisna spremenljivka se potem pojavi kvaziavtonomen razvoj znanosti in tehnike, od katerega je dejansko odvisna najvažnejša posamična spremenljivka sistema, namreč gospodarska rast. Tako pride do perspektive, v kateri je videti, kot da logika znanstvenotehničnega napredka določa razvoj družbenega sistema. Videti je, kot da imanentna zakonitost tega napredka producira stvarne prisile, ki jim mora slediti politika, ki uboga funkcionalne potrebe. Če pridobi ta tehnokratska zavest, ki je seveda napačna zavest, evidenco vsakdanje samoumevnosti, potem se lahko z opozorilom na vlogo tehnike in znanosti razloži in legitimira, zakaj v sodobnih družbah demokratični proces oblikovanja mnenja o praktičnih vprašanjih izgublja svojo funkcijo in zakaj ga je treba nadomestiti s plebiscitarnimi odločitvami o alternativnih vodstvenih garniturah upravnega *personala*. V tem smislu prevzemata tehnika in znanost sedaj dvojno funkcijo: nista samo produktivna sila, temveč tudi ideologija. Iz tega je tudi razumljivo, zakaj nesorazmerje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi sedaj ni več občutno, pač ni za zavest množice evidentno.

Vrnimo se zdaj k obema strukturalnima pogojema revolucije, ki ju je navedel Marx. Drugi pogoj, da namreč mehanizem oplajanja kapitala v privatni obliki kot tak postavlja sistem pred nerazrešljive probleme, ni več izpolnjen, če drži, da institucionalizacija znanstvenotehničnega napredka v načelu postavlja pod vprašaj ekonomsko aplikabilnost teorije o vrednosti dela, in če se z organizacijo znanosti kot prve produktivne sile dejansko ustvari tisto torišče, na katerem lahko državna dejavnost s prerazdelitvijo v principu zagotovi gospodarsko rast in lojalnost množic. S tem se na tem mestu ne bi več ukvarjal. Zanima me dejstvo, da tudi prvi pogoj, možnost razrednega boja, ki ga je mogoče politično organizirati, ni več izpolnjen kar tako. Kapitalistična družba se je namreč zaradi obeh navedenih razvojnih tendenc tako spremenila, da *dveh* bistvenih kategorij Marxove revolucijske teorije — razrednega boja in ideologije — ni več mogoče uporabiti brez pomislekov.

1. Sistem poznega kapitalizma tako zelo definira odškodninska politika, ki zagotavlja lojalnost od mezd odvisnih množic, to se pravi politika izogibanja konfliktom, da je ravno razredni konflikt, ki je s privatnogospodarskim oplajanjem kapitala slej ko prej vgrajen v strukturo družbe, tisti, ki relativno najverjetneje ostaja latenten in zato zaostaja za drugimi konflikti, ki so sicer pogojeni z načinom produkcije, toda ne morejo več dobivati oblike razrednih konfliktov. Claus Offe je takole analiziral to paradokсно stanje: po njegovem se toliko verjetneje vnemajo odprti konflikti ob družbenih interesih, kolikor manj nasledki prizadevanja za te interese ogrožajo sistem. Izvor konfliktov so potrebe, ki se nahajajo na periferiji državnega akcijskega območja, ker so oddaljene od osrednjega konflikta potisnjene v latentnost, in zato nimajo prioritete pri odstranjevanju nevarnosti. Ob njih nastajajo konflikti toliko, kolikor zaradi disproporcionalnosti v državnem interveniranju nastajajo zaostajajoča razvojna področja in ustrezna disparitetna trenja. Interesov, navezanih na ohranitev načina proizvodnje, v družbenem sistemu ni več mogoče lokalizirati enoznačno kot razredne interese. Kajti sistem vladanja, katerega cilj je izogibati se ogrožanju sistema, izključuje ravno tisto »vladavino«, ki jo je mogoče izvajati na tak način, da se *en* razredni subjekt kot skupina, ki jo je mogoče identificirati, zoperstavi *drugemu*.

To ne pomeni odprave, pač pa latenco razrednih nasprotij. Kot empirični sociologi lahko navedemo dosti dokazov za to, da še vedno obstajajo razredno specifične razlike subkulturnih izročil in ustrezne razlike ne samo življenjske ravni in življenjskih navad, temveč tudi političnih stališč. Razen tega iz vsega sledi socialnostrukturno pogojena verjetnost, da družbene disparitete mnogo bolj prizadevajo razred od mezde odvisnih kot ostale skupine. In končno je posplošujoči interes za ohranitev sistema na ravni neposrednih življenjskih možno-

sti še sedaj zasidran v strukturi privilegijev: pojem interesa, docela osamosvojenega nasproti živim in individuom, bi moral ukiniti samega sebe. Politična vladavina v državno reguliranem kapitalizmu pa je z obrambo pred ogrožitvami sistema sprejela vase tudi interes za ohranitev kompenzatorične razdelilne fasade, ki presega virtualizirane razredne meje.

Na drugi strani pa premik konfliktna cone od razredne meje na podprivilegirana življenjska področja nikakor ne pomeni odstranitve tehtnega konfliktnega potenciala. Kot kaže rasni konflikt v Ameriki kot ekstremen primer, lahko v določenih področjih in grupah kulminira toliko nasledkov disparitet, da pride do eksplozij, ki so podobne državljanski vojni. Brez povezave s protestnimi potenciali drugega izvora pa je za vse konflikte, ki izhajajo iz take podprivilegiraniosti, značilno, da po možnosti sicer izzovejo sistem k ostrim, s formalno demokracijo nič več združljivim reakcijam, da pa pravzaprav ne morejo pripeljati do prevrata. Kajti podprivilegirane grupe niso socialni razredi niti potencialno nikdar ne predstavljajo mase prebivalstva. Odvzem njihovih pravic in njihova poverizacija ne sovpadata več z izkoriščanjem, ker sistem ne živi od njihovega dela. V najboljšem primeru lahko predstavljajo preteklo fazo izkoriščanja. Izpolnitve zahtev, ki jih legitimno zastopajo, pa ne morejo *izsiliti* z odtegnitvijo kooperacije, zato te zahteve dobijo apelativen značaj. Na dolgotrajno neupoštevanje svojih legitimnih zahtev lahko podprivilegirane skupine v skrajnem primeru reagirajo z obupnim razdejanjem in samouničenjem: taki državljanski vojni pa manjkajo revolucionarne možnosti za uspeh, kot jih ima razredni boj, dokler ne pride do koalicije s privilegiranimi skupinami.

V poznokapitalistični družbi si deprivirane in previligrane skupine — kolikor so meje podprivilegiraniosti sploh še grupno specifične in ne potekajo počez skozi prebivalstvo — ne stojijo več nasproti kot socialnoekonomski razredi.

2. Tehnokratska zavest je po eni strani »manj ideološka« kot vse predhodne ideologije; nima namreč moči zaslepitve, ki pričara zadovoljitev interesov v tem, ko zgolj kompenzira zatrite želje nagona. Po drugi strani pa je steklena ideologija iz ozadja ki fetišizira znanost, bolj neubranljiva in daljnosežna kot ideologija starega tipa, ker z zameglitvijo praktičnih vprašanj ne samo opravičuje parcialni vladni interes določenega razreda in zatira parcialno potrebo emancipacije na strani drugega razreda, temveč ker zadene emancipatorni rodovni interes kot tak.

Tehnokratska zavest ni racionalizirana fantazijska predstava želja, ni »iluzija« v Freudovem smislu, v kateri interakcije predstavljajo nerepresivno, želje izpolnjujočo soodvisnost. Meščanske ideologije je bilo še mogoče zvajati na pravične in vladavine proste, obe strani zadovoljujoče interakcije. Ravno one so ustrezale kriterijem izpolnitve želja in nadomestne zadovoljitve na podlagi komunikacije, ki jo je represija tako omejevala, da razmerja sil, ki je bilo nekoč

institucionalizirano z razmerjem kapitala, ni bilo več mogoče imenovati s pravim imenom. Tehnokratska zavest pa ne izraža več projekcije »dobrega življenja«, ki ga je mogoče če že ne identificirati s slabo dejanskostjo, pa vsaj spraviti v virtualno zadovoljujočo zvezo z njo. Gotovo rabi tudi nova ideologija, tako kot stara, za to, da prepreči tematizacijo družbenih fundamentov; takrat je bila socialna sila tista, ki je bila neposredna osnova odnosov med kapitalisti in mezdnimi delavci, dandanes so strukturalni pogoji tisti, ki sedaj definirajo funkcionalne naloge ohranitve sistema: namreč privatno-gospodarsko obliko oplajanja kapitala in politično obliko razdelitve socialnih odškodnin zagotavljajočo lojalnost mas. Vendar pa se stara in nova ideologija razločujeta v dveh ozirih.

Prvič razmerje kapitala sedaj zaradi svoje vezanosti na politični modus razdelitve, ki zagotavlja lojalnost, ne utemeljuje več nekorigiranega izkoriščanja in zatiranja: virtualizacija še naprej obstoječega razrednega nasprotja predpostavlja, da je represija, na kateri ta temelji, zgodovinsko postala zavestna in da je bila *šele potem* v modificirani obliki stabilizirana kot lastnost sistema. Zato tehnokratska zavest ne more na isti način temeljiti na kolektivnem izrivanju kot veljava starejših ideologij. Drugič je mogoče doseči lojalnost množic samo z odškodninami za privatizirane potrebe. Interpretacija dosežkov, ob katerih se opravičuje sistem, v principu ne more biti politična: nanaša se neposredno na vse, kar zadeva dodelitve denarja in dela prostega časa, porabo, posredno pa na tehnokratsko opravičevanje izključevanja praktičnih vprašanj.

S tem sem prišel do odločilne točke v svoji argumentaciji.

Trdim, da pogoji razrednega boja, ki ga je mogoče politično organizirati, v poznem kapitalizmu tako dolgo niso izpolnjeni, dokler se da dve motivacijski verigi, ki sta bili v marksistični teoriji in v delavskem gibanju vedno povezani, efektivno tako ločiti, da je en interes zadovoljen, drugi pa zatrt. Zadovoljen je namreč ekonomski interes potrošnikov za družbeno producirane dobrine in storitve ter interes delojemalcev po reduciranem delovnem času, zatrt pa je politični interes posameznikov, da bi si pridobili avtonomijo s tem, da bi tudi neprisiljeno participirali pri vseh procesih odločanja, od katerih je odvisno njihovo življenje. Stabilizacija državno urejenega kapitalističnega družbenega sistema je odvisna od fiksiranja lojalnosti množic na socialne odškodnine v nepolitični obliki (dohodek in dela prosti čas) in od zagotovitve, da bo izključen njihov interes za razreševanje praktičnih vprašanj boljšega in dobrega življenja. Zato pa tudi ima družbeni sistem državno urejenega kapitalizma zelo slabo legitimacijsko podlago. Vladni sistem je skoraj samo še negativen, opravičuje se s preusmeritvijo interesov širokih množic na privatno področje in ne več afirmativno, s cilji praktične narave. Ta sistemsko potrebna depolitizacija javnosti, na katere tleh oblikovanje volje ne more dobiti demokratične oblike, razkriva strateško točko ranljivosti sistema.

III

Preden navajam sile, ki se usmerjajo na to ranljivo točko, pa bi rad vsaj omenil dve *mednarodni tendenci*, ki sta doslej vodili do stabilizacije kapitalizma.

1. Soodvisnosti gospodarske stabilnosti razvitih kapitalističnih držav in katastrofalne gospodarske situacije v deželah tretjega sveta sedaj ni več mogoče zadovoljivo zajeti s teorijo o imperializmu. Ne dvomim o tem, da so bili neugodni ekonomski in socialni izhodiščni pogoji v teh deželah ustvarjani z imperializmom sedanjih industrijskih narodov. Vendar veliko stvari govori za to, da razmerje strateške odvisnosti in disparitete tendenčno nadomeščajo odnose ekonomskega izkoriščanja med deželami prvega in tretjega sveta. Tudi na mednarodni ravni označuje podprivilegiranost obliko gnusnega odvzema pravic, ki pa ne sovпада več avtomatično z izkoriščanjem in bo v prihodnosti sovpadala še manj. To pojasnjuje tudi določeno moralizacijo zahtev, ki jih prepričljivo postavljajo zoper nekdanje kolonialne sile tiste dežele, ki predstavljajo preteklo fazo izkoriščanja.

2. Etabliranje bloka socialističnih držav kot posledica ruske revolucije in zmage zaveznikov nad fašistično Nemčijo je ustvarilo novo raven mednarodnega razrednega boja. Tako vojaška prisotnost kot tudi vzorec državnosocialistično organizirane družbe izvajata konkurenčni pritisk, ki prispeva vsaj k samodiscipliniranju kapitalizma. Notranji pritisk, ki nastaja zaradi nujnosti, vzdrževati lojalnost množic z gospodarsko rastjo in socialnim odškodovanjem, krepi zunanji pritisk dosegljivih alternativ. Državno urejeni kapitalizem pa zato tako dolgo ne bo ogrožen, dokler predstavlja alternativni vzorec samo vladna oblika birokratskega socializma.

Vsekakor pa je imobilizem petdesetih let pretrgan, vsekakor se kopičijo znamenja novih revolucionarnih razvojev. Ali obstoje alternativni pogoji, če klasični pogoji revolucije niso več izpolnjeni? Vsaj poskusil bi rad na koncu odgovoriti na to vprašanje: na eni strani za dogajanja znotraj kapitalističnega družbenega reda, na drugi strani — za mednarodno področje — pa vsaj v obliki tez.

IV

1. Niti staro razredno nasprotstvo niti privilegiranost novega tipa ne vsebujeta protestnih potencialov, ki bi tendirali predvsem k repolitizaciji izsušene javnosti. Edini protestni potencial, ki se z razpoznavnimi interesi usmerja na novo konfliktno cono, nastaja za sedaj med določenimi skupinami študentov in dijakov. Pri tem lahko izhajamo iz treh ugotovitev:

a) Protestna skupina študentov in dijakov je privilegirana. Ne zastopa nobenih interesov, ki bi izhajali neposredno iz njenega socialnega položaja in ki bi jih bilo mogoče sistemu konformno zado-

voljiti s povečanjem socialnih odškodnin. Prve ameriške raziskave¹ o študentskih aktivistih potrjujejo, da ne gre pretežno za socialno se vzpenjajoče študente, temveč za take, ki so po statusu v ugodnejšem položaju, ki se rekrutirajo iz ekonomsko razbremenjenih socialnih slojev.

b) Legitimacijske ponudbe vladnega sistema za to skupino iz razumljivih razlogov niso prepričljive. Socialnodržavna nadomestna programatika za razpadle meščanske ideologije predpostavlja določeno orientacijo statusa in dosežka. Po rezultatih navedenih raziskav pa so študentski aktivisti manj privatistično usmerjeni na poklicno kariero in bodočo družino kot ostali študentje. Tudi njihovi akademski dosežki, ki so prej nad poprečjem, in prav tako njihov socialni izvor ne podpirajo horizonta pričakovanj, ki bi ga določale anticipirane prisile tržišča za delovno silo.

c) V tej skupini ne more priti do konflikta zaradi *obsega* zahtevanih omejitev in bremen, temveč samo zaradi načina imponiranih odpovedi. Študentje in dijaki se ne bore za večji delež socialnih odškodnin razpoložljivih kategorij — dohodek in dela prosti čas. Njihov protest je, nasprotno, obrnjen proti kategorijam »odškodnine« same. Skopi podatki, ki so na voljo, potrjujejo domnevo, da protest mladih iz meščanskih domov že ne sovпада več z vzorcem generacije običajnega avtoritetnega konflikta. Prej imajo aktivni študentje starše, ki delijo njihova kritična stališča: relativno pogosto so zrasli ob večjem psihološkem razumevanju in bili vzgojeni po liberalnejših načelih kot neaktivne primerjalne skupine. Njihova socializacija je, kot je videti, potekala bolj v podkulturah, ki niso pod neposredno ekonomsko prisilo, v katerih so izročila meščanske morale in njene malomeščanske izpeljave izgubila funkcijo. Tako trening za »preklop« na orientacijo po vrednotah glede na smoter racionalnega ukrepanja ne vključuje več fetišizacije le-tega. Te tehnike vzgoje lahko omogočajo izkušnje in podpirajo orientacije, ki pridejo v spopad s konservativno življenjsko obliko ekonomije revščine. Na tej podlagi bi se lahko izoblikovalo: principiarno nerazumevanje za nesmiselno reprodukcijo kreposti in žrtev, ki so postale nepotrebne; nerazumevanje za to, da življenje posameznika kljub visokemu stanju tehnološkega razvoja slej ko prej določajo diktat poklicnega dela, etika tekmovanja v storilnosti, pritisk statusne konkurence, vrednote posesivnega postvarjenja in ponujenega surogatnega zadovoljevanja; nerazumevanje za to, da se še vzdržuje disciplino odtujenega dela, uničevanje čutnosti in estetskega zadovoljevanja. Tej senzibilnosti morata postati neznosni strukturalno izločevanje praktičnih vprašanj in depolitizacija javnosti.

¹ S. M. Lipset, P. G. Altbach, Student Politics and Higher Education in the USA, v: S. M. Lipset (izdajatelj), Student Politics, N. Y. 1967, str. 199 i. sl.; R. Flacks, The liberated Generation, An Exploration of the Roots of Student Protest, v: Journ. Soc. Issues, July 1967, str. 52 i. sl.; K. Keniston, The Sources of Student Dissent, ibidem, str. 108 i. sl.

Priznavam, da postavlja ta perspektiva na glavo običajne domneve marksistične teorije. Moja hipoteza naj pomeni, da ni materialna beda, temveč materialno izobilje tista osnova, na kateri je mogoče zlomiti malomeščansko strukturo potreb, ki se je pod prisilo individualnega konkurenčnega boja izoblikovala v stoletjih in ki je sedaj prenesena v integrirano delavstvo. Šele psihologija naveličnosti nad dosegljivo blaginjo naredi po tej hipotezi ljudi občutljive za ideološko zastrto prisilo tiste birokratske oblike dela in življenja, znotraj katere so si pretekle generacije »pridelale« svojo blaginjo. Če to drži, potem revolucija ne bi pripeljala do odprave revščine, temveč bi jo predpostavljala. Seveda pa v globalnem pogledu izgledi za to niso dobri. Protest mladine ima pod danimi okoliščinami lahko prevratne posledice samo, če v doglednem času naleti na nerazrešljiv sistematski problem, ki bi se vedno nujneje zastavljal zaradi strukturalno pogojene izvotljenosti ideologije družbe dosežkov. Mera družbenega bogastva, ki ga ustvarja industrijsko razvit kapitalizem, in tehnični kot tudi organizacijski pogoji, pod katerimi naj se producira to bogastvo, vedno bolj otežujejo nalogo, vsaj subjektivno prepričljivo navezati odreditev statusa na mehanizem vrednotenja individualnega uspeha.

2. Na mednarodni ravni se začrtavata dve razvojni poti, ki dopuščata domneve o kvalitativnih spremembah zunaj systemskega pritiska. Spet bi rad razločeval med odnosom do dežel tretjega sveta in odnosi s socialističnimi državami sovjetskega tipa.

a) Mnogokaj govori tako pri organiziranem kapitalizmu kot pri birokratskem socializmu za to, da nista zmožna razviti zadostnih motivacij, ki bi omogočale dajanje relevantno velike pomoči deželam v razvoju, ki pa bi se ravnala izključno po interesih dežel, ki pomoč prejemajo. Sodijo, da bi morale bogate države v ta namen dajati 15 do 20% svojega socialnega produkta, da bi se lahko zaprle ekonomske škarje med revnimi in bogatimi deželami. Ker je pa to zelo neverjetno, lahko najpozneje za osemdeseta leta napovemo katastrofalno lakoto. Velikost te katastrofe bo predvidoma takšna, da bo ob tem fenomenu tudi za prebivalstvo industrializiranih dežel lahko postalo neposredno razvidno nesorazmerje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi. Taka zavest o nesposobnosti etabliranih sistemov, da bi razrešili probleme ohranitve življenja v drugih delih sveta, bi lahko obnovila mednarodni položaj razrednega boja posebno tedaj, če bi se eni od teh dežel — in pri tem imam v mislih Kitajsko — posrečilo razviti tak industrijski potencial, ki bi zadoščal za atomsko izsiljevanje, ne da bi se hkrati razvile oblike birokratske vladavine in tista miselnost, ki je doslej vedno spremljala industrializacijo vsake družbe. Če bo Kitajska kljub industrijski rasti obdržala revolucionarno izhodiščno situacijo in če jo bo uspešno obnovila v vsaki generaciji, bodo osiromašeni in oslabljeni narodi, ki sedaj niso več avtomatično izkoriščani narodi, našli svojega odvetnika. Ta odvetnik bi lahko manjkajoča ekonomska sredstva pritiska — odteg-

nitev kooperacije — kompenziral z vojaškim pritiskom, ne da bi se pri tem držal občutljivih pravil igre atomskih velesil. Vsekakor pa je pričakovati, da bo prišlo do katastrofalne lakote, preden bo Kitajska razvila zadosten industrijski potencial.

Alternativen razvoj, ki bi z manjšimi riziki prav tako pripeljal do ekstremnega pritiska na razvite kapitalistične države, se mi zdi verjeten le, če bi se kljub brutalnemu zatiranju češkoslovaških reformatorjev kmalu uveljavil antiavtoritaren razkroj birokratskega socializma. Šele radikalna demokratizacija razvitih državnosocialističnih držav bi lahko ustvarila konkurenčno sposoben vzgled, ki bi dosegel občutne omejitve državno reguliranega kapitalizma, to se pravi take omejitve, ki bi bile vidne za zavest za sedaj dobro integriranih množic. Premoč socialističnega načina proizvodnje v danih vojaško-tehničnih in strateških razmerah tako dolgo ne more postati učinkovita in vidna, dokler obe strani za edini kriterij primerjanja izbirata preskrbo z dobrinami in skrajšanje delovnega časa, torj privatno blaginjo. Premoč enega produkcijskega načina nad drugim pa se lahko pokaže samo na prostoru, ki ga daje za demokratizacijo procesov odločanje na vseh družbenih področjih.

Prevedla Doris Debenjak

* Op. ur.: Avtor je sestavek namenil izrecno za objavo v naši reviji.

Marx in znanost

Naslov simpozija »Marx in politična znanost« predpostavlja, da smo si na jasnem tako glede misleca, ki mu ob stopetdeseti obletnici njegovega rojstva posvečamo ta simpozij, kakor o definiciji znanosti in tudi politike. Šele tedaj namreč postane razumljiv tisti »in«, s katerim povezujemo Marxa in politično znanost.

Svojo definicijo politike sem razložil v predavanju »Filozofija in politika« lani v Politološkem društvu SRH in v študiji »Filozofija politike pri Aristotelu in njeno srednjeveško degradiranje«¹. Zato bom danes svojo pozornost posvetil predvsem problemu znanosti². K temu me nagibajo vse bolj pogosti poskusi, da bi Marxa interpretirali bodisi na način modernega pozitivizma bodisi na način mita ali pesništva.

Preden preidem na *sámo* temo, bi želel opozoriti na dve stvari, ki ne sodita v njen ožji okvir, vendar pa sta v tesni zvezi s splošno temo simpozija.

1. *Historični materializem in politična znanost*

Doživljamo obnovo nekaterih vidikov antične filozofije politike, potem obnovo novoveške politične znanosti in graditev nove znanosti o politiki in politologije. Zanimivo bi bilo raziskati, s katerimi od teh smeri politične misli je Marx povezan in kakšna je ta povezava. Svoj čas sem v omenjenem predavanju pokazal, da so v Marxovem delu tako momenti antične definicije politike kakor tudi moderne definicije, da pa Marx ni značilen predstavnik niti prve niti druge definicije politike, še več, da Marx sploh ni značilen predstavnik ne politike ne politične znanosti. Marx je kritik tako politike kot politične znanosti. Nikoli ne ostaja zgolj v politični sferi. Politična razsežnost nasploh (in zato seveda tudi politična misel in znanost) je pri Marxu povsod vključena v širše obzorje zgodovine in človekovega življenja v celoti. Zato jo je mogoče razumeti samo iz obzorja Marxovega izvornega zgodovinsko-materialističnega pojmovanja človeka in njegovega sveta, to je iz obzorja »ene same edine znanosti — znanosti zgodovine«.³

¹ Glej *Politička misao*, Zagreb, 4/1967.

² O problemih znanosti splošno glej mojo knjigo *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla*, Naprijed, Zagreb, 1968.

³ O Marxovem izvornem historičnem materializmu glej mojo razpravo »Marx i dijalektički materijalizam« (Praxis, Zagreb, 1/1966) in razpravo »Historijski materijalizam i ideologija« (Naše teme, Zagreb, 3/1967).

Prav ta »znanost zgodovine« nam daje pravico, na neki način pa nas kot raziskovalce zgodovine in politike tudi obvezuje, da ob razpravi o politični znanosti pokažemo na povezavo med Marxovo »Wissenschaft der Geschichte« ter Vicovo »Szenae nouvae«. Za to ne govore samo formalni razlogi (stopetdeseta obletnica rojstva Karla Marxa se ujema s tristoletnico rojstva velikega Italijana; tretja izdaja »Nove znanosti« je izšla sto let preden so nastali v Parizu sloviti Marxovi *Filozofsko-ekonomski rokopisi* kot rodno mesto izvornega historičnega materializma). Vendar pa nas na tisto skupno, kar je lahko pomembno tako za sodobno zgodovinsko misel kakor tudi za politično znanost, ne napečujejo formalni razlogi, ampak dejanski, vsebinski stiki in bistvene intencije Marxovega izvornega historičnega materializma in Vicovega razumevanja zgodovine kljub vsem razlikam med njima. Pa čeprav so Vicove misli še tako pretkane z mitom in pesništvom, se zdi, da nas njegovo delo ustreznemu razumevanju problemov teorije in prakse, to je politični znanosti, ali, kakor pravi Gianbattista Vico, »modrosti in meščanski družbi« približuje bolj kot pa vsa novoveška filozofija in znanost pred Kantom. Praktičnega, političnega, družbenega življenja ni namreč mogoče nikoli prepustiti golemu mnenju, običajem in veri v tradicije, kakor je mislil Descartes v svoji vedi o začasni morali niti ga ni mogoče raziskati z metodo socialne znanosti, ki bi jo kot tehniki ustanovili po zgledu moderne fizike, kakor sta mislila Hobbes in Machiavelli v svoji kavzalno-mehanistični analizi države kot stroja in avtomata. Jasno in razločno spoznanje, kakor je razvito v novoveški usmerjenosti na »naravo stvari«, ki jih je mogoče po novoveški teoriji umetno producirati z natančnostjo tehnikov in jih vnaprej konstruirati in po teh konstrukcijah izvajati, na področju praktičnega delovanja ni mogoče, ker »narava ljudi«, to je »človeške stvari« niso jasne in razločne, ampak negotove in nejasne. Vico je to odlično opazil ter se je uprl težnjam svojega časa. Mi smo pred podobno nalogo. Morda po sledi Vicove in Marxove zgodovinske misli lahko uspešno rešimo to nalogo tako, da razvijemo razne vrste in vidike znanja, ki ustreza stvarem in predmetom, pri tem pa onemogočimo vsakršno prevladovanje enega samega modela znanstvenosti ali enostranosti. To je namreč tako intencija Marxove »znanosti zgodovine« kakor tudi Vicove »nove znanosti«.

Ko izhaja iz zgodovine kot sfere »človeških stvari«, to je od človekovega sveta in stvari, ki smo jih sami ustvarili in jih zato tudi lahko spoznamo, odkriva Vico v zgodovini »knjigo človeških moči«, kot bi rekel Marx. »Človeške stvari« pravzaprav niso gole stvari in tudi ne čista dejstva, ampak so to, kakor kaže »slika političnih stvari«, ki prikazuje ideje *nove znanosti*, oblike razvoja humanosti od govora in pisave, prerokovanj in religije, občutka sramu in strahu, proizvodnje in trgovine, vojn in pogrebov prek zakona, družine in razredne vladavine do države. Pri raziskovanju teh zadnjih oblik humanosti ali družbenih in razrednih tvorb vidimo Vico kot Marxovega predhodnika. Da pa ne bomo preveč splošni, navedimo Vicov tekst, ki to eksplicitno potrjuje. Ko govori o načelih vazalno-fevdalnega sistema, iz katerih so nastale države, Vico sklepa: »Tako se pokaže, da prve skupnosti temeljijo na stanu plemičev in na skupinah plebejcev in tako na dveh med seboj nasprotujočih si večnih lastnostih, ki izhaja iz narave političnih odnosov, o katerih smo

govorili: da plebejci nenehno poskušajo spremeniti stanje... in da ga plemiči nasprotno hočejo ohraniti.⁴ Ne samo po svojem pomenu, ampak tudi tekstno spominja to mesto na Marxovo postavljanje buržoazije nasproti proletariatu in na opis njunega mesta in vloge v meščanski družbi.⁵ Vico ima pred seboj fevdalno družbo, Marx pa meščansko družbo.

Tu se ne moremo spuščati v analizo in eksplikacijo Vicovih pomembnih raziskovanj antičnega in srednjeveškega sveta »političnih stvari«, »filologije«, »filozofije«, prava ali retorike, Homerja ali rimske zgodovine. Hoteli smo samo pokazati bistveno misel njegove tako imenovane filozofije zgodovine in njeno podobnost z »znanostjo zgodovine« pri mislecu, ki mu je posvečen ta smpozij.

Vendar pa niti Marxova »Wissenschaft der Geschichte« niti Vicova »Scienza nuova« nista filozofija zgodovine kot filozofska disciplina ali kot kakšna posamična znanost. Niti Marxu niti Vicu, ki zanj pogosto pravimo, da je utemeljitelj filozofije zgodovine, ni bilo do tega, da bi zgradil kako šolsko filozofsko disciplino, ampak do izvirnega razumevanja zgodovine človeštva in to od »časa, odkar so začeli prvi ljudje misliti človeško, in ne od takrat, ko so začeli filozofi reflektirati o človeških mislih.«⁶ Glede na to je filozofija zgodovine kot filozofska disciplina toliko bolj nasprotna osnovni intenciji Vicove nove znanosti. Zakaj ta znanost ni naloga razumeti svet samo, »odkar so začeli filozofi reflektirati o človeških mislih«, ampak »odkar so začeli prvi ljudje misliti človeško«. Prvi začetki človekovega mišljenja so se izrazili v mitih in religijah, običajih in zakonih prvih človeških skupnosti. S tem je znanost, ki skuša spoznati in razumeti človekov svet, to je celotni obstoj nekega ljudstva, usmeril k proučevanju raznolikih posebnosti ljudskega življenja. Ta posebnost je postala novoveški in moderni tako imenovani eksaktni znanosti popolnoma tuja. Vicova zasluga je, da je pokazal, kakor brez razumevanja celote človeške zgodovine, ki ustreza različnim oblikam življenja, ni resnične znanosti ne resničnega življenja. Po njegovem mnenju tudi zgodovine ni mogoče razumeti, če jo jemljemo samo kot golo zgodovinsko dejstvo (kakor so to delali tisti, ki jih on imenuje »filozofi«) ali če jo skušamo misliti kot abstraktno filozofsko kategorijo (kakor so to delali »filozofi« pred njim). Kajti zgodovine ni mogoče izčrpati niti z rekonstrukcijami gole empirije dejstev niti z rekonstrukcijo abstraktnega načrta novoveške filozofije in znanosti. Zgodovina je zapleten proces človekovega umskega delovanja, ki ga je treba razumeti v njegovih raznovrstnih izviroh, načelih in v njegovi enotnosti.

Kot zgodovinski misli tako Marxova »edina znanost« in Vicova »nova znanost« vesta, da se enotnost sveta uresniči šele na določeni stopnji življenja in mišljenja; za Marxa to pomeni, da svet postane enoten, človeštvo pa resnična skupnost, zgodovina svetovna zgodovina šele na določeni stopnji razvoja proizvodilnih moči; za Vico pa to pomeni, da »umno utemeljena teologija božje previdnosti« dejansko postane »velika skupnost človeškega rodu« šele, kot sam pravi, »z utemeljitvijo previdnosti kot zgodovinskega dejstva«. V teh popolnoma različnih izrazih pride do besede skupna intencija ne samo Marxove in Vicove zgodovinske misli, ampak skupna intencija vseh tistih, ki skušajo razumeti človekovo življe-

⁴ G. B. Vico: *Die neue Wissenschaft*, Rowolt, Hamburg, 1966, str. 130.

⁵ Primerjaj znano mesto iz *Svete družine*.

⁶ G. B. Vico, o. c. str. 59.

nje in zgodovino v celoti in ju miselno izraziti. Heglova filozofija zgodovine je v tem pogledu »prvi, edini in do danes merodajni poskus, da se celotno evropsko mišljenje dosledno premisli v smislu neke zgodovinske konsekvence in da se zgodovinski tok vključi v filozofsko resnico«. ⁷ Seveda ne gre le za »evropsko mišljenje« in evropsko človeštvo, ampak za človeško mišljenje in svetovno človeštvo, ki ga je treba vključiti v znanstveno, to je v »filozofsko resnico«. Vico in Marx sta usmerila človeško misel v to smer. Hegla lahko štejemo za medij, ki lajša razumevanje in razvijanje tako Vicove kot tudi Marxove zgodovinske misli — in to ne samo zato, ker je zgodovinsko med Vico in Marxom, ampak predvsem zato, ker je to problematiko privedel v dimenzijo njegove pravega razumevanja. Vsem trem mislecem je zgodovina najpomembnejša tema, znanost pa jim je samo ustrezen način razumevanja zgodovine. Vendar — za kakšno znanost in znanstvenost tukaj gre? S tem vprašanjem smo se približali glavni temi naše obravnave.

3. Filozofija in znanost

Kot dediči evropske kulturne tradicije živimo a priori — in to ne samo mi v Evropi, ampak vsi sodobni ljudje po vsem svetu — v horizontu znanosti in tehnike, ki jo je ta razvila. V svoji novoveški opredelitvi se je znanost razširila na vsa področja življenja in vsak dan ima več možnosti, da ga totalno obvlada. Ne glede na to, ali se mi s tem strinjamo ali ne, je dejstvo, da je postala znanstveno-tehnična smer odločilna za naš sodobni obstoj.

Pomembno pa je, da se zavedamo ne samo novoveške povezanosti znanosti in tehnike, ampak tudi splošne povezanosti filozofije in znanosti. Brez zveze s filozofijo znanost sploh ni znanost. Ta zveza je najbolj vidna na začetku znanosti in filozofije v antični Grčiji. Še več, znanost je enkratno grškega porekla: »Vsa znanost je filozofija, ne glede na to, ali to ve in hoče — ali pa ne. Vsa znanost ostaja ozko povezana s tem (grškim) začetkom filozofije. Iz njega črpa moč svoje biti, ob predpostavki, da je sploh dorasla temu začetku.« ⁸

Res, znanosti raziskujejo določene plati in področja bivajočega, njihova posamična predmetna določila in kvaliteto, to je, kaj je bivajoče za nas, medtem ko filozofija raziskuje bivajoče glede na to, kaj je po sebi, torej kaj je bivajoče po svoji naravi ali biti. Tako se filozofija že od samega začetka razvija kot ontologija, to je kot znanost o biti bivajočega, posamezne vede pa kot raznoliki vidiki pomena, ki ga ima bivajoče za nas. Torej — ni biti brez bivajočega in narobe, ni bivajočega brez biti, in glede na to sta ontični in ontološki moment, kakor to najbolje dokazuje sodobna analiza eksistence, drug drugemu pogoj. Veličina starih grških mislecev je prav v tem, da jim je oba momenta, to je bivajoče kot bivajoče ali bit bivajočega kakor tudi bivajoče v njegovih ontičnih pomenih, uspelo misliti metodično in pokazati kot splošnoveljavno. Zato so tudi utemeljitelji tako filozofije kot tudi znanosti, vendar niti filozofija ne rešuje posamično-znanstvenih vprašanj niti posamične znanosti ne morejo reševati filozofskih vprašanj.

⁷ S. Löwith: *Die Hegelsche Linke*. Fromman, Stuttgart 1962, str. 7.

⁸ M. Heidegger: *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Breslava 1934, stran 8.

Načelna nemožnost, da iz posamično-znanstvenega vidika bivajočega odgovorimo na vprašanje o biti bivajočega — in narobe, da s filozofijo ni mogoče dati posamično-znanstvenih rešitev, nikakor ne izključuje možnosti, da sta lahko filozof in znanstvenik ena in ista oseba. To najbolje potrjujejo veliki misleci. Aristotel potrjuje to prav tako dobro kot Kant, ta pa enako kot Marx. Pri velikih mislecih ni prisotna samo sposobnost obrata od filozofskega v posamično-znanstveno opazovanje in narobe, ampak tudi zavest o prehodu iz vsakdanjega v znanstveno stanje ali iz vsakdanjega izkustva v filozofijo. To, da se tega vsi eksplisitno ne zavedajo, prav v ničemer ne spreminja niti bistva filozofije in znanosti niti njune bistvene povezave. Obstajajo celo visoko razvite kulture in ljudstva, ki so uživalci rezultatov evropske filozofije in znanosti, čeprav sami niso razvili nobene znanosti ne kulture. To pa seveda ne pomeni, da sploh niso potencialno sposobni za znanost in filozofijo. To samo potrjuje zgodovinsko dejstvo, da filozofija in znanost kot svojevrstna načina mišljenja nista značilna za človeka kot človeka, ampak da sodita k določeni stopnji razvoja reflektivne zavesti in določenemu razdobju človeške zgodovine — in to prav k tisti stopnji in razdobju, ko postane zgodovina nekega ljudstva splošno človeška, svetovna zgodovina. Sodobne svetovne zgodovine si niti zamisliti ne bi mogli brez filozofije in znanosti ter njunega postopnega širjenja iz antične Grčije prek meja Evrope v vse dele sveta.⁹

Znanost, kot govori že sama beseda, izhaja iz znanja (episteme, cognitio, das Wissen). To se razlikuje od golega mnenja (doxa, sententia, das Meinen) prav po tem, da je poseg v temelj in vpogled v bistvo tega, kar je spoznano. Znanje je spoznanje vzroka in temeljev bivajočega. Je torej utemeljena in zagotovljena resnica tega, kar je spoznano v bivajočem kot biti (tedaj govorimo o filozofskem znanju in spoznanju) ali kot kakšna njegova kvaliteta (tedaj govorimo o posamično-znanstvenem znanju ali spoznanju). Skupna oznaka filozofije in znanosti je utemeljenost, obrazložljivost, metodičnost in dokazljivost njunega znanja. Glede na to, ali takšno znanje, kot smo videli, meri na to, kaj je bivajoče in kakšno je bivajoče v vsakdanjem življenju, ali na to, kaj je bivajoče kot bivajoče, to je na bit bivajočega, razlikujemo posamično-znanstveni vidik od filozofskega vidika znanja. Poleg teh že naštetih oznak sodijo k znanstvenosti tako filozofskega kakor tudi posamično-znanstvenega znanja še dokazljivost in objektivnost ali splošnoveljavnost. S tem se to znanje razlikuje od drugih vrst znanja, predvsem od mita in pesništva.

Pomen filozofije in znanosti je predvsem v tem, da s pomočjo pojmov privedeta do zavesti to, kar je v nekem času osnova in vsebina človekovega sveta ali eksistence. »Naloga znanosti je samo to,« pravi Hegel, »da lastno delo uma pripelje stvari do zavesti.«¹⁰ Marx sprejema to Heglovo opredelitev znanosti, kajti kadar »lastno delo uma privede stvari do zavesti« delamo to, kar lahko kot znanstveniki storimo največ — da namreč nimim stvarim dajemo moč govora in namesto nas govore »stvari same«. Tako pojmovana znanost »ni zunanje dejanje subjektivnega mišljenja« in tudi ni poznejše nanašanje »uma od zunaj na predmet«, ampak je »lastna duša vsebine« in sledi »lastno aktivnost« uma

⁹ Zgodovina tega razvoja, posebno njegov novoveški znanstveno-tehnični značaj, prehaja okvir naše teme.

¹⁰ Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts, § 31.

stvari v njenem rastu in razvijanju. To pa predpostavlja, da je »predmet sam po sebi umen«. Zato pravi Hegel: »V znanosti se pojem razvija iz samega sebe«, ter je njegov razvoj »zgolj imanentno napredovanje in proizvodnja lastnih določil«. Zato imenuje Hegel svojo imanentno logiko vsebine, in to v nasprotju z zunanjo, negativno, polovičarsko dialektiko »izpeljevanja«, »dialektika pojma«. O njej pravi: »Višja je tista dialektika pojma, v kateri se ne proizvajajo samo določila in ga ne razumemo samo kot mejo in nasprotje, ampak tudi iz njega izvedemo in razumemo pozitivno vsebino in rezultat kot tisto, po čemer je pojem zgolj razvoj in imanentno napredovanje«. ¹¹

Znano je, da je Marx pri sprejemanju Heglove dialektike poudarjal, da je njegova dialektična metoda v formalnem pogledu enaka Heglovi, da pa je po »svojem temelju« njej »neposredno nasprotna«. ¹² Kaj to pomeni in kakšen pomen ima to za Marxovo pojmovanje znanosti in dialektike sploh?

Izhajamo pri tem iz Heglove dialektike pojma, ker ta omogoča, da se razvoj pojma v znanosti ne pojmuje kot »izpeljevanje«, »samo kot meja in nasprotje«, ampak kot »zgolj imanentno napredovanje in proizvajanje lastnih določil«. Znanost je v spoznavanju in specificiranju tistega splošnega. Zato tudi Heglova dialektika pojma ne razrešuje samo tisto splošno v »izpeljevanju«, ampak proizvaja in pojmuje njegova specificiranja kot »pozitivno vsebino in rezultat«.

V znanstvenem specificiranju tega splošnega pa ne gre samo za znanstveno metodo ali »način, kako si mišljenje prisvaja konkretno«, ampak tudi za vprašanje o »odnosu, ki ga ima znanstveno prikazovanje do realnega gibanja«. ¹³ Zdi se, da Hegel ni razlikoval poti znanstvenega prisvajanja in prikazovanja od samega dejanskega procesa. Prav zato, ker ni razlikoval metod znanstvenega prisvajanja in prikazovanja od smeri »realnega gibanja«, je Marx očital Heglu: »Zato je Hegel padel v iluzijo, da je treba to realno pojmovati kot rezultat mišljenja, ki se v sebi združuje, v sebi pogloblja in se giblje iz samega sebe, medtem ko je metoda vzpenjanja od abstraktnega h konkretnemu samo način, na kateri mišljenje osvaja konkretno ter ga reproducira kot duhovno konkretno. Vendar v nobenem primeru to ni proces nastajanja samega konkretnega«. ¹⁴

Tu je vidno tako to, kar je skupnega v Heglovem in Marxovem pojmovanju dialektike in znanosti, kakor tudi to, po čemer se med seboj razlikujeta. Še več, tu je izraženo tudi tisto, po čemer je pri Marxu dialektika ne samo različna od Heglove, ampak tudi »neposredno nasprotna«. Ni identifikacija biti in mišljenja, kakor se navadno misli, ampak je identifikacija načina ali poti njunega gibanja »iluzija«, v katero je zašel Hegel. Kajti, »metoda vzpenjanja od abstraktnega h konkretnemu« ni pot ali »proces nastajanja samega konkretnega«, kakor je mislil Hegel, ampak je to »samo način, po katerem si mišljenje prisvaja konkretno, ter ga reproducira kot duhovno konkretno« — torej je to samo pot duhovnega ali znanstvenega reproduciranja konkretnega dejanskega procesa. Znanstveno in dejansko gibanje se med seboj razlikujeta torej po načinu ali smeri svojega postopka ali procesa. To pa pomeni, da je na-

¹¹ Ibidem.

¹² Glej mojo razpravo »Marx i filozofija«, Pregled, Sarajevo, 6/1959.

¹³ K. Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Berlin 1953, str. 8; *Prilog kritici političke ekonomije*, Beograd, str. 176.

¹⁴ Ibidem, str. 22; str. 191.

pačno tako identificiranje smeri realnega procesa s smerjo znanstvenega postopka, kakor je to delal Hegel, kakor tudi identifikacija smeri znanstvenega postopka z realnim procesom, kar dela vsaka zavest tako imenovanega naravnega stanja in pozitivnosti.

4. Marxovo zgodovinsko-materialistično pojmovanje znanosti

Ob razvijanju misli, da je znanost »reprodukcija tistega konkretnega s pomočjo mišljenja« in na takšen način »razumevanja realnih odnosov«, Marx navaja, da je videti na prvi pogled, kot da bi bilo v znanstvenih raziskovanjih in spoznavanju »pravilno začeti s tistim realnim in konkretnim, z dejansko predpostavko, v ekonomiji na primer s prebivalstvom, ki je osnova in subjekt celotnega družbenega dejanja proizvodnje. Vendar pa se pri poznejšem pregledu izkaže, da je to napačno. Prebivalstvo je abstrakcija, če na primer opustim razrede, iz katerih je sestavljeno. Ti razredi so prazne besede, če ne poznam elementov, na katerih temelje, na primer mezdno delo, kapital... Če začnem torej s prebivalstvom, bi bila to kaotična predstava celote, jaz pa bi z bližjo določitvijo analitično prišel do vse bolj in bolj preprostih pojmov; od predočenega konkretnega do vse večjih abstrakcij, dokler ne bi prišel do najbolj preprostih določil. Od tod pa bi se morala pot spet obrniti, dokler ne bi končno prišel do prebivalstva, ki tokrat ne bi bilo kaotična predstava celote, ampak predstava bogate totalnosti številnih določil in odnosov.«¹⁵ Tu kaže Marx na to, da je po prvi poti šla politična ekonomija za časa svojega nastanka, da pa je zadnja, druga pot »očitno znanstvena pravilna metoda«. Kajti: »to konkretno je konkretno zato, ker je združevanje mnogih določil, torej enotnost raznolikega. V mišljenju se zato kaže kot proces združevanja, kot rezultat, ne kot izhodišče, čeprav je dejansko izhodišče, in s tem tudi izhodišče naziranja in predstave. Na prvi poti je popolna predstava izginila v abstraktno določilo; na drugi poti pa abstraktna določila privedejo do reprodukcije tega konkretnega s pomočjo mišljenja.«¹⁶

Torej v nasprotju tako s Heglovo spekulativno dialektiko pojma, ki uporablja dejanskost v prvi vrsti eksemplifikativno, glede na to, da je čisto mišljenje zadostno za spoznanje, kakor tudi v nasprotju s pozitivistično analitiko empirije, ki koraka od »predočenega konkretnega« k »vse večjim abstrakcijam«, pri čemer pa spoznanje kot »polna predstava« zgine v »abstraktna določila«, izhaja Marxova materialistična dialektika od »abstraktnih določil«, vendar jih ne fiksira v forme, v katerih gre mišljenju za sebe in po sebi kakor dela to dialektika pri Heglu, ampak jih razvija kot zgodovinsko »bogato totalnost mnogih določil in odnosov«. Zato »vodijo abstraktna določila do reproduciranja tega konkretnega s pomočjo mišljenja«. To »konkretno« kot »enotnost raznolikega« se v mišljenju pokaže kot »rezultat«, v resnici je to »dejansko izhodišče«. »Konkretna totalnost kot miselna totalnost je kot miselni concretum zares proizvod mišljenja, pojmljenja; vendar pa to nikakor ni proizvod pojma, ki misli zunaj ali iznad naziranje ter predstav in ki rojeva sam sebe, ampak kot proizvod predelave naziranja in predstave

¹⁵ Ibidem, str. 21; str. 190/91.

¹⁶ Ibidem, str. 21/22; str. 191.

v pojme«.17 Konkretna totalnost je, kot smo videli, »izhodišče naziranja in predstave«, odtod tudi »predelava naziranja in predstave v pojme«, ki pri Marxu nima pomena empirističnega napredovanja do splošnih določil, kakor bi se to lahko zdelo na prvi pogled. Pri Marxu je odločilna dialektika konkretne zgodovinske totalnosti, ki izhaja iz celote ter v vsakem posamičnem primeru že vidi celoto. »Celota je, ko se pojavlja v glavi kot miselna celota, proizvod glave, ki misli, ki si prisvaja svet na edini njej možni način, na način, ki je različen od umetniškega, religioznega, praktično-duhovnega prisvajanja tega sveta«.18 Filozofski, to je znanstveni način razumevanja sveta in človeka se torej razlikuje od umetniškega, religioznega itd. načina.

Že v tem, samo na kratko naznačenem Marxovem pojmovanju znanosti, se izraža povezanost filozofije in znanosti, o kateri smo govorili v prejšnjem poglavju. Tudi filozofija in znanost sta duhovno prisvajanje sveta s pomočjo »glave, ki misli«. Metodičnost duhovne »reprodukcije tega konkretnega s pomočjo mišljenja« in splošna veljavnost njenih spoznanj, to je »proizvodov« ali pojmov, nista samo bistveni karakteristiki filozofije in znanosti, ampak tudi »edini možni način«, po katerem si »glava, ki misli« prisvaja svet. Izrazov »reprodukcija tega konkretnega« in »prisvajanje sveta« ne smemo razumeti niti v pomenu teorije odraza niti v pomenu nekega aposteriornega pristopa k svetu ali v pomenu urejevanja čutnega materiala. V smislu konkretne zgodovinske totalitete ne velja samo, da ni pojma brez naziranja, ampak tudi naziranja ni brez pojma. V njej se združujejo kasneje, kot pa so prisotni v sami dejanskosti kot »totalnosti mnogih določil in odnosov«.

Ta različna »določila in odnosi« se odslej ne kažejo samo kot kategorije filozofije in znanosti, ampak tudi kot »oblike eksistence, določitve obstoja«.19 Seveda ne v smislu odražanja, ampak lastnega razumevanja in izražanja tega konkretnega s pomočjo mišljenja. Tako postane znanost »zavestni proizvod historičnega gibanja«, to je, postane revolucionarna in preneha biti doktrinarna.20

Pri Marxu se ne srečujemo z nezgodovinskimi kategorijami, ki bi »izražale« nekak metafizični substrat, ampak z zgodovinsko oblikovanimi kategorijami, ki izražajo zgodovinska »določila eksistence« in »konkretni substrat«.21 Ob tem se zastavlja vprašanje o odnosu med enostavnimi in konkretnimi kategorijami. Marx o tem načelno pravi: »Čeprav lahko bolj enostavna kategorija historično eksistira pred konkretno, lahko v svojem polnem intenzivnem in ekstenzivnem razvoju pripada prav zapleteni obliki družbe, medtem ko je bila bolj konkretna kategorija popolneje razvita v neki manj razviti obliki družbe.«22 In dalje: »Tako najbolj splošne abstrakcije nastajajo spet samo pri najbolj bogatem konkretnem razvoju, kjer se eno kaže kot skupno mnogemu, kot nekaj, kar je skupno vsem. Tako ni več možnosti, da jih mislimo samo v posebni obliki.«23 Torej samo tedaj, ko se je to splošno

17 Ibidem, str. 22; str. 192.

18 Ibidem.

19 Ibidem, str. 26; str. 196.

20 K. Marx: *Die Frühschriften*, Kröner, Stuttgart, 1953, str. 514.

21 K. Marx: *Grundrisse* . . . , str. 23; Prilog . . . , str. 193.

22 Ibidem, str. 24; str. 193/94.

23 Ibidem, str. 25; str. 195.

razvilo kot »vsem skupno«, ni več ne potrebe niti »možnosti, da se to« splošno »misli samo v posebni obliki«. In prav to je »mislil«, to je delal ves idealizem in racionalizem od Parmenida do Hegla. Na ta način Marx preseže tako racionalistično-idealistično kakor tudi empiristično-materialistično pojmovanje splošnega in posameznega v svojem izvornem historičnem materializmu.

Temeljna misel Marxovega historičnega materializma deluje kot načelo in kot delovna hipoteza njegovega znanstvenega raziskovanja človeške zgodovine, posebno moderne meščanske družbe, katere razumevanje omogoča razumevanje vseh prejšnjih družbenih oblik. Marx pravi: »Meščanska družba je najbolj razvita in najbolj raznolika historična organizacija proizvodnje. Zato kategorije, ki izražajo njene odnose, razumevanje njene razčlenjenosti, omogočajo hkrati pogled v razčlenjenost in v proizvodne odnose vseh propadlih družbenih oblik, na katerih ruševinah in elementih je sama nastala, katerih deloma še nepremagani preostanki v njej še vztrajajo, in so se samo gole napovedi razvile v izdelane pomene. V anatomiji človeka je ključ za anatomijo opice. Nasprotno pa je mogoče razumeti napovedi nečesa višjega v nižjih živalskih vrstah samó, če je tisto višje že znano. Tako meščanska ekonomija daje ključ za antično itd. Vendar nikakor ne na način ekonomista, ki zbriše vse historične razlike in vidi v vseh družbenih oblikah meščanske oblike.«²⁴

Na podoben način je svojo zgodovinsko misel zgradil tudi G. B. Vico, ki je za metodo svoje nove znanosti na prvo mesto postavil tole načelo: »Doktrine morajo začeti s časom, v katerem nastaja material, ki ga obdelujejo.«²⁵ Samo tako bo novi znanosti uspelo premagati stanje v zgodovinski znanosti, ki ga Vico označuje z izrazom »noč polna senc.«²⁶ Vzrok takšnega stanja v tedanji zgodovinski znanosti vidi Vico v dveh »lastnostih človekovega duha«, to je v prepotentnosti ali, kakor sam pravi, v »neupravičenem osvajanju« ljudstev in znanstvenikov. »Kadar ne morejo o daljnjih in neznanih stvareh napraviti pojma, jih ljudje presojujejo po sedanjih stvareh, ki so jim znane.«²⁷ Iz takšne »lastnosti človeškega duha« pojasnjuje avtor pojav, da hoče biti vsako ljudstvo »najstarejše ljudstvo sveta« na eni strani, pa tudi verovanje znanstvenikov, da njihova spoznanja veljajo »od začetka sveta«,²⁸ na drugi strani. Zato Vico govori namesto o znanosti o »neizčrpnem izviru vseh zablod, ki so jih na začetku človeštva delala ljudstva in vsi znanstveniki.«²⁹

Tu nas seveda ne zanima niti Marxova analiza meščanske družbe niti ekonomska znanost, pa tudi ne Vicova kritika novoveške znanstvenosti niti njegova »nova znanost o skupni naravi ljudstev«, ampak načelna možnost zgodovinsko-primerjalnega razumevanja sveta in njegova znanstvenost. Marx in Vico nam lahko pri tem pomagata s svojim načelom, da se v družbenih vedah ne sme zbrisati »historičnih razlik«, pa tudi ne »v vseh družbenih oblikah videti meščanske oblike« ali naše spoznanje šteti kot spoznano »že od začetka sveta«. Kajti, zgodovinska znanost »mora začeti s časom, v katerem nastane material, ki ga obdeluje«.

²⁴ Ibidem, str. 26; 196.

²⁵ G. B. Vico: o. c. str. 55.

²⁶ Ibidem, str. 51.

²⁷ Ibidem, str. 24.

²⁸ Ibidem, str. 51.

²⁹ Ibidem, str. 24.

Marxu služi politična ekonomija kot zgled, kakor pravi sam, za »historično družbeno znanost«, in kar velja za njene kategorije, načelno velja tudi za kategorije drugih zgodovinskih znanosti. Čeprav »meščanska ekonomija nudi ključ za antično«, čeprav razumevanje meščanske, družbe omogoča razumevanje vseh prejšnjih oblik, čeprav nudi anatomija človeka ključ za anatomijo opice, znanost ne briše »vseh historičnih razlik«, to je, ne deluje deduktivno, kakor bi lahko sklepali na prvi pogled. Nasprotno, »pri razlaganju ekonomskih kategorij se je treba vedno zavedati, da je subjektu moderna meščanska družba dana tako v dejanskosti kot v glavi in da te kategorije zato izražajo oblike obstoja, določitve eksistence in to pogosto samo posamične plati te določene družbe, tega subjekta, in da se zato *tudi znanstveno* ne začne šele tam, kjer gre zanj *kot takšno*«. ³⁰

Pojmovanje znanosti je pri Marxu najbolj jasno ob pojmu proizvodnje. »Kadar gre za proizvodnjo«, pravi Marx, »gre vedno za proizvodnjo na določeni družbeni stopnji razvoja — za proizvodnjo družbenih individuov. Lahko bi se zdelo, da — kolikor sploh hočemo govoriti o proizvodnji — moramo ali slediti zgodovinskemu procesu razvoja v njegovih različnih fazah ali pa vnaprej pojasniti, da se ukvarjamo z določeno historično epoho... Vse epohe proizvodnje imajo neke skupne oznake, skupna določila. *Proizvodnja nasploh je abstrakcija, vendar* razumna abstrakcija, kolikor dejansko poudarja, utrjuje tisto skupno in zato nam tudi prihrani ponavljanje. Vendar to splošno... je tudi samo po sebi mnogostransko razčlenjeno, je nekaj, kar se razstavlja na različna določila, nekaj od tega pripada vsem epoham; drugo je skupno samo nekaterim, nekatera določila bodo skupna najbolj moderni in najstarejši epohi. Brez njih si ni mogoče misliti nobene proizvodnje; toda če imajo najbolj razviti jeziki skupne zakone in določila za najmanj razvitimi, pa nikakor ne smemo pozabiti na to, kar ustvarja njihov razvoj, za razliko od tega splošnega skupnega, določila, ki veljajo za proizvodnjo nasploh, moramo izločiti, da zaradi enotnosti... ne pozabimo na bistveno različnost«. ³¹ Ali še krajše: »So določila, ki so skupna vsem stopnjam proizvodnje, določila, ki jih mišljenje fiksira kot splošna; vendar pa tako imenovani *splošni pogoji* vsake proizvodnje niso nič drugega kot tisti abstraktni momenti, s katerimi ni mišljena nobena dejansko zgodovinska stopnja proizvodnje«. ³² Kajti, kot smo prej videli, so po dialektiki konkretne zgodovinske totalnosti potrebna za resnično spoznanje ne samo splošna določila, ampak tudi čutnost in empirija. Zato kategorije izražajo »oblike obstoja, določila eksistence.«

Problem človeškega spoznanja, to je odnos logičnih kategorij in zgodovinskega procesa, splošnega in posamičnega, rešuje Marx z obzorja svojega historičnega materializma. Že v *Nemški ideologiji* Marx pravi, da »splošnosti in pojmi veljajo za misteriozne sile« zaradi »osamosvojitve realnih odnosov, katerih izraz so«. ³³ Seveda pa so ti realni odnosi znanstveno raziskani šele v *Kapitalu*, in to tako, da je tu zares do kraja razvita tista metoda, ki jo najdemo že v najbolj zgodnjih Marxovih spisih; kajti že tam je, čeprav se s formalnega vidika ne razlikuje od Heglove,

³⁰ K. Marx: *Grundrisse* . . . , 26/27; *Prilog* . . . , str. 196/197.

³¹ *Ibidem*, str. 6/7; str. 175.

³² *Ibidem*, str. 10; str. 178.

³³ K. Marx: *Die Frühschriften*, str. 69.

ta metoda po svojem temelju Heglovi »neposredno nasprotna«. Tako v *Kritiki Heglove filozofije prava* iz let 1841/42 beremo kot kritiko Hegla: »Dejanska pot je postavljena na glavo. Tisto najbolj enostavno je zapleteno in najbolj zapleteno najbolj enostavno. To, kar bi moralo biti izhodišče, postane mistični rezultat, kar pa bi moralo biti racionalni rezultat, postane mistično izhodišče.«³⁴ Odtod prihaja Marxova zahteva, da je treba Hegla obrniti. Toda to — kot vsaka druga obrnitev Hegla pri Marxu — se razlikuje tako od tiste pri Feuerbachu kakor tudi obrnitev Hegla v dialektičnem materializmu.³⁵

Marxova »obrnitev« Hegla v pojmovanju metode, znanstvenih pojmov in kategorij je natančno izražena že v prej omenjeni izjavi o identičnosti in razliki med njegovo in Heglovo metodo. Prisotna pa je že v celotnem Marxovem delu, posebno v tekstih, na katere opozarjamo. To ni neki poseben niti ni eden izmed najbolj bistvenih problemov, s katerimi se je Marx ukvarjal, ampak je bistvo Marxovega opusa, ki se kot rdeča nit vleče od prvih do zadnjih spisov, pa čeprav o tem nikoli posebej ne spregovori. Prav zaradi tega je v znanstvenem pogledu Marx — Marx in so marksisti — marksisti. Lukacs je zato 1919 lahko zapisal: »Ortodoksní marksizem ni nekritično sprejemanje rezultatov Marxovega raziskovanja, ni ‚vera‘ v to ali ono tezo niti razlaganje kake ‚svete‘ knjige. Ortodoksnost v vprašanih marksizma se veže izključno na metodo,«³⁶ in to pomeni na Marxovo znanstvenost, na način Marxovega mišljenja.

O metodi kot metodi, kot je znano, Marx ni napisal nobenega traktata niti o tem v svojih delih bolj obširno govoril. V tem se ne razlikuje samo od Descartesa, Kanta, Husserla in Fichteja, ampak tudi od Aristotela in Hegla, čeprav ima Marxova *eine einzige Wissenschaft — Wissenschaft der Geschichte* isti pomen, kot ga ima za Aristotela *prote philosophia*, Heglova *absolute Wissenschaft*, Descartesova *sapientia humana*, Vicova *szienza nuova*, Kantova *transzendentaler Philosophie*, Fichtejeva *Wissenschaftslehre* in Husserlova *Transzendentaler Phänomenologie*, to je pomen splošne, univerzalne, temeljne in utemeljujoče znanosti ali filozofije. Svojo metodo je Marx razvijal na samem predmetu svojega raziskovanja in s tem ostal vzor misleca, ki mu zgodovinsko primerjalna metoda izhaja iz samega predmeta, ki ga ne samo raziskuje, ampak tudi razvija in bogati. Zato sta predmet in metoda za Marxu dialektična enotnost. Dialektika se mu zato kaže kot princip družbenega življenja; to je kot princip proizvodnje in odnosov v proizvodnji in kot metoda spoznavanja tega življenja in proizvodnje, čeprav je, kot smo videli, njun tok različen.

Prej smo poudarili, da je Marx dialektiko v obeh teh pomenih prevzel od Hegla. Prav zato je nikoli posebej ne tematizira, ampak jo samo na kratko omenja v uvodih, predgovorih in beležkah v svojih glavnih delih, v katerih jo kot metodo utemeljuje nasproti Heglovemu utemeljevanju, da bi s tem odpravil iluzijo o pojmovanju tega realnega kot rezultata čistega mišljenja. To pomeni, da zavrača tako absolutni značaj Heglove dialektike kot absolutno vedenje kot tudi mladoheglovske poskuse njenega »relativiziranja« in poskuse enostavne »materialistične« aplikacije te dia-

³⁴ Ibidem, str. 54.

³⁵ O tem glej moji razpravi, navedeni v opombi št. 3.

³⁶ G. Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin 1923, str. 13.

lektike v smislu sinteze rezultatov posamičnih znanosti. Tako je Marx že v svojih prvih spisih samo Heglovo filozofijo države obsodil kot paren-tezo logike absolutnega duha in v nasprotju s Heglom zahteval, da se vsaka določena ideja, pa tudi ideja države razvije iz »svojevrsne logike svojevrstnega predmeta«. V izrazu »svojevrsen« je dovolj jasno naznačen konkretno-zgodovinski značaj dialektike pri Marxu.³⁷

Svoje konkretno historično-materialistično in dialektično pojmovanje kategorij in realnega gibanja je Marx ilustriral na problemu dela: »Ravnodušnost do določenega dela ustreza obliki družbe, v kateri individui z lahkoto prehajajo iz enega dela na drugega in jim je določena vrsta dela slučajna ter zato indiferentna. Tu je delo postalo ne samo v kategoriji ampak tudi v stvarnosti sredstvo za ustvarjanje bogastva in ni več kot določilo zraščeno z individuom v neki posebnosti. Najbolj razvito je takšno stanje v najmodernejši obliki obstoja meščanskih družb — v Združenih državah. Šele tu, torej abstrakcija kategorije dela, 'delo na sploh', delo *sans phrase* postane praktično resnično izhodišče moderne ekonomije. Glede na to se najbolj enostavna abstrakcija, ki jo moderna ekonomija postavlja v ospredje in ki izraža prastari odnos, veljaven za vse družbene oblike, pojavlja kot praktično resnična v tej abstrakciji, vendarle samo kot kategorija najbolj moderne družbe... Ta primer dela prepričljivo kaže, kako so celo najbolj abstraktne kategorije, kljub temu da — prav zaradi svoje abstraktnosti — veljajo za vse epohe, v sami določenosti te abstrakcije prav toliko produkt historičnih okoliščin in da v polni meri veljajo samo za te okoliščine in v njihovem okviru.«³⁸

Isto pojmovanje dela je razvil Marx obširneje v *Ekonomskofilozofskih rokopisih*, v *Bedi filozofije* pa tako le natančneje določa razmerje med znanstvenimi kategorijami in družbenimi odnosi: »Ekonomske kategorije so samo teoretski izraz abstrakcije družbenih odnosov proizvodnje.« In dalje: »Tako so te ideje, te kategorije prav tako kratkodobne kot tudi odnosi, ki jih izražajo. So *historični, prehodni, začasni, produkti*«. ³⁹ Marxove analize v uvodu Rohentwurfa naprej razvijajo njegovo pojmovanje znanstvenih kategorij in realnega gibanja iz zgodnjih del ter dobijo načelni pomen historično-materialistično utemeljene metode in znanstvenosti. Prav zaradi tega smo se pri njih malo dlje zadržali.

Marxovo historično-materialistično pojmovanje znanstvenih kategorij in družbenih odnosov pa se ne razlikuje samo od historicizma in relativizma XIX. stoletja, ampak tudi od historičnega materializma, kakršen se je razvil v okviru dialektičnega materializma našega stoletja.

5. Razlika med Marxovim in Engelsovim pojmovanjem znanosti

Na drugem mestu smo že, pokazali, da je Engels duhovni oče dialektičnega materializma.⁴⁰ Tu naj dodamo, da se Marx in Engels razlikujeta ne samo po pojmovanju narave in biti ampak tudi v vprašanju metode in znanosti. Zaradi omejenega prostora moramo problem samo nakazati.

³⁷ O tem prim. mojo razpravo »Praksa kao eksperiment čovjekove slobode«, (Politička misao, Zagreb, 2/1964).

³⁸ K. Marx: *Grundrisse*..., str. 25; *Prilog*..., str. 195.

³⁹ K. Marx: *Die Frühschriften*, str. 497/498.

⁴⁰ Glej mojo razpravo »Marx i dijalektički materijalizam« in sklepno poglavje v knjigi *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla*.

Da se Engels v vprašanih metode in znanstvenosti razlikuje od Marxa in da sam, v nasprotju z običajnim mnenjem, ne ostaja na Marxovi ravnini in pri preciznosti njegove misli, in to celo tedaj ne, kadar poroča o rezultatih Marxovega raziskovanja — to potrjujejo tudi njegovi članki, objavljeni kot dodatek Marxovemu delu *Prispevek h kritiki politične ekonomije*.⁴¹ V drugem izmed teh člankov Engels resnici na ljubo natančno vidi, da Marxov *Prispevek* ... postavlja »vprašanje, ki s politično ekonomijo kot tako nima nobene zveze«. To vprašanje se glasi: »Kako bi bilo treba obravnavati znanost?«⁴² Engels tu postavi točno diagnozo, vendar ne daje prave terapije. Engels ni mogel slutiti, da bo pojmovanje, ki ga je sam kasneje ustoličil v svoji dialektiki narave, imelo takšne posledice tako za njegovo kot za Marxovo pojmovanje in razlaganje človekovega sveta, pa tudi za usodo marksizma v prvi polovici XX. stoletja. Tu je namreč resnična dialektika degradirana na vzročno dialektiko na protnih pojmov, in osnovno vprašanje »kako tretirati znanost?« — vprašanje, ki sta ga Marx in Engels že 1845 leta skupno rešila na način historičnega materializma kot »edine znanosti« in proti vsaki obliki ideologije — je zamenjano z ideološkim vprašanjem o pogledu na svet ali v najnovšem času s pozitivističnimi »posnetki« dejstev. Že v petdesetih letih prejšnjega stoletja je Engels v tem smislu poudarjal, da je treba »izhajati iz najbolj trdovratnih dejstev«. ⁴³

Kot smo videli, Marx ni bil nikoli empirist. Zato se že po tem Engels razlikuje od Marxa v pojmovanju metode in znanosti. »Logični način tretiranja« za Engelsa »ni nič drugega kot historični način obravnavanja, osvobojen historične oblike in vseh slučajnosti, ki motijo.

41 Gre za članke, ki jih je Engels objavil 1859. leta v tedniku »Das Volk« v Londonu ob prvi izdaji Marxovega dela *Grundrisse* ... Zelo dobro je, da je redakcija *Kulture* iz Beograda objavila te članke kot dodatek Marxovemu *Grundrisse* ..., ker ti članki kakor tudi Marxov Uvod Rohentwurf izpopolnjujejo samo knjigo. Vendar pa ni pojasnjeno, zakaj *nepodpisani avtorji* »predgovora našemu prevodu« niso napolnili bralca na sam Marxov Uvod, ki je prav tako objavljen kot dodatek *Grundrisse* ... in lahko najbolj pomaga pri pristopu k Marxovemu delu in v način njegovega mišljenja sploh, namesto tega pa bralcem priporočajo, »da naj študij te knjige začno prav z branjem Engelsovih člankov, ker dajejo potrebno predhodno pojasnilo o metodi, ki je uporabljena v Marxovih analizah in prikazih (Prilog ..., str. 6).

Ali ti članki zares bolje pojasnjujejo Marxovo metodo kot pa znani Marxov Uvod. Ne, to je samo posledica zamolčanega zanikanja Marxa v uradnem marksizmu našega stoletja in preferiranja Engelsovih tekstov pri drugih marksistih in to celo tedaj, kadar se pojavijo kot dodatek k nekemu Marxovemu delu — verjetno zaradi njihove splošne razumljivosti, preprostosti izražanja, popularnosti, da ne rečemo vulgarnosti. Vendar, ali so to kriteriji za znanost in znanstveno raziskovanje v marksizmu? Ali je sploh mogoče znanost reducirati na tako imenovano splošno razumljivost in popularnost? Ali pa jo zamenjati z nekakšnim, kakor pišejo nepodpisani avtorji Predgovora, »predhodnim pojasnilom o metodi? Mar od predmeta ločena metoda in vsa metodologija nista nasprotna ne samo Marxovi misli konkretne zgodovinske totalnosti, ampak tudi vsaki resnični znanosti! Ločevanje metode od predmeta in »predhodno«, to je apriorno »pojasnilo o metodi«, ki ga je v marksizem uvedel dialektični materializem prve polovice našega stoletja, vztraja v sodobnem dialektičnem materializmu, pojmovanem kot »enotnost osnovnega, materialističnega izhodišča in dialektične metode spoznanja« (I. Kosanović: *Dialektički materializem*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958, str. 89). Svojevrstna sholastika in metafizika sta možni takoj, kakor hitro opustimo stališče izvornega historičnega marksizma.

42 Fr. Engels: v K. Marx: Prilog ..., str. 208.

43 Ibidem.

S čemer se začne zgodovina, s tem mora začeti tudi tok misli, in njegovo nadaljnje gibanje ne bo nič drugega kot odraz historičnega procesa v abstraktni in teoretično konsekventni obliki; to je korigiran odraz, vendar korigiran po zakonih, ki jih nudi sam historični proces, pri čemer je mogoče vsak moment opazovati na razvojni točki njegove polne zrelosti, njegove razrednosti«. In dalje: »Pri tej metodi izhaja to iz prvega in najbolj preprostega odnosa, ki se historično, faktično, n haja pred nami«.44 To pojmovanje metode je drugačno od Marxovega pojmovanja, ki smo ga razložili po Uvodu Rohentwurfa. Ta razlika, še več, nasprotje, postane očitno že, če primerjamo navedeni Engelsov tekst in tele Marxove besede: »Bilo bi nedopustno in napačno navajati ekonomske kategorije v tistem redu, v katerem so bile historično določujoče. Še več, njihov vrstni red določa odnos, ki ga imajo ena do druge v meščanski družbi in ki je prav nasproten v primeri s tistim, kar se pojavlja kot njihov naravni odnos in kar ustreza redu historičnega razvoja. Ne gre za odnos, ki ga ekonomski odnosi zavzemajo historično v zaporednem nizu različnih družbenih oblik. Še manj za njihov vrstni red, v ideji' (Proudhon), (v razblinjeni predstavi historičnega gibanja), ampak gre za njihovo razčlenjenost znotraj moderne meščanske družbe«.45 Marxova metoda je dialektika konkretne zgodovinske totalitete. Ta premaguje tako čisto empirijo kakor tudi čisto logiko. Pri Engelsu pa sta obe prvini ločeni. Tu se ne moremo spuščati v Engelsovo pojmovanje dialektike narave, čeprav je zelo ozko povezano z njegovim pojmovanjem znanosti. Kakor je znano, je Engels v *Anti-Dühringu* imenoval naravo »preskusni kamen dialektike«. Tu je dialektika zgubila pomen, ki ga ima pri Marxu, in dobila pomen empiristično-metafizične teorije in naravoslovno-znanstvenega evolucionizma.

Kakšne posledice ima to za družbene in posebno za politične znanosti, lahko sklepamo iz njihovega značaja in stanja za časa uradne vladavine dialektičnega materializma. Na drugih mestih smo pokazali in tu samo poudarjamo, da ima znotraj marksizma resnična dialektika svoje mesto in pravi pomen samo v horizontu tistega, kar je Marx imenoval historični materializem v izvornem smislu. Dialektika, osvobodjena »iluzije« in čiste spekulacije absolutnega duha, je pri Marxu dobila konkretno-zgodovinsko obliko. Za Marxa torej lahko po pravici rečemo v zvezi s tem, da ga pri njegovem miselnem razvoju gibljejo podobni razlogi, ki jih v bistvu najdemo že v mislih mladega Hegla v oživljanju vsega okostenelega in mrtvega, o premagovanju odtujitve in pozitivnosti s pomočjo izvornosti življenja in mišljenja. Tega pa ne moremo reči za Engelsa.

6. Problem presejanja znanstveno-tehničnega značaja sodobnega obstoja

V gornjem tekstu smo poskušali pokazati, da sodi Marx med vrhove evropske filozofije in znanosti, kakor sta se razvijali od Aristotela do Hegla. Res je, da je bistvena Marxova intencija v revolucionarnem ukinjanju celotnega dotedanega sveta, pa tudi filozofije in znanosti, ki sta se razvili v njem. O tem nas prepričuje tako Marxovo delo, čeprav uporablja sredstva prav te filozofije in znanosti. Čeprav misli nov svet,

44 Ibidem, str. 120.

45 K. Marx: Grundrisse . . . , str. 28; Prilog . . . , str. 198.

uporablja Marx izraze znanstvene tradicije, iz katere je zrasel, in to iz preprostega razloga, ker razen Heglove dialektike ni imel drugega izraza, s katerim bi bolj ustrezno izrazil svojo kritiko in ukinjanje vsega, kar je.

Kot je znano, je Marx radikalni kritik tradicionalnega sveta in utemeljitelj novega, izvirnega, zgodovinskega mišljenja, ki je ozko povezano in medsebojno pogojevano z novim svetom in življenjem. Vendar pa bi bilo napačno, če bi zglede za novo življenje in mišljenje iskali v začetni skrivnostnosti tako imenovanega naravnega življenja in v izvornih oblikah mišljenja, ki označuje neznanstveno zunajevropsko kulturo, predvsem mistiko in teozofijo Orienta. To bi bil namreč padec pod znanstveno tehnično raven našega sedanjega obstoja, ne pa njegovo preseganje v dejansko svobodno, raznovrstno in razvito človeško mišljenje in življenje sveta.

Ob 150. obletnici Marxovega rojstva ni odveč, če spomnimo na zahtevo, ki jo Marx načeloma postavlja vsakomur, kdor hoče vstopiti v znanost. Ko primerja znanost s peklom, pravi Marx tole: »In na vhodu v znanost, kot pri vhodu v peklo, mora biti zapisana zahteva :

*Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta*

(Dante »Božanska komedija«)⁴⁶

(Ne daj, da te premaga dvom,
tu naj umre vsako malodušje — svob. prev.)

Ta Marxova zahteva kaže ne samo na problem, ki ga je Dante, ko je razlagal sorodnost pekla in znanosti, rešil tako, da je filozofe in znanstvenike skupaj z nejeverniki in modreci antike poslal v predverje pekla, ampak tudi usodo tistih intelektualcev, ki jih stalinizem in neostalinizem — da je stvar še bolj žalostna v imenu Marxa in marksizma, v imenu socializma in znanosti — ropa vsega človeškega. Prvi krog Aleksandra Solženjicina sicer ni božanska, ampak vražja komedija, še več, tragedija stalinskega socializma. Njegova »Šaraška« in »Lubjanka« sta dejanski pekel, ki sta ga ustvarila moderna tehnika in politika, pekel, ki ga socializem ne samo, da ni uničil, ampak ga vodi, kot kaže gornji primer, v prav strahotno popolnost. Pa vendarle: Qui si convien...

Zakaj izhod iz mraka in muk modernega pekla sploh, pa tudi iz tistega, ki nastaja tako s pomočjo znanosti kakor tudi s sklicevanjem na Marxa in socializem, lahko dosežemo samo z razvojem dejanske znanosti in dejanskega socializma, kakor jih je gojil in razvijal mislec in revolucionar, katerega 150. obletnico rojstva proslavljamo.

Prevedel: France Jerman

⁴⁶ K. Marx: v Marx-Engels: Werke, Dietz, Berlin, 1961, B. d. 13, str. 11; Pri-log . . . , str. 11.

Operacijsko raziskovanje v naši praksi

Operacijsko raziskovanje kot sistem matematičnih in statističnih metod, ki se uporabljajo v glavnem pri reševanju problematike podjetja, se v naši državi razvija precej hitro. Razvoj te mlade discipline pogojuje vsekakor neravnotežje, ki ga lahko danes opazimo v jugoslovanski literaturi in praksi med osnovno šesterico tako imenovanih »sankcijskih« instrumentov pri reševanju podjetniške problematike. Ta šesterica je namreč sestavljena iz: teorije organizacije, stroškovnega računovodstva, poslovne tehnike, operacijskega raziskovanja, kibernetike in tržnih analiz. Te discipline naj bi praviloma sodelovale v različnih grupacijah in z različno odmerjenimi poudarki pri svojem delu. Če kritično pretehtamo razvoj teh disciplin na praktičnem in teoretičnem polju, potem njihov razvoj in zato tudi sodelovanje ne moreta biti zadovoljiva. Stanje operacijskih raziskav, zlasti pa aplikativna sposobnost metod operacijskih raziskav, sta bistveno odvisna od kvalitete rezultatov, ki jih morajo dati ostale discipline. Ni dvoma, da lahko operacijsko raziskovanje uspešno rešuje večino podjetniških problemov le, če ima na voljo dobre stroškovne kalkulacije. Nadalje je razumljivo, da se operacijske raziskave lahko prenašajo na področje tako imenovanih velikih problemov le, če imamo na voljo velike računalnike. Kot vemo, težav še ni konca na področju računalnikov in praktično ne moremo reševati po obsegu zelo velikih problemov matematičnega programiranja. Vendar je treba priznati, da v tej šesterici zaslužita še največ pohvale kibernetika in operacijske raziskave, medtem ko sta teorija organizacije in tržne analize nekje na zadnjih mestih. Osnovna ugotovitev je torej, da bi se operacijske raziskave pri nas lahko bolj malo razmahnile le, če bi dosegle enakomeren, sistematičen in koordiniran razvoj omenjenih šestih disciplin.

Ko ocenjujemo stanje jugoslovanskih operacijskih raziskav, potem seveda nikakor ne moremo mimo vprašanja o dosežkih na teoretskem področju. V tem smislu lahko rečemo, da se pri nas največ dela na linearnih alokacijskih problemih (ki so v praksi podlaga različnim metodam kratkoročnega planiranja), na problematiki klasičnih transportnih problemov in njihovih pospešitev ter nekaterih vprašanih marginalistične produkcijske teorije. Nadaljnja področja teoretskega dela so še procesi glede zalog blaga, nadalje delo na faznem linearnem programiranju, aproksimacijskih metodah linearnega programiranja, na vprašanih dekompozicije velikih linearnih programov ter stabilnostne analize v teoriji linearnega programiranja. Končno je treba omeniti še bilinearno programiranje in tako imenovane »Bottleneck« probleme po metodah dinamičnega programiranja.

Prijetna ugotovitev je tudi, da ima takšna razvojna pot na teoretskem področju operacijskih raziskav tudi ustrezne posledice za aplikacijo te discipline. Če pregledamo razvojno pot jugoslovanske aplikacije operacijskih raziskav in njenih metod po posameznih tipih problemov in gospodarskih dejavnosti, potem lahko ugotovimo, da se najbolj uveljavlja uporaba mešalnih problemov v kmetijstvu in industriji. Na drugem mestu so asortimanski problemi z največjo aplikacijo v industriji in nekoliko manjšo v kmetijstvu. Sledijo mikro- in makro-transportni problemi v industriji, problemi zalog in nabave, ki so se doslej reševali izključno v industriji, razrezni problemi za industrijo, problemi čakajočih vrst s skromnimi začetki v uslužnostnih dejavnostih ter terminiranje proizvodnje v industriji po metodah mrežne analize.

Trenutno raziskujejo predvsem na tehle področjih: mrežno planiranje pri omejitvah produkcijskih faktorjev, kooperantska in integracijska problematika, problematika proizvodne specializacije, bikvadratični transportni problemi, stabilitetni problemi linearnega programiranja, problemi iz teorije lokacije, študije s področja kontrole kvalitete in teorije zalog.

Teoretično delo, kot smo ga zgoraj našli, pa tudi del praktičnih raziskav v glavnem sloni na posameznih centrih operacijskega raziskovanja, med katere lahko štejemo predvsem naslednje: Inštitut za ekonomiko industrije v Beogradu, Biro za operacijske in tržne raziskave v Ljubljani, Inštitut za ekonomska raziskovanja v Beogradu, Inštitut za prostorno tehniko v Beogradu in Inštitut za statistiko in operacijsko raziskovanje Ekonomske fakultete v Ljubljani. V industriji do kakega znatnejšega formiranja takšnih centrov doslej še ni prišlo. Najdalj so v tem smislu prišla podjetja, ki se zavzemajo za posebna delovna mesta za strokovnjake — operacijske raziskovalce, ki razvijajo takšno dejavnost. To so na primer Rade Končar v Zagrebu, Partizan v Titovem Užicu, Tovarna dušika v Rušah pri Mariboru, Železniški inštitut v Beogradu, Lek v Ljubljani, Inštitut Mihajlo Pupin, Industrija precizne mehanike v Beogradu, Energoinvest v Sarajevu, LTH v Škofji Loki, Tovarna pohišstva v Brežicah, Železarna Jesenice, ELMA v Črnučah in skoraj vse slovenske kmetijske organizacije.

Praktično delo vršijo ali tako imenovani interni strokovnjaki, ki so uslužbenci posameznih podjetij, ali pa gre za eksterno svetovalno pomoč. Operacijsko raziskovanje doslej še ni pridobilo tolikega ugleda, da bi se delo takšnega strokovnjaka lahko priznavalo kot samostojen poklic. Zato so ti interni strokovnjaki za operacijsko raziskovanje v splošnem izpostavljeni tudi bremenu vsakdanjega dela v podjetju in je zaradi tega njihovo delo manj uspešno kot pa delo njihovih eksternih kolegov.

Izredno težavno vprašanje so pedagoški problemi na tem področju. Operacijsko raziskovanje kot predmet na jugoslovanskih višjih in visokih šolah le redko predavajo. Torej sistematičnega šolanja tako kratkoročnega kot dolgoročnega praktično ni. Kolikor izvzamemo dva podiplomska tečaja v Beogradu in en podiplomski tečaj v Ljubljani, se vsa ostala pedagoška dejavnost zreducira na fakultativne oblike poučevanja v raznih kroških, sekcijah, v posameznih strokovnih društvih ter interne tečaje za potrebe uslužbencev nekaterih velikih podjetij. V šolskih institucijah bi morali koordinirati učne programe na ustreznih ravneh ter poskrbeti za primerne oblike šolanja. Popolnoma odprto je namreč vprašanje, katera pot je boljša: ali ozko usmerjeni kratkoročni tečaji ali pa široko zasnovani podiplomski študiji, ki naj bi formirali magistre in specialiste.

Šele zadnje čase začenjajo nekatere jugoslovanske fakultete, predvsem ekonomske, razmišljati o uvedbi III. stopnje iz operacijskih raziskav.

Za uvedbo študija operacijskih raziskav na fakultetah bi morali že prej zagotoviti potrebne matematične in statistične predmete, ki so podlaga operacijskim raziskavam. Neenotnost učnih programov matematike in statistike jugoslovanskih fakultet je zelo velika. Zato ne moremo razpravljati o enotnih programih operacijskih raziskav na fakulteti. Nadalje tudi ni rešeno vprašanje gradacije tega študija, tj. vprašanje, do kakšne ravni naj se ta predmet obravnava in v katerem letniku fakultetnega študija. Vse to še čaka medfakultetne konference, ki bi morale posvetiti več pozornosti uvajanju novih predmetov na naše univerze.

Operacijsko-raziskovalni projekti, ki smo jih do zdaj izvedli, so za našo gospodarsko operativno pokazali izredno lepe rezultate, saj dosegajo racionalizacije oziroma prihranki ter povečanje finančnega rezultata od nekako 10 % pa do čez 3000 %. Ta razpon je seveda nekoliko manjši pri posameznih gospodarskih panogah s starejšo proizvodno tradicijo. Najbolj zanimivi in ekonomsko upravičeni so problemi optimalnega asortimana z naravnost neslutnimi možnostmi izboljšanja ekonomskega položaja naših gospodarskih organizacij. Sledijo ekonomski efekti, ki jih dosežemo na področju zalog in transporta. Na splošno lahko pričakujemo od metod opracijskega raziskovanja še večje efekte, če bomo dosegli operativno enotnost šesterice disciplin — o kateri smo že govorili — in ko bomo imeli še večje računalnike, ki bodo lahko zajemali večje število spremenljivk, od katerih je odvisna poslovna politika in drugi tehnični, tehnološki ter tehnično ekonomski problemi.

To poročilo bi ne bilo popolno, če bi se ustavili samo ob svetlih straneh dosedanjega razvoja jugoslovanskih opracijskih raziskav. Obravnavati moramo namreč tudi ovire na razvojni poti opracijskih raziskav. Kakšne so najbistvenejše ovire pri uporabi metod operacijskega raziskovanja v naših gospodarskih organizacijah? Ni dvoma, da je stopnja informiranosti v naših gospodarskih organizacijah o obstoju, bistvu in koristih, ki jih operacijsko raziskovanje lahko prinaša, ena najmočnejših zavor na področju aplikacije operacijskih raziskav. Kljub neštetim strokovnim sestankom, konferencam, simpozijem in kljub številnim člankom, ki obravnavajo posamične probleme iz operacijskih raziskav, in kljub številnim poljudno-znanstvenim člankom o tej disciplini ter številnim predavanjem v organizaciji strokovnih društev in institucij je ideja, da je možno korenito začeti obdobje tako imenovane »notranje medicine« za naše gospodarske organizacije, še skoraj čisto neznana.

Ko se v gospodarstvu sproščajo administrativne sponde, mora podjetje samo prevzemati vse večjo odgovornost za poslovne odločitve. To pa hkrati pomeni, da si zaradi kompleksnosti in kompliciranosti poslovnih problemov ne moremo več pomagati s starimi, intuitivnimi metodami, na katerih temeljijo klasična načela za vodenje poslovne politike: zdaj je treba vse pojave kolikor mogoče realno kvantificirati, poiskati dejanske vzročne zveze ali pa vsaj simulirati takšne odvisnosti ter se lotiti zboljševanja z ustreznimi modeli. Ker je ta disciplina v Jugoslaviji stara komaj deset let, je ta neinformiranost podjetij na neki način razumljiva. Vendar pa s tem ne moremo pojasniti celotne neinformiranosti. Prepričan sem, da gre za slabo organizirano publicistiko, za preobremenjevanje podjetij z nepomembnimi, manj pomembnimi oziroma nepomembnimi informa-

cijami. Verbalni značaj pri formulaciji in reševanju problema v veliki meri še zmeraj prevladuje.

Druga ovira za hitrejši razvoj operacijskih raziskav je pomanjkanje velikih računalnikov, s katerimi bi lahko formulirali adekvatnejše modele in obravnavali obsežnejše probleme v velikih podjetjih. Pri tem se prav zares sučemo v krogu, zakaj podjetja, ki bi sicer rada uporabljala metode operacijskega raziskovanja, se tega velikokrat ne lotijo, ker nimajo zadosti velikih računalnikov. Velja tudi narobe. Ker je uporaba metod operacijskega raziskovanja omejena le na manjši obseg, zaradi tega pa odkrivamo spektre novih problemov, ki bi jih lahko reševali le z velikimi računalniki. Torej nakupa velikih računalnikov ne moremo odlagati. Treba bo presekati ta gordijski vozol s tem, da krog, v katerem se gibljemo, prekinemo na dveh točkah: začetni moramo s kvalitativno analizo problemov, ki naj pokažejo, kakšne so potrebe po nabavi velikih računalnikov, in hkrati skrbeti za nabavo velikih računalnikov, ki naj bi bili v začetku namenjeni za širši krog porabnikov, ne da bi že vnaprej vedeli, kakšne probleme bomo z njimi reševali. Računalnik je dobrina, ki sam po sebi rodi probleme, s katerimi ga »krmimo«.

Omenili smo že, da je nesorazmernost med šestimi komplementarnimi disciplinami, ki smo jih našli v začetku, eden zelo močnih razlogov in vzrokov za razmeroma počasno rast te discipline. Stanje jugoslovanskega stroškovnega računovodstva nas hudo ovira, da ne moremo ustrezno reševati numeričnih problemov poslovne politike. Pomanjkanje modernih tržnih prjemov oziroma moderne tržne analize je na drugi strani glavna ovira za aplikacijo metod operacijskega raziskovanja v eksternih sferah poslovanja gospodarske organizacije.

Navsezadnje ne moremo spregledati izredno trdovratne ovire — in to so različni psihološki problemi, ki se porajajo v gospodarskih organizacijah, ko uvajamo operacijske raziskave. Psihološki fenomen, ki je značilen za večino naših gospodarskih organizacij, je problem tako imenovane neuravnovešenosti temeljnega odnosa do teh metod. Tako npr. te metode pogosto precenjujejo in jih enačijo z nekakšno čarobno palico, ki naj bi čez noč uredila vse probleme. Ker temu očitno ni tako, so nad neuspehi ali pa nepopolnimi uspehi razočarani in začno zato te metode odklanjati. Manj škodljiv za samo disciplino, neprimerno bolj škodljiv za sam kolektiv pa je problem podcenjevanja metod operacijskega raziskovanja. Ker vztrajajo na večinoma cenениh klasičnih intuitivnih metodah za reševanje problemov poslovne politike, velikokrat ne morejo izkoristiti velikih možnosti za znižanje stroškov, za boljše izkoriščanje kapacitet, za prihranke vseh vrst itd.

Te metode prodirajo v gospodarske organizacije počasi prav gotovo tudi zato, ker rešitve s področja operacijskih raziskav, zlasti tiste, ki zadevajo predvsem ekonomske karakteristike gospodarske organizacije, niso zlahka uresničljive. Na primer: vprašanje optimalnega proizvodnega programa včasih zelo korenito pretresa poslovne navade in vpeljane prakse v politiki nabave, prodaje, reklame, notranje organizacije dela v tehničnem smislu, posebne reorganizacije personala itd. V večini primerov gre torej za korenite posege v proizvodni organizem in to ne poteka vselej brez pretresov. Zato tiste probleme, ki se nanašajo predvsem na optimizacijo ekonomskih parametrov gospodarskih organizacij, le težka priznajo, saj zadevajo na težka vprašanja, ki so zunaj tehnike oz. tehnolo-

logije. Pri tem lahko opazimo v naših gospodarskih organizacijah veliko pomanjkanje večje prožnosti pri prilagajanju k optimalnim rešitvam, pomanjkanje poslovnega poguma in izvirnosti pri uvajanju proizvodnih in poslovnih novitet itd. Vse to zahteva seveda določen razvojni čas, v katerem se bo kadrovska struktura v naših gospodarskih organizacijah znala hitreje prilagoditi zahtevnim poslovnim okoliščinam in zahtevnim metodam urejanja teh problemov. Zelo blizu te ugotovitve je tudi dejstvo, da največkrat v gospodarskih organizacijah primanjkuje tako imenovanih »razumevajočih kadrov«, tj. tistih ljudi, ki bi poznali pravo vrednost metod operacijskega raziskovanja, čeprav samih metod ne poznajo v operativnem smislu. Takšni ljudje lahko bistveno pomagajo, da te metode prodrejo v podjetja. Razlike v šolanju generacij namreč ne moremo odpraviti z občasnimi informativnimi ali pa instruktivnimi predavanji na raznih ravneh, z razpravami po debatnih večerih in poslovnih sestankih, s članki v dnevnem in strokovnem časopisju in podobno. Zato bi morali začeti sistematično izvajati tako imenovane dopolnilne in celo osvežilne tečaje za starejše generacije gospodarstvenikov, da jih izšolamo v samostojne operacijske raziskovalne strokovnjake ali pa da oblikujemo omenjeno kategorijo »razumevajočih« kadrov v gospodarskih organizacijah.

Nášete ovire niso nepremagljive, vendar pa jih bomo morali zaradi njihovega značaja vztrajno in dolgotrajno odpravljati.

UČINKI NEKEGA DOGOVARJANJA



Potem ko smo že ugotovili, da je primanjkljaj v jugoslovanski zunanji trgovini precej večji kot leta 1967, saj je dosegel 537 milijonov dolarjev v primerjavi s 454 milijoni leta poprej, letos ta negativni trend v prvih dveh mesecih še močneje narašča.

Kljub številnim ukrepom, ki naj bi uredili naš uvoz v takšnih okvirih, kot nam jih dopuščajo dejanske možnosti, pa vse kaže, da so bili le-ti zgolj deklarativne narave, saj se drugače ne bi moglo zgoditi, da smo do konca februarja uvozili za 320 milijonov dolarjev blaga ali 27 odstotkov več kot v prvih dveh mesecih lanskega leta.

In ker smo v istem času prodali v tujino za 250 milijonov dolarjev naših, večinoma industrijskih izdelkov, smo tako že v začetku leta ustvarili primanjkljaj v višini 131 milijonov dolarjev. Čeprav je bil izvoz za 12 odstotkov večji kot lani, je zaradi uvoza čez mero pasiva v blagovni bilanci kar za 60 odstotkov večja kot lani v istem času.

Vendar pa, kot vse kaže, še nihče ni začel biti plat zvona, saj vsi prav gotovo mislijo, da bomo tudi letos imeli toliko in še več dohodkov iz ne-blagovnih virov, to je predvsem iz turizma, od prihrankov naših delavcev ter od mednarodnih uslug v transportu in pristaniščih, da nas takšno čezmerno povečanje uvoza ne bo preveč prizadelo. Pri tem pa naj omenimo, da predvideva družbeni načrt za letos največ 4 do 5 odstotno povečanje uvoza in 10 do 12 odstotno povečanje izvoza, kar pa se po naših podatkih sodeč doslej uresničuje vse preveč enostransko, to je v izvozu!

Morda je nekoliko boljši položaj v Sloveniji, kjer smo izvoz januarja in februarja povečali visoko nad jugoslovansko poprečje, saj smo v tujino prodali kar za 30 odstotkov več blaga kot leta 1968 v prvih dveh mesecih. Naš uvoz pa je bil za 22,8 odstotka višji. Če zdaj primerjamo še absolutne številke, potem lahko ugotovimo, da je slovenski primanjkljaj, (ki je bil lani v primerjavi z drugimi republikami izredno visok, to pa zaradi tega, ker smo uvažali precej reprodukcijskega materiala in tehničnega blaga za potrebe vse Jugoslavije), letos nad 20 milijonov dolarjev, medtem ko je lani dosegel 18 milijonov dolarjev. Vsekakor smo, po tem sodeč, v Sloveniji letos uspešneje uredili naše razmerje med izvozom in uvozom, kot je jugoslovansko poprečje.

Nisem hotel navajati toliko števil, vendar pa se jih pri obravnavanju zunanje trgovine žal ne moremo izogniti in prav te nam lahko dokažejo, da nam v jugoslovanskem okviru ni uspelo, da bi uskladili deklarirana načela z nekaterimi omejitvami uvoza, ki pa so, po vsem sodeč, prizadele najbolj tiste proizvajalce, ki uvažajo nekatere surovine oziroma repro-

dukcijski material, ker smo z določbo o obveznem dogovarjanju pred uvozom precej omejili svobodo podjetij, ki so kupovala reprodukcijski material tam, kjer je bil najcenejši.

Po drugi strani pa smo skoraj podvojili vrednost uvožene opreme in po podatkih, ki jih imamo na voljo, gre večji del le-te za nove objekte, precej manj pa za modernizacijo obratov, ki že so.

Tudi v izvozu je bila, kot smo že omenili, Slovenija letos uspešnejša od jugoslovanskega poprečja, saj nam je uspelo, da smo industrijski izvoz v primerjavi z lanskim povečali za 27,5 odstotka (SFRJ 11,2), prav tako pa smo prodali v tujino za skoraj polovico več kmetijskih pridelkov — 45,2 odstotka (SFRJ 16,2).

Vse to kaže, da se zunanjetrgovinska menjava v naši republici razvija nekoliko uspešneje od jugoslovanskega poprečja, pa čeprav imamo zato čedalje manj objektivnih možnosti! Pri tem ne mislim samo na dotrajane stroje v tovarnah in na pomanjkanje lastnih surovin, temveč tudi na številne zvezne uredbe, ki urejajo zunanjetrgovinsko poslovanje in devizni sistem in ki doslej nikakor niso upoštevale menda z redkimi izjemami niti enega slovenskega predloga, ki bi prispeval k pospeševanju našega uvoza, ki je usmerjen v glavnem na konvertibilna področja.

Republiška gospodarska zbornica in pa komite za zunanjo trgovino pri Izvršnem svetu SR Slovenije sta lani sredi leta pripravila dolgo vrsto spreminjalnih in dopolnilnih predlogov za našo zunanjetrgovinsko zakonodajo, vendar pa le-teh v novih spremembah nismo mogli zaslediti, razen morda določbe, po kateri naj bi se povečala retencijska kvota tistemu podjetju, ki več izvažajo. To pa je menda tudi vse, pa še to zelo omejuje takšna povečanja, tako da praktično izvozniki ne bodo imeli na voljo kaj dosti več deviz, kot so jih imeli doslej.

Dejstvo je, da je bil del teh predlogov zasnovan tako, da bi se slovenski izvoz na konvertibilna področja, ki se bližajo že osemdesetim odstotkom vsega izvoza, lahko še povečal, kar bi bilo koristno za vso državo, kaj je znano, da smo večji del naših posojil najeli na Zahodu, kamor jih moramo tudi vračati, kar je prav gotovo eden od razlogov, da moramo okrepiti izvoz na ta področja.

Vendar pa je bila večina predlogov poslana v Beograd zaman in kot vse kaže, se vpliv republik na zunanjetrgovinsko politiko in devizni režim, ki ga uveljavlja zvezna vlada, ne bo spremenil, dokler ne bi naredili na tem področju tudi nekaterih ustavnih sprememb. Zvezna ustava namreč določa, da je zunanjetrgovinska dejavnost izključno v pristojnosti federacije, in zato se včasih sprašujemo, ali je sploh smiselno, da sklicujemo sestanke tako v Zbornici kot v Komiteju, ko pa izzvenijo rezultati plodnih razprav in predlogov večinoma v prazno, tako da postaneta ta dva organa lahko le debatna kluba (oprostite, ker uporabljam nekoliko preprosto izraz), kjer se sicer na republiški ravni dogovarjamo in dogovorimo marsikaj pametnega in koristnega, potlej pa ostane vse to le v obširnih materialih, ki potujejo s spremljevalcem ali brez njega na Sekretariat za zunanjo trgovino ali gospodarstvo pri zvezni vladi. To pa je, žal, tudi vse!

Zato bi bilo nujno, da bi, kolikor ne v okviru ustavnih sprememb pa kako drugače, poiskali ustrezno obliko, ki bi urejala sodelovanje republike v zvezni zunanjetrgovinski politiki ne samo deklarativno, temveč tudi dejansko, in potem prav gotovo ne bi prihajalo do dolgotrajnih birokratskih postopkov, ki vse prej kot pospešujejo razvoj naše zunanje trgovine, posebno še izvoza.

Če zadevo povem nekoliko preprosteje, potem bi dejal, da, če pozitivno uredimo ustavne spremembe, s katerimi bi prenesli vsaj manjši del pristojnosti v zunanji trgovini na republiške komiteje za zunanjo trgovino ali pa na sekretariate za gospodarstvo, ne bi več vsak večer pet do šest železniških spalnikov s slovenskimi gospodarstveniki potovalo v Beograd, temveč bi isti ljudje potovali na raznih koristnejših in potrebnejših relacijah v tujino. Tam bi svoj čas izkoristili za delo pri povečanju našega izvoza in pa za racionalni uvoz, ne pa, da tekajo v glavnem mestu od instance do instance, kjer prosijo za razna soglasja in dovoljenja, ki so včasih tako malenkostna, da prav gotovo ne bi ogrozila zunanjetrgovinske in pa plačilne bilance federacije, če bi jih urejevali na republiški ravni! Menim, da je leto dni obstoja komiteja za zunanjo trgovino in pa uspešno strokovno delo republiške gospodarske zbornice na tem področju prav gotovo zadostno jamstvo za prenos delne pristojnosti v zunanji trgovini na republiško raven, vsekakor pa v stalnem koordiniranju in sodelovanju z zveznimi organi, ki naj bi reševali bistvene meddržavne gospodarske probleme in sklepali mednarodne trgovinske sporazume (seveda s sodelovanjem republik in gospodarstva), ne pa, da še naprej zgubljam čas s pisanjem raznih dovoljenj in njihovim žigosanjem.

EDO RASBERGER

ODPRTA, USTVARJALNA SKUPŠČINA



Prijetna, osvežujoča in spodbujajoča novost v našem političnem življenju je praksa založbe »Komunist« v Ljubljani, ki zadnje čase dosledno objavlja popoln potek plenarnih sej CK ZK Slovenije, ne glede na to, če so si bila stališča (tudi vodilnih tovarišev) nasprotna in ostro polemična. Tako tudi ravnokar izišla knjiga o VI. kongresu ZK Slovenije povzema skoraj popoln potek dela kongresa v plenumu in v komisijah, tako da lahko vsakdo dobi prave vtise ter sklepa o tem, koliko je bil kongres še vedno manifestativen in koliko že deloven sestanek slovenskih komunistov. Prav bi bilo, če bi »Komunist« s to prakso dosledno nadaljeval.

Ob tem se vprašanje **vpogleda** slovenske javnosti v delo najvišje predstavniške in samoupravne institucije — skupščine slovenske nacionalne in socialistične skupnosti — postavlja še ostreje. Glede tega je namreč obveščena javnega mnenja še vedno odvisna od vrste (ne)naključnih okoliščin. Najprej je praksa raznih ustanov za množično obveščanje. Če kot kriterij obveščanja postavimo **popolnost** informacij o poteku zasedanj vseh zborov skupščine, pa tudi važnejših odborov (in to je po mojem mnenju edini možni kriterij) in če po tem kriteriju presoјamo poročanje tiska in RTV pretekli dve leti, dobimo zelo pestro podobo. Enkrat je dalo popolnejšo podobo Delo, drugič radijski dnevnik, tretjič Ljubljanski dnevnik itd. Nikakor ne zanikam, da imajo novinarski poročevalci pravico

in dolžnost, da oblikujejo svoja poročila po lastnih kriterijih, ki morajo biti seveda v skladu z novinarskimi »obrotniškimi« in moralnimi pravili. Tudi ne moremo zanikati, da so se mnogi skupščinski poročevalci zelo potrudili, da bi bil njihov prikaz čimbolj popoln in da bi zajel zares vse bistveno, kar se je v skupščini nekega dne dogajalo. Toda če je človek hotel dobiti zares popoln vpogled v dogajanje, je moral prebrati celo vrsto dnevnikov in poročila primerjati in celo kombinirati, pa še takrat je obstal pred mnogimi vprašanji in nejasnostmi. Kolikor toliko dobro obveščen si bil le, če si se kako »dokopal« do posebnih »informacij« ki jih izdajata Skupščina socialistične republike Slovenije in Izvršni svet za »notranjo uporabo«. Pri tem se ni mogoče znebiti vtisa, da so bila mnoga sporočila za javnost »pristrižena«, ustrezno preoblikovana. Težko je reči, kdaj se je to zgodilo zaradi nespretnosti novinarja, zaradi zahteve urednika ali pa celo na željo koga drugega zunaj novinarskih hiš. Da se je to dogajalo, mi najbrž nikogar ni treba prepričevati.

Imam predlog. Predlog zato, da bi dokazal, da mi gre res veliko bolj za prihodnjo prakso kot za razčiščevanje preteklosti. Pa tudi zato, ker pri nas še vedno nekateri trde, da je kritika, ki ne ponudi druge rešitve, že apriori razdiralna. Mislim, da bi moralo naše osrednje glasilo »Delo« izdajati **parlamentarno prilogo**, v kateri bi slovenska javnost lahko prebrala prav vse bistveno, kar se bo dogajalo v prihodnjem skupščinskem življenju. Ne verjamem, da bi bili zoper predlog možni kaki tehtni ugovori. »Delo« je že doslej izdajalo različne priloge od olimpijske, planiške pa do kongresnih. V študij in za javno diskusijo je v obliki posebnih prilog že dalo vrsto različnih tez, zakonskih osnutkov, osnutkov resolucij in drugih dokumentov. Tehničnih ovir za parlamentarno prilogo torej ne more biti. Dokumentacijska in informacijska služba skupščine je, sodeč po gradivu, ki ga posreduje poslancem, dobro organizirana in bi lahko dokumentacijo o zasedanju nekega zbora poslala neokrnjeno v najhitrejšem možnem času. Tehničnih ovir v skupščinski organizaciji torej tudi ne more biti. Ali bi bile lahko kake ovire vsebinske narave? Menim, da ne. Delo **vseh** organov skupščine je javno, vsaj razglašeno je za takšno, in v načelu ne more biti predmeta, ki bi morali razpravo o njem iz »posebnih razlogov« javnosti prikrivati. Lahko, da bi bile denarne ovire. Toda tudi te je možno premagati. Če drugače ne, bi lahko sredstva, ki jih zdaj skupščina daje za izdajo svojih »Informacij«, šla v korist javne parlamentarne priloge »Dela«.

Če bi uresničili ta predlog, ne bi le zadostili formalno demokratični pravici javnosti, da je v celoti seznanjena z delom svojega najvišjega samoupravnega in predstavniškega organa. Po tej poti bi najhitreje pomnožili in učvrstili vezi skupščine z javnostjo, s čemer bi se povečala **odgovornost** na obeh straneh. Na ta način bi se učvrstila **zavest** »zunaj-skupščinskih« ljudi pa tudi poslancev **o pomenu, ki ga vprašanja** na dnevnem redu imajo za življenje slovenske narodne in socialistične družbene skupnosti. Pred javnostjo bi bili brez vsake (ne)naključne selekcije razgrnjeni vsi argumenti, ki govore v prid takšne ali drugačne ureditve nekega vprašanja. S tem bi se približali tudi praktični uresničitvi tistega načela, ki ga toliko poudarjamo, načela **osebne odgovornosti**. Ne glede na izid glasovanja bi namreč vselej vedeli, kdo se je za kaj zavzemal in vedno bi lahko tudi pozneje, ko bi življenje pokazalo, ali je neka rešitev ustrezna ali ni, postavili vprašanje o osebni, politični in moralni odgovornosti vsakogar ne glede na njegovo mesto na lestvici družbenih položajev. Končno bi

na ta način tudi veliko bolje rešili vprašanje povezanosti poslancev z njihovimi volivci. Dosedanja praksa je namreč pokazala, da tega ni možno urediti ali celo izenačiti z navzočnostjo poslancev na zborih volivcev (ki so glede obiska zelo problematični) ali sestankih občinskega političnega aktiva in občinske skupščine. Način življenja ljudi se je zelo spremenil. Pri tem so sredstva za množično obveščanje bistveno pomagala. Po poti popolne objave skupščinskega dela bi bilo delo poslancev takorekoč na dlani in pred očmi vsakega volivca: vsak poslančev nastop, vsaka oblika njegove poslanske dejavnosti. To bi zainteresirane volivce spodbujalo tudi k osebnim stikom s poslancem. Tudi v zelo posrečenih tako imenovanih poslanskih pisarnah (ki jih imajo v nekaterih občinah) bi se poslej ne srečevali več »brezosebni« poslanci in volivci, marveč ljudje, ki se poznajo, in vsi razgovori in dialogi bi lahko potekali zares brez sprenevanja. Tako bi poslansko delo bilo tisto, ki bi »dobro« poslance razločevalo od »slabi«, aktivne od neaktivnih, »progresivne« od »konservativnih«. Obračun dela nekega poslanca bi ne bil več odvisen od različnih »ocen« posameznikov, različnih neformalnih skupin, od tega, kdo komu bolj ali manj ugaja ali pa sploh ne ugaja.

Zdi se, da bi taka parlamentarna priloga tudi pomagala pri naših skupnih težnjah, da bi skupščina postala zares odprta in ustvarjalna.

Z. R.

„KONČNA REŠITEV — TODA KAKŠNA“?



(Plasma sredstev družbeno investicijskih skladov v obdobju 1957—1968, v tisočih dinarjev)

REPUBLIKA	Znesek	Udeležba (v %)	Prebivalcev (v %)	Delež republik v družb. proizvodu (v %)
B i H	3,116.122	14,1	18,8	12,4
Makedonija	2,797.221	12,6	7,8	5,1
Slovenija	1,353.691	6,1	8,4	15,6
Srbija	9,055,616	40,9	40,6	38,5
Hrvatska	4,015.845	18,1	21,7	26,7
Črna gora	1,750.033	7,9	2,7	1,7
Nerazporejeno	68.470	0,3		
Skupaj	22,156.988	100,0	100,0	100,0

Iz 884. številke Ekonomske politike (str. 9) z dne 10. marca 1969 objavljamo pregled kreditov, odobrenih iz družbenih investicijskih skladov v obdobju 1957—1968. Ker je naši javnosti znano, kolikšna in kako

pomembna so bila ta sredstva za razvoj v tem obdobju, poseben komentar k razpredelnici ni potreben. Za primerjavo smo dodali le četrto kolono, ki prikazuje udeležbo gospodarstev republik v celotnem družbenem proizvodu federacije. Ti podatki so še posebej zgovorni.

P. Z.

GLEDALIŠKA „KRIZA“



Če lahko opaznejše prekipevanje v slovenskih gledaliških hišah imenujemo kriza gledališča, potem ta kriza našega gledališča ni obšla. Vrenje znotraj gledališč, ki izvira iz vrste nerazčiščenih vprašanj — od gmotnega položaja do neizdelanih in poenostavljenih predstav glede samoupravljanja in vodenja — pa je postalo tako očitno predvsem zaradi nestrpnosti, ker ta vprašanja prepočasi rešujejo.

Seveda pa ima problematika našega gledališča precej svojevrstno obeležje, saj si razmere, ki so drugod izhodišča, vsaj kar zadeva finančni položaj, naše gledališče šele pridobiva. Kljub širokemu zaledju, ki ga od ustanovitve dalje pokriva naše gledališče z gostovanji, kljub veliki skrbi ustanovitelja za obstoj in nadaljnji razvoj gledališča, kljub številnemu občinstvu, ki si ga je gledališče v letih obstoja pridobilo, je vendar še vedno celjski gledališčnik tisti, ki nosi pretežni del bremena sam. Skromne razmere, v katerih gledališče dela, varčevanje pri opremi predstav, varčevanje pri dnevnicah, da je lahko cena gostovanja čim nižja, preobremenjenost celotnega gledališkega ansambla — vse to komaj zagotavlja primerne delovne pogoje. Kriza, če tako imenujemo tudi zagato administrativne delitve gledališč (in kulturnih institucij nasploh) na občinska in republiška, vsaj v vidnih oblikah ne sme zavirati našega dela. Naš igralec si zato lahko dovoljuje polemike o ustvarjalnih smereh sodobnega slovenskega gledališkega snovanja šele na drugem mestu, torej po tem, ko je svoje delo v celoti opravil. Upanje, da bi že v tem letu izravnali izhodiščne razmere vseh slovenskih gledališčnikov, ki je vzkliko po skupnem nastopu slovenskih gledališč prek skupnosti, je po razdelitvi sredstev Sklada SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti izpuhtelo; tako je nam ostalo delo, drugim, srečnejšim pa — razpravljanje o njem.

Novi zakon o gledališčih bo moral urediti vrsto danes še odprti vprašanj, saj se v senci samoupravljanja marsikdaj skrivajo povsem nerazčiščene predstave o idejno-estetski fiziognomiji današnjega gledališča, o strokovnosti (to je usposobljenosti) in odgovornosti.

Naše gledališče si je v letih obstoja ne le pridobilo svoje občinstvo, temveč si ga je tudi vzgojilo. Ta naša publika ni tako podpoprečna, kot si to radi predstavljamo, nasprotno — zelo zahtevna je. In ta zahtevnost nujno zadeva tudi samo podobo gledališča, saj pomenijo vsa še tako sodobna in vredna prizadevanja kaj malo, če jih obiskovalci ne sprejmejo za svoja. Tega dejstva se naše gledališče dobro zaveda. Dokler bo namreč naše

gledališče viselo samo na proračunu občine, ki je naš ustanovitelj, dokler bo odmevnost našega dela ostala v občinskih mejah in dokler ne bo širša družbena skupnost priznala, da gledališča ne morejo omejevati občinske meje, in to priznanje dokazala z dinarjem, toliko časa je širši družbeni skupnosti nujno nezanimiva tudi idejna in vsebinska problematika našega gledališča. Zato so vsa ta vprašanja pri nas povezana tudi z obiskovalci, z dinarjem, ki ga dobimo od njih.

Med slovenskimi gledališči ima naše vrsto primatov: najnižji osebni dohodek, najvišje število delovnih obremenitev na člana umetniškega zbora, najnižjo ceno vstopnice in zato tudi najvišjo subvencijo na vstopnico. Višina osebnih dohodkov je odvisna od višine subvencije, število delovnih obremenitev od števila umetniškega ansambla, cena vstopnice pa je povezana s specifično socialno strukturo Celja in zaledja. Če daje skupščina občine Celje za kulturo iz proračuna več kot 50.—Ndin na prebivalca, s tem dokazuje skrb ne le za zadovoljevanje, temveč tudi za zbujanje kulturnih potreb. Zato občuti dvojnost obravnavanja kulturnih institucij zunañ središča tudi naš celjski občan, ki si je sam zgradil gledališče, ker ga je želel imeti, zdaj ga pa mora sam tudi v celoti vzdrževati, čeprav njegov davek skupnosti ni zato nič manjši.

S. BELAK

STRAH PRED EPIDEMIJO?



Če bi pri nas kdo začel iz raznih referatov, poročil, resolucij in sklepov izpisovati citate, ki govorijo o vlogi znanja, kulture in prosvete v naši družbi, ne bi imel lahkega dela. Kajti ni jih tako malo, pa tudi kar naprej bi moral svoj spisek dopolnjevati. Skoraj nobeno važnejše zborovanje, razprava, smernice ali priporočilo družbeno političnih organizacij ne pozabi posebej poudariti »velike skrbi za duhovno rast človeka v socialistični družbi.« Tudi IX. kongres ZKJ je temu področju posvetil veliko prostora v kongresnih materialih in veliko časa v razpravah.

Nekoliko skromneje to področje družbenega dela omenjajo razni skupščinski dokumenti: družbeni razvojni plan, resolucije o nadaljnjem gospodarskem razvoju itd. V zakonskih predpisih (zakon o delovnih razmerjih, ki ga prav zdaj v tej smeri dopolnjujemo) so nekatere določbe, ki posebej obvezujejo delovne organizacije, da skrbje za izobraževanje zaposlenih, zlasti mladih delavcev, da nepretrgano izpopolnjujejo znanja in sposobnosti zaradi večje produktivnosti, večje varnosti pri delu itd. V zadnjem času zlasti poudarjamo potrebo po hitrejšem spreminjanju izobrazbene strukture zaposlenih, po večjem in tesnejšem povezovanju gospodarstva z drugimi področji družbenega dela. Propagiramo načelo, naj bi samoupravljalci z denarjem, ki z njim samostojno razpolagajo, v večji meri samoupravno vplivali na razvoj šolstva, kulture, zdravstva in družbenega standarda zaposlenih sploh.

Vzporedno s temi prizadevanji na področju gospodarske zakonodaje (zakon o dohodku, zakon o knjigovodstvu) natančneje opredeljujejo temeljne ekonomske kategorije (stroški, dohodek, dobiček, zguba), s čemer želijo jasneje opredeliti poslovni uspeh gospodarske organizacije in še močneje poudariti idejo, da delovni ljudje sami odločajo o rezultatih svojega dela.

Z zadnjimi spremembami zakona o dohodku in zakona o knjigovodstvu je tako kategorija poslovnih stroškov dokončno »očiščena« vsega, kar ne sodi v čisto materialne proizvodne stroške. Zdaj, ko je odpravljen konto 421, na katerega so delovne organizacije doslej lahko knjižile svoje stroške za izobraževanje, štipendiranje, delovanje izobraževalnih središč, opremo učnih delavnic itd. v višini 2,5 %, od bruto osebnih dohodkov, izplačanih v enem letu, vsi stroški za te namene spadajo v rubriko družbeni standard delavcev in jih je možno kriti le iz sklada za skupno porabo. Delovne organizacije sicer lahko tudi v prihodnje po samoupravnih pogodbah dajejo posameznim družbenim službam denar, še preden dohodek razdelijo. Ne morejo pa takih pogodb sklepati z lastnimi izobraževalnimi središči niti izplačevati štipendij, šolnin in drugih izdatkov za izobraževanje, ki izhajajo iz specifičnih potreb delovne organizacije.

Do sem vse lepo in prav. (Čeprav vprašljivo že tudi to, ali so res vsi izdatki za izobraževanje le družbeni standard, ne pa tudi sestavni del reprodukcije). Vendar bi po taki opredelitvi dohodka in finančnih predpisih pričakovali, da se bodo sinhronizirano lotili nadaljnjih predpisov, ki urejajo poslovanje in obdavčitve delovnih organizacij. Predvsem bi pričakovali, da bomo z davčno politiko spodbujali čim neposrednejše odločanje delavcev pri smiselni uporabi njihovih sredstev predvsem za tiste namene, za katere mislimo, da so za naš nadaljnji razvoj najpomembnejši. Med take dejavnosti prav gotovo sodijo investicije v izobrazbo in dvig splošne kulturne ravni zaposlenih. Ekonomskih kazalcev vrednosti vlaganja v kadre pri nas nimamo, tudi se ta vrednost ne kaže vselej neposredno. Pokaže pa se posredno v boljših odnosih, večji varnosti pri delu, večji udeležbi v samoupravljanju, boljšem izkoriščanju prostega časa, kar vse tudi vpliva na večjo produktivnost in boljše delovne rezultate.

Prav zato, ker področja izobraževanja in vzgoje ne moremo prepustiti enostavnemu delovanju tržnih zakonitosti, je pri tem potreben družbeni poseg. Tako delajo bolj ali manj povsod po svetu (ne glede na družbeno ureditev). Država posega tako, da zmanjšuje finančna bremena tistim delovnim organizacijam, ki imajo lastne izobraževalne službe, in za tista sredstva, ki jih podjetja namenjajo izobraževanju delavcev. Drugod gredo še dlje in država prispeva del stroškov, ki jih imajo podjetja z izobraževanjem.

Pri nas gremo žal v popolnoma drugo smer. Republiška skupščina je letos predpisala precej visok republiški prispevek na sredstva iz skladov skupne porabe (od 8 do 25 %), čeprav so o tem živahno razpravljali. (Mimogrede naj povem, da sosednja republika Hrvatska edina nima predpisanih prispevkov, v vseh drugih — razen Bosne — pa so izvzeta sredstva za izobraževanje in kulturo).

Ta ukrep je zlasti prizadel tiste delovne organizacije, ki imajo lastne izobraževalne službe, strokovne šole oziroma ki dajejo veliko sredstev za štipendiranje dijakov in študentov in za strokovno izpopolnjevanje za-

poslenih. Kajti pri nas vse delovne organizacije plačujejo enak prispevek za redno šolstvo. Delovne organizacije, ki imajo lastne strokovne šole, pa morajo plačevati tudi velik del stroškov zanje (republiška izobraževalna skupnost daje namreč le 30 do 65 %, potrebnih sredstev). Tako bi torej te delovne organizacije morale plačati še tretji davek na sredstva, ki jih bodo iz skladov skupne porabe namenjale za financiranje izobraževanja.

Izvršni svet je sicer z nedavnim predlogom za spremembo tega zakona predlagal, naj bi oprostili plačevanja prispevkov sredstva v višini do 1,5 %, bruto osebnih dohodkov, ki jih delovne organizacije plačujejo za izobraževanje iz skladov za skupno porabo. Vendar s tem problema niso uredili niti praktično, še manj pa načelno. O sredstvih sklada za skupno porabo delavci samostojno odločajo in jih razporejajo za tiste namene, ki so za posamezno delovno organizacijo najpomembnejši. Če družba želi usmerjati to porabo, potem tak limit deluje vse prej kot spodbudno. Kajti tiste delovne organizacije, ki nimajo lastnih programov in ki še niso spoznale potrebe, da bi več vlagale v ljudi, bodo ta sredstva, če so jih nesmiselno trošile že doslej, trošile tudi vnaprej. Tiste delovne organizacije, ki imajo gospodarske načrte, načrte za modernizacijo proizvodnje in na tej podlagi tudi načrte za izobraževanje in perspektivno kadrovske politiko, pa bodo za to svojo »naprednost« še naprej plačevala davek.

Ob takih »varuških« ukrepih se mi nehote vsiljuje prispodoba. Kot smo proti azijski gripi vakcionirali prebivalstvo, da se epidemija ne bi preveč razširila, tako si z raznimi konkretnimi ekonomskimi ukrepi prizadevamo obvarovati samoupravljalce pred epidemijo izobraževanja in nevarnostjo, da bi resno jemali politične parole, dobre nasvete in ukrepe, ki jih k temu spodbujajo.

TILKA BLAHA

P.S.: Republiški in gospodarski zbor skupščine SRS sta na seji 1. aprila letos izglasovala povečanje odstotka neobdavčenih sredstev za izobraževanje v podjetjih od 1,5 na 2,5 %; vendar pa je tudi ta ukrep le delen, ne pa bistven prispevek k razreševanju problema, ki ga ta sestavek obravnava.

Boris Majer

Med znanostjo in metafiziko

Razvoj koncepcij predmeta in funkcije filozofije v postheglovski meščanski filozofiji — s posebnim oziranjem na eksistencializem in logični pozitivizem, Cankarjeva založba 1968

Zadnja leta se je v slovenskem tisku pojavilo kar precej filozofskih razprav. Med tista tovrstna dela, ki predstavljajo kvaliteten premik glede samostojnosti, obsežnosti in sistemskosti obravavane problematike, nedvomno sodi tudi pričujoča monografija Borisa Majerja. Kaj novega, osvežujočega in objektivnega lahko pove le tisti, ki kljub trenutnemu prevladujočemu navdušenju za določeno filozofsko smer ali avtorja ubira svojo pot, ki ničesar prezirljivo, ironično in dogmatično ne odklanja, pa tudi ničesar suženjsko spoštljivo ne sprejema. S takšno usmerjenostjo je prežeto tudi delo Borisa Majerja.

Po avtorjevi oceni je vprašanje predmeta filozofije postalo eksistenčno vprašanje za filozofijo v času, ko se filozofske discipline čedalje bolj otrešajo filozofije in konstituirajo v posebne vede. Silno raznovrstnost koncepcij predmeta filozofije povezuje avtor po eni strani z razklanostjo in odtujenostjo totalitete človekovih odnosov, po drugi strani pa tudi s težnjo po celovitosti. Gotovo sta oba dejavnika

prikazi, recenzije

p

prispevala k stanju, ki ga odkriva pisec, da »je težko govoriti o kumulativnem razvoju filozofije v takem smislu, kot velja to za posebne vede« (str. 7). Če gledamo perspektivno in posplošimo sedanje stanje, pa lahko pričakujemo, da bo podoben nemir glede predmetnosti, kot je zajel filozofijo, postal univerzalen in se naselil tudi v vse ostale vede. Klasifikaciji znanosti po predmetnem območju leži v osnovi tradicionalna ontologija, ki jo je zgodovinsko, ne samo teoretično, že presegla sodobna integracija in diferenciacija intelektualnega dela. Sedaj smo, mislim, že v situaciji, ko cela vrsta znanstvenih disciplin nima svojega predmeta v pravem pomenu besede; ne samo zato, ker so se meje zameglile, ampak zato, ker njeni principi prežemajo celo vrsto področij iz stvarnosti.

Ne gre le za to, kot ugotavlja pravilno B. Majer, da se z vsakim velikim odkritjem bolj ali manj spremeni tudi predmet ustreznih znanosti, ampak za to, da so te parcialne spremembe pripeljale do krize predmetnosti znanosti sploh. »Predmet znanosti« se je razkrojil v vsej obči povezanosti sveta. Čedalje razločnejše se razkriva, da je individualno, predmetno, hkrati univerzalno. Različne vede se nahajajo še na različni oddaljenosti od tega rezultata, toda odsotnost

empirične ekstenzivnosti nas še ne sme zavesti v podcenjevanje ne tako očitnih tendenc. Parcialna znanost predmeta se spreminja v svetovno in s tem tudi filozofsko znanost. Praktično podlago te preobrazbe omogoča transformacija lokalne eksistence individuuma v svetovno, o čemer sta pisala Marx in Engels v »Nemški ideologiji«. Na podlagi elementov te nove zgodovinske stvarnosti je, mislim, šele mogoče teoretično preseči dvatisočletno predmetno koncepcijo znanosti in njene ontološke predpostavke. Kako upravičeno se torej sklicuje B. Majer na Marxovo izhodišče, da rešitev teoretičnih nasprotij ni zgolj naloga spoznanja, ampak stvarna življenjska naloga. Žal pa poteka večina poskusov razmejitve med znanostjo in filozofijo v okviru tiste znanosti, ki po svojem bistvu že sodi v preteklost; zato so takšni poskusi prisiljeni, da tudi bistvo in predmet filozofije dojamajo v razmerju do takšne znanosti. Takšni nekritični pozitivisti v Marxovem smislu jemljejo preteklo bistvo za večno merilo prihodnosti. Zaradi tega nezgodovinskega in antifuturološkega izhodišča nima perspektive nobeden od treh načinov razreševanja razmejitve med filozofijo in znanostjo v novoveški meščanski filozofiji, kot jih navaja B. Majer:

a) »konstituirati filozofijo kot ‚strogo‘ znanost po zgledu eksaktnih ved«;

b) da filozofiji ostane le še naloga, di odkrije »zanesljiv kriterij za razlikovanje med metafizičnimi in empiričnimi momenti v spoznavnem procesu ter pripravi pogoje za prehod vseh še preostalih ‚filozofskih disciplin‘ v posebne vede«;

c) »tretja skupina filozofskih smeri kategorično odklanja kakršnokoli zgledovanje filozofije po posebnih vedah ter si prizadeva konstituirati filozofijo kot docela avto-

nomno, od razvoja znanosti neodvisno dimenzijo človekovega odnosa do sebe in sveta« (str. 7-8). Kot trdi Boris Majer, je Kant prvi odvzel filozofiji predmetno območje in jo spremenil v kritiko spoznanja in človekove dejavnosti. Ali ni potemtakem že tu — kljub razliki — rojstno mesto neopozitivistične teze, da je filozofija le dejavnost, ne pa teoretični sistem? Po trditvi avtorja knjige Marx in Engels svojega filozofskega nazora nista pojmovala drugače kot znanost, toda samo znanost sta dojela drugače; niti ne v smislu Heglovega absolutnega vedenja niti ne v pragmatično-operacionalističnem smislu, »temveč kot dialektično sintezo refleksije in empirije, teorije in prakse, misli in akcije« (str. 27). Bistveni značilnosti njune filozofije bi bili v njeni kritičnosti in sintetični funkciji, v njenem osmišljanju obstoječe zgodovinske prakse in hkrati anticipaciji bodočega sveta. Takšna označba Marx-Engelsove misli se mi zdi izredno pomembna, ker šele tako pride do teoretične prevlade novega, prihodnosti, nad obstoječim in preteklim. Za njiju filozofija ni več eksplikacija v času razvite, večno prisotne, brezčasne absolutne sinteze (npr. Schelling, Hegel). Problem razmejitve med znanostjo in »znanstveno filozofijo« pri Marxu in Engelsu, pa, mislim, da še ni zadovoljivo načrtan z navedenima značilnostma. Kajti kot kaže Marxova vizija, se ju mora prilastiti tudi vsaka znanost, vsaj družbena. Ko znanost po Marxu odkrije revolucionarno, prevratno stran, »postane zavesten proizvod zgodovinskega gibanja, preneha biti doktrinarna, postane revolucionarna« (Beda filozofije, CZ 1957, str. 117). Sodim, da je pri Marxu bolj kot problem razmejitve med znanostjo in filozofijo očiten problem temeljite preobrazbe tako obstoječe znanosti kot filozofije. Razrešitev tega na-

sprotja, kot je znano, vidi Marx v eni znanosti, znanosti zgodovine, in v odpravi odtujenosti med naravoslovnimi in tehničnimi vedami ter filozofijo. To je Marxov program, ki se ga sedaj zaveda še zelo majhen del znanstvenotehnične in humanistične inteligence. Toda stvarna podlaga za takšno organsko povezanost v »e eno sliko«, namesto izumetničene, zunanje nasilne konstrukcije, je v temeljiti preobrazbi tako intelektualnega kot fizičnega dela. Takega praktičnega pogoja za premagovanje teoretične odtujenosti med temi sferami pa še ni bilo, ali pa je bil vsaj še zelo nerazvit, v minulem stoletju.

Positivizem 19. stoletja, ki je pustil ob strani bogastvo Heglove dialektične sinteze ter Marxov program revolucionarne kritične znanosti, je prispeval k utrditvi enostranskega pojmovanja znanosti in onemogočal po eni strani vzpostaviti most med znanostjo in filozofijo oziroma je filozofijo ohranil tako, da jo je reducirjal na osiromašeni pojem znanosti... Enostranski, omejeni znanosti pa je na drugi strani mogla ustrezati le enostranska, omejena filozofija, ki je reproducirala klasična absolutizirana nasprotja. Ta pa so bila, čeprav na idealistični osnovi, v Heglovem dialektično-sintetičnem mišljenju že odpravljena. Tu so bila ta absolutizirana, osamosvojena nasprotja pretvorjena v momente dialektične celote. Boris Majer ugotavlja, da novokantovska kritika pozitivizma ni odkrila njegove temeljne omejenosti, »namreč njegov kontemplativni značaj in njegovo *nekritično privolitev v danost*« (str. 41). Kajti to ni bila samo omejenost pozitivizma, ampak tudi kritike pozitivizma (ibidem). Sodim, da je svojevrstna metodološka in spoznavno teoretična usmerjenost postheglovske meščanske filozofije v celoti šla mimo Marxovega programa, da

je prihodnost filozofije v njeni povezavi s politikom.

Filozofija življenja, tj. sfera življenja s specifično metodo umevanja, nasproti pojasnjevanju, razlaganju, je ponovno skušala pridobiti predmetno območje za filozofijo. S tem se obnavlja staro nasprotje med naravo in duhom, med mrtvim in živim, in s tem med prirodnimi in družbenimi vedami. Obnovi klasični, matematični in fizikalni pojem materije, ki se je izoblikoval v novem veku. Pojem materije je tu zožen na fiziko relativno trdnih in neizpremenljivih teles vsakdanjega empiričnega motrenja predmetov s to razliko, da je ta zunanji videz obstojnosti in nespremenljivosti dobil matematičen izraz. Enostranska razvita industrijska praksa, ki je še ni zanimala notranja struktura in dinamika predmeta, je prispevala k izoblikovanju enostranske predstave materialnega predmeta.

Najšibkejša točka življenjske filozofije je bila po Borisu Majerju v pomanjkanju izdelane metodologije in v njeni ontološki metafizični osnovi... Filozofija življenja je priznanje, da filozofija kot znanost ni mogoča. Filozofiji življenja se ni posrečilo, da bi vse družbene vede (duhovne znanosti) spravila pod dominacijo filozofije,

Avtor trdi, da tudi Husserlov poskus konstituiranja filozofije kot stroge znanosti ni uspel. Ker je Husserl dojel krizo evropske filozofije in znanosti kot krizo evropske kulture sploh, se zdi, da se je približal življenjski osnovi teoretične krize. Toda pusti nas razočarane, saj vidi pglavitne vzroke krize zopet zgolj na teoretični ravni, v različnih teoretičnih koncepcijah, kot so naturalizem, psihologizem, historicizem. Neznana mu je ostala vseobsegajoča socialna politična kriza človeka 20. stoletja.

Eksistencializem je po Borisu Majerju opustil Husserlov program

stroge znanosti, sprejel in razvijal pa je dalje njegovo metodo. Zanimiva je avtorjeva argumentacija, da ne vzdrži strokovne filozofske kritike ena temeljnih Heideggerovih tez, na kateri je zasnoval kritiko tradicionalne metafizike, da je le-ta vseskozi zamenjavala bit z bivajočim. Aristotel in Tomaž Akvinski sta jasno razlikovala pojma bit in bivajoče. Tudi J. B. Lotz trdi v svojem prispevku k počastitvi Heideggerovega 70. rojstnega dne glede mišljenja T. Akvinskega: »Bit in njeno razločevanje glede na bivajoče sta najgloblja gibalna sila tega mišljenja« (cit. po Kurt Jurgen Huch: »Philosophiegeschichtliche Voraussetzungen der Heideggerischen Ontologie«, Europäische Verlagsanstalt, 1967, str. 45).

Heideggerov pristop k metafizični problematiki je za Borisa Majerja načelno nov, ker vzame za izhodišče eksistencialno analizo človeka kot posameznika. Sodim, da je tak pristop dejansko prispeval k radikalno globljemu razumevanju tradicionalne ontologije in spoznavne teorije. Mar ni bil takšen pristop nakazan že z Marxom, le da je ta vzel za izhodišče družbenega človeka, njegovo eksistencialno socialnopolitično, proizvodno analitiko. Sodim, da ima Heideggerov miselni sistem tradicionalni akademski, apolitični značaj, ki ne vznemirja nobene družbene sile, zato tudi njegove konsekvence in zahteve ostajajo le v sferi mišljenja: poglobljeno rešitev vidi v prehodu od predstavljaljočega mišljenja k spominjaljočemu, bistvenemu mišljenju. Boris Majer odkriva, da je Heidegger filozofijo povezal s človekovim bistvom, z odtujenostjo in spremi-
njanjem njegovega bistva.

Pri Jaspersu, prav tako predstavniku eksistencialistične smeri, je bistvo filozofije v transcendenci, ne pa v spoznanju. Po Jaspersu naj bi filozofija dala človeku izkušnjo

neuspeha, zloma (Scheitern). Takšno koncepcijo zloma je Boris Majer povezal z nastopajočim zlomom nemške liberalne demokracije. Delu Borisa Majerja ni mogoče očitati, da na poenostavljen način vzpostavlja zvezo med filozofsko mislijo in empirično družbeno stvarnostjo. Toda v tem primeru se vseeno sprašujem, ali je takšna teorija neuspeha kot poslednje nujno v človekovem delovanju res samo teoretičen izraz eksistenčne situacije nemške liberalne demokracije. Mar dimenzija neuspeha ni dejansko stalno prisotna v človekovi dejavnosti in se torej ta možnost lahko povzdigne v filozofski princip ne glede na konkretno zgodovinsko situacijo ali perspektivo določenega razreda ali sloja, čeprav je lahko dokazati, da je takšna konkretna situacija omogočila, da se povzdigne v dominantni princip eden izmed obćih momentov strukture človekove prakse.

V postheglovski meščanski filozofiji je Sartre gotovo eden izmed redkih, ki je potegnil filozofijo iz okvirov akademske ontološke, transcendentalne, metodološke spoznavne problematike, jo spravil v stik s politično stvarnostjo ter dojel njeno družbeno vlogo, označeno kot »orodje kolektivne emancipacije«.

Neopozitivistična koncepcija filozofije po analizi Borisa Majerja ni dala zadovoljivega pojma znanosti in še manj filozofije. Pojem smisla so izenačili s pojmom izkustva, empirične preverljivosti. Ker so neopozitivisti neempirično sfero znanosti razglasili za metafizično, je bil s tem teoretično ogrožen sam obstoj znanosti. Sodim, da niti pozitivizem niti fenomenologija s svojih izhodišč ne nudita dovolj široke osnove za razrešitev problema, ki je v odnosu visokoabstraktnega teoretičnega aparata znanosti do njenega empiričnega

nivoja. Mislim, da neopozitivistična teoretična usmeritev obsoja človekovo akcijo in misel na fragmenarnost in s tem tudi na družbeno politični konformizem in skromni reformizem, ker mu totaliteta konkretnega in njegova kritika ostane nedostopna, ker je diskreditiral, kot je ugotovil Marcuse, ravno tiste pojme, ki edino morejo voditi k razumevanju obstoječe stvarnosti. Opis ali analiza stavka, da je npr. metla v kotu, ali da sem se dotaknil ananasa, ali da je sir na mizi, lahko odkrivata po oceni Marcuseja mnoge nenavadnosti, dvosmiselnosti, uganke, toda to te še ne sili, da bi transcendiral v politični svet. Ne glede na bogastvo razlik znotraj postheglovske meščanske filozofije Boris Majer utemeljeno odkriva, da je nekritični pozitivizem skrivnost tudi spekulativne filozofije kljub njenemu antipozitivističnemu patosu.

Kot navaja avtor ob koncu svoje študije, je bilo delo zamišljeno kot uvod v primerjalno analizo marksističnih koncepcij filozofije, šele ta bo mogla, kot upa avtor, določeneje odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Toda sam dvomim, če bi nam taka študija lahko dala kaj več razen dragocenih vidikov za reševanje tega vprašanja. Takšno študijo bi po mojem mnenju morala bistveno dopolnjevati analiza, kako so se spremenili in se še spreminjajo bistveni strukturni-genetični principi znanosti kot celote. Slabost številnih filozofskih odgovorov na vprašanje odnosa med filozofijo in znanostjo je v tem, da brez vpogleda v bogastvo kvalitativno novih tendenc sodobne znanosti odpravljajo to razmerje s ponostavljeno trditvijo, češ znanost se ukvarja s posamično regijo bivažočega, in si domišljajo, da so s tem bistvo znanosti enkrat za vselej določila. Ne vidijo pa, da je razvoj znanosti in intelektualnega dela v

zadnjih 100 letih privedel do globoke krize takšne definicije znanosti in s tem tudi ontološkega sistema, na osnovi katerega se je gornja klasična definicija znanosti izoblikovala. Delo Borisa Majerja je tehten prispevek k slovenski filozofski misli in se odlikuje po svoji odprtosti, objektivnosti in antidogmatičnosti katerekoli vrste, pa naj bo eksistencialistična ali deklarativno marksistična.

ANDREJ KIRN

Dragana
Kraigher

Prvi letnik
Kulture

Beograjski Zavod za preučevanje kulturnega razvoja je sredi lanskega leta uresničil zamisel o izhajanju posebne revije s področja teorije in sociologije kulture in kulturne politike. Izšla je prva, tehnično vpadljiva (tehnični urednik Nikola Panić) in tematsko zelo zanimiva številka revije Kultura. Odgovorni urednik Stevan Majstorović in uredniški odbor revije, ki zavzema v jugoslovanskem revialnem prostoru izjemno mesto prve in edine tovrstne publikacije, sta se kmalu po izidu prve številke zapletla v žolčno polemiko z Elijah Fincijem. Ta znani beograjski kritik ter gledališki in kulturni delavec je v časopisu Politika objavil v celoti zelo neugodno kritično oceno prve številke revije. Ne vem, če je ta pole-

mika vplivala na delovno vneto uredniškega odbora nove revije, toda dejstvo je, da je naslednja, dvojna številka iz objavljenega letnika 1968 izšla pol leta za prvo, torej šele letos.

Uredniškemu odboru prve številke nove revije za vprašanja kulture in kulturno politiko zameri kritik Eli Finci zlasti, da je med prevedene članke in eseje uvrstil na primer Györga Lukacza Sociologijo sodobne drame (ker jo je avtor napisal že pred natanko 60-imi leti), L. Loewenthala in I. Lawsona Polemiko o kulturnih standardih v Angliji 19. stoletja (zaradi tega, ker da obravnava le nekatere ožje probleme, ki so na specifičen način povezani z določenim družbenim okoljem) ter Franca Lumačija Prosti čas in množična kultura (ker da je zgolj informativno diskusijskega značaja).

Kljub temu, da Eli Finci svojega kritičnega prikaza vsebine nove revije Kultura bralcem časopisa Politika ni mogel razširiti prek običajnih prostorskih in vsebinskih okvirov časopisnega poročanja, menim, da nikakor ne bi smel omenjenih prispevkov zavriniti tako formalistično in pavšalno.

Lukacsova študija o moderni meščanski drami, ki je pri nas doslej nismo poznali, čeprav je bila napisana leta 1909 in objavljena — v nemščini leta 1914, je ne glede na letnico nastanka redko imeniten prispevek v okviru izvirnega razvijanja problemov teoretične dramaturgije. Lukacs nam na spreten in analitično široko in tehtno zastavljen način razkriva vire in pogoje nastanka moderne meščanske drame. Zlasti se ukvarja z *novim individualizmom*, ki je oznaka dobe, sistema sveta, kakor tudi gledališča, ki ta svet odseva in upodablja. Lukacsova primerjalna študija o novem gledališču nam omogoča zares bogat, pester in zanimiv vpo-

gled v problematiko začetkov nove meščanske drame in menim, da bi jo morali prevesti tudi v slovenščino, vendar po izvorni predlogi, kajti prevajalec Tihomir Vučković je študijo prevedel po angleškem prevodu, ki je izšel leta 1965 v Ameriki.

V tretjem delu revije (»kultura včeraj in danes«) je objavljena tudi Polemika o kulturnih standardih v Angliji 19. stoletja avtorjev Loewenthala in Lawsona. Že omenjena kritika Elija Fincija, naslovljena na uredniški odbor revije zaradi uvrstitve tega prispevka v izbor tujih člankov za domačo revijo o kulturni problematiki, po mojem mnenju ni primerna, saj razprava ne obravnava kakih »ožjih problemov, specifično vezanih na določeno družbeno okolje«, temveč je tehtno zasnovana sociološka raziskava problemov, ki obstajajo v vsaki sodobni, razviti družbi. Naj omenim predvsem sociološko izhodišče obeh avtorjev pri proučevanju inteligence kot profesionalnega sloja, zlasti kot administratorja različnih sistemov. Angažirane razprave o kulturni problematiki Anglije 19. stoletja so se sukale — po ugotovitvah obeh avtorjev — predvsem okoli vprašanj, s katerimi se pri nas vsakodnevno srečujemo, vendar — toliko desetletij kasneje. Nekaj teh vprašanj bom naštela: Kako, na primer, učinkuje popularna, tj. množično proizvedena kultura na široke množice, na publiko? Ali negativno vpliva na moralni okus nacije? Ali zadovoljuje pokvarjenemu in degeneriranemu okusu ali pa predstavlja nedolžno zabavo za potlačenega delovnega človeka? Ali popularna kultura povzroča naraščanje kriminala? Ali popularna kultura odseva neuspeh programa splošnega izobraževanja, neuspeh angleških pedagogov pri vzgajanju pismenega in izobraženega občinstva, ki bi podprlo in izboljševalo

posedovane standarde? Ali popularna kultura napoveduje upadanje moralne trdnosti in intelektualnih kvalitet nacije? Kakšna je zveza med popularno kulturo in socialnimi razmerami, v kakršnih živijo nižji razredi? Itd.

Tudi daljši sestavek prof. Franca Lumachija o problemih prostega časa in množični kulturi, napisan posebej za revijo Kultura, je mnogo več kot zgolj »informativno diskusijski članek«; zlasti se mi zdi vredno omeniti vztrajanje prof. Lumachija pri spremembi in posodobljenju sistema univerzitetnega izobraževanja v sedanji industrijski družbi. Prof. Lumachi je namreč zagovornik sociološko strukturiranega sistema izobraževanja. Raziskave, ki jih že nekaj let uveljavlja Pedagoški inštitut univerze v Firencah, so usmerjene prav v razkrivanje razmerij med sociologijo in pedagogijo na področju pedagoške prakse. Po Lumachijevem mnenju se ekonomsko kulturna dinamika socialno izobraževalnega procesa kaže kot edini možni način, da posameznik obdrži nadzor nad ekonomsko kulturnimi procesi v sodobni industrijski družbi.

Ob tem sestavku bi omenila pogosto nedoslednost prevajalcev pri pisanju izvirnih imen in naslovov (morda gre kritika na račun nedoslednosti lektorja?); v nekaterih prevodih in izvirnih člankih namreč beremo tuja imena v fonetski obliki, drugič v izvirni. Predlagala bi, da naj zaradi boljše preglednosti vsaj glede imen obvelja srbski pravopisni red, da pa vsekakor najdejo izvorne oblike imen in naslovov svoj prostor v opombah pod črto.

Med originalnimi sestavki v rubriki Teme moram omeniti zlasti tehten teoretični prispevek dr. Miladina Životića Možnost avtentične kulture danes in pa Stevana Majstorovića obdelavo raziskave o kul-

turnih potrebah in strukturi kadrov. Teoretično je zanimiv tudi prispevek Smilje Tartalja Tokovi sodobne kulturne antropologije, ki je zasnovan sicer predvsem kot širša in poglobljena informacija o temi, ki jo je v sedanji sociologiji kulture zelo občutiti.

Dr. Miladin Životić sodi, da so vse možnosti avtentičnega kulturnega razvoja povezane z usodo socializma, ki pomeni boj za afirmacijo individualnih ustvarjalnih sil.

Pregledna in strokovno obdelana je številčna dokumentacija razmerij med kulturnimi potrebami in strukturo kadrov v raziskavi, ki jo je obdelal Stevan Majstorović. Podatki in sklepi veljajo sicer za področje SR Srbije, torej za bistveno drugačno družbeno okolje, kot je naše, vendar menim, da bi se dale avtorjeve kritične ugotovitve ustrezno uporabiti tudi za naše razmere. Pod pogojem seveda, da bi se pri nas že polotili tako tehtnega in vsestransko koristnega raziskovalnega dela.

Avtor Miloš Nemanjić je pripeval za prvo številko revije Kultura del — kot sam pravi — teoretične osnove za raziskovanje položaja in vloge umetniških društev danes, z naslovom Umetniško društvo kot specifična družbena skupina. Miloš Nemanjić se v tem svojem teoretičnem zapisu oz. osnovi za raziskovalno akcijo odloča za širše gledanje na značilnosti oblik umetniškega združevanja. Ob izhodiščnem pojmu »interesa« ga zanimajo tudi druge posebne značilnosti skupin, npr. stopnja organiziranosti, odprtosti, načini povezovanja itd.

V drugem delu revije, v rubriki Tribuna, je prav tako vrsta zanimivih in aktualnih sestavkov. Mladi filmski in televizijski kritik Bogdan Tirnanić piše o nastanku novega jugoslovanskega filma, del-

no pa posega tudi v območja jutrišnje produkcije. — Razmišljanja o likovni ustvarjalnosti in likovni kritiki je prispeval Ješa Denegri; sklepna misel njegovega sestavka je dokaj pesimistično uglašena: avtor se sprašuje, če je in koliko je kulturna politika naše družbe zainteresirana za razvijanje tega področja človekovega mišljenja in dela, zlasti pa ga zanima, ali sploh obstaja pripravljenost, da se začenja urejati položaj na tem področju z resničnim razumevanjem in z radikalnimi ukrepi pomoči?!

Branislav Milošević se je v sestavku, ki ima naslov z vprašanjem — Kakšno gledališče danes? — lotil razmišljanja o problemih sedanjega gledališča na način, ki sedaj, ko se vse gledališke diskusije vrtijo zgolj okoli denarja, ni več v navadi. Miloševićev sestavek razpade na tri tematsko zaokrožene dele: o našem sodobnem repertoarju, o nekem predlogu in o neki ostavki (polemičen zapis ob stališčih Elija Fincija, nekdanjega upravnika Jugoslovanskega dramskega gledališča v Beogradu) ter o položaju gledališč v »notranjosti«. Vsi trije »deli« tega članka z vprašanjem na začetku dajejo kljub zanimivosti in polemični ostrini vtis površnega in enostranskega pristopa.

Iz rubrike Argumenti velja omeniti odlomek iz knjige Roberta Escarpita *La Révolution du livre*, objavljen pod naslovom Vloga knjige. Razmišljanje o vlogi knjige v sedanjih družbi se pri tem znanem sociologu književnosti pričinja ob vprašanju, ki si ga je zastavil J. P. Sartre v *Qu'est-ce que la littérature?*, namreč — »za koga pišemo?« Escarpita zanima še zlasti usoda, ki jo doživlja posamezno literarno delo, ki je prodrlo iz enega družbenega kroga do povsem drugačnih družbenih skupin.

Prvo številko sklepa rubriki Pomlad 68, kjer so objavljena po-

ročila (Trio Indić - Stražilovski susret, B. Milošević-Hamlet, problemi aktualne interpretacije, in Beograjska založniška pomlad) in pa rubrika Prikazi (Sociologija umetnosti Jeana Duvignauda in Images de la Culture Slobodana Canića ter še nekatere recenzije).

Naslednja, dvojna številka *Culture*, argumentira doslednost uredniškega odbora v izbiri aktualnih, kvalitetnih in tematsko zaokroženih tekstov, ki izpolnjujejo vrzel pri obravnavanju sociološkoculturne in kulturnopolitične problematike.

Brez dvoma najtehtnejši izvorni prispevek je uvodno razmišljanje dr. Ljubomira Mađarja *Materialni pogoji kulturnega razvoja*. Avtor izhaja iz analize posebnosti področja kulturnih dejavnosti, njihovih strukturnih in tehnoloških značilnosti, analizira slabosti in prednosti »prehodnega« obdobja v financiranju kulturnih dejavnosti štirih alternativnih sistemov in se zavzame za uporabo različnih in komplementarnih sistemov financiranja, ki bi omogočili zlasti uveljavitev *dolgoročne*, učinkovite politike kulturnega razvoja.

Taras Kermauner objavlja članek *Štiri slovenske umetniške ideologije*, kjer želi »razkriti njihovo osnovo, tisto, kar imenujemo slovensko megastrukturo in kar predstavlja ideološke naočnike, skozi katere je tradicionalna slovenska misel zrla svet in samo sebe, svetovno in domačo literaturo«.

France Vreg tehtno in argumentirano razmišlja o problematiki *Strukturalnih in funkcionalnih sprememb javnosti* v razmerju do svetovne skupnosti. Omenila bi nekaj uvodnih vprašanj, ki jih postavlja avtor pri razvijanju svoje misli kot izhodiščna: Ali sploh lahko trdimo, da obstaja kozmopolitska skupnost nacionalnih javnosti, ki bi jo lahko imenovali »svetovna javnost«? Ali sploh moremo govoriti o »javno-

stih« — če te javnosti niso avtonomne, kritične in svobodne, temveč so atomizirane na množice, politično pasivne in brezpravne, množice, ki jim vladajo oligarhični vrhovi? In — ali obstajajo v svetu družbene sile, ki so zmožne, zoperstaviti se »strukturi vrhov« ter same vzpostaviti resnično javnost? Sploh — kakšna je distribucija moči v svetovni javnosti?

Dr. Dragutin Gostuški je pripeval skico »estetske teze« — Umetnost ob pomanjkanju dokazov. Njegovo izhodišče je, da pojem umetnosti sploh ni definiran, pri čemer pa ne misli na vsakdanji uporabni smisel te besede. Smešno komplicirane situacije lahko izzovejo tudi različna gledanja na »umetniški predmet«, zlasti kadar je eno izmed »gledanj« — carinsko. Dr. Gostuški navaja resnično anekdoto o težavah Američana Edwarda Steichena, ki je 1928. leta kupil bronasti kip romunskęga modernističnega kiparja Konstantina Brancusija, predmet, ki je bil videti kot »nekaj med banano in vretenom«. Newyorška carina je skulpturo ocenila kot »kovinski izdelek« in zahtevala od Steichena plačilo carine v vrednosti 40 % od cene. Lastnik Brancusijeve umetnine pa je zadevo izročil sodišču, ki je moralo ugotavljati, ali je »predmet« umetniški izdelek ali ni, kajti od tega je bilo odvisno mnogo več kot samo plačilo carine za »navadno kovino«. Stališče newyorške carine je namreč vzburilo široko javnost, zlasti seveda umetnike-moderniste in pristaše moderne umetnosti sploh. No, sklep sodišča je potrdil Brancusijev izdelek kot umetniški, kiparja pa kot profesionalnega umetnika, iz tega zgodovinskega sojenja in presojanja pa je dr. Gostuški razvil pravicato »teorijo ne-vere v kriterije presojanja o umetnosti in umetniškem«, ki temelji na ugotovitvi,

da se je prava, znanstvena estetika šele pričela razvijati.

Iz češčine je prevedena razprava dr. Iva Pondelička Množična kultura, film in filmski gledavec. Avtor izhaja iz ugotovitve, da je »revolucija sredstev obveščanja, ki so zmožna razširjati rezultate človeške misli in jih prenašati iz enega dela sveta v drugi, osvobodila izolirane in zaprte etnične kulture njihove geografske, socialne in kulturne osamitve«, pri čemer je »deviza — kultura je nadnacionalna — našla prav sedaj svojo potrditev v t. i. množični kulturi«. Avtor svoja zanimiva stališča o vlogi in pomenu filma oz. filmske kulture v sedanjih civilizaciji ilustrira tudi s tabelarnim pregledom zanimanja za različne zvrsti umetnosti, ki je bil sestavljen iz reprezentativnega vzorca, ki je zajel dva tisoč t. i. visokozahtevnih filmskih gledalcev. Anketa je pokazala, da tudi »zelo zahtevni filmski gledavec« zahteva od filma predvsem — zgodbo.

Daljšo filozofsko razpravo o vlogi Nietzscheja v evropski kulturi je prispeval Danko Grlić ob ponovni izdaji »Volje do oblasti« pri založbi »Prosveta«. Grlić ocenjuje Nietzscheja kot »enega najpomembnejših mislecev 19. stoletja«, ki pa mu njegova shema onemogoča »pogumneje zapluti v novo«, kajti »Nietzsche je sam zgradil filozofijo, ki mu je zastrla pogled v odprtost resnične zgodovinske dimenzije časa«.

Branko Jelić je iz francoščine prevedel esej Jacquesa Borela Dehumanizacija književnosti, v katerem je govor o nosilcih »nove filozofije«, ki — kakor je dejal J. P. Sartre za prvo knjigo Michela Foucaulta Besede in stvari — »zamenjujejo nekdanji ‚pozitivizem dejstev‘, tako pri srcu racionalističnemu XIX stoletju, s ‚pozitivizmom znakov‘.« Jacques Borel je zaskrbljen, ker se »skorajšnji konec«, kakor ga napoveduje Foucaultova

teorija, ki temelji na popisu vseh struktur in sprememb, ki so omogočile nastanek modernega človeka, predvidevajo pa tudi njegovo »skorajšnje izginotje«, izpričuje v dobršnem, vsekakor najznačilnejšem delu literature našega časa. Borel je prepričan, da je temeljna funkcija književnosti, da »govori o živih, konkretnih, o nezamenljivih bitjih, da govori njim in o njih«. Robbe-Grillet, Philippe Sollers in pisatelji njihovih skupin so se odvrnili od človeka; pri Robbe-Grilletu se človeška bitja pojavljajo samo še proti svoji volji in proti volji pisatelja, ki si prizadeva, da bi človeku odvzel vse njegove dimenzije. Pri Sollersu in ostalih piscih iz tega kroga je roman predvsem — roman o jeziku, iskanje samega sebe, neke zaprte strukture, ki sega zgolj do same sebe, pojem »komunikacije« je zavržen, s tem pa tudi — po Borelovem mnenju — tista najgloblja potreba, ki jo je najti pri najbolj zastalem bitju, potreba po stiku z drugim bitjem. »Odstraniti človeka iz romana, to vsekakor pomeni tudi odstranitev družbe, kajti človek zavisi od družbe, in to celo tedaj, kadar se skuša umakniti iz nje. To je že storjeno: družba je skupaj s človekom odstranjena, izključena iz romana; objektivni formalizem in jezikovni formalizem ne kažeta niti na družbo niti na človeka s stališča globlje dimenzije, ki jo ignorirata in z odvratnostjo zavračata.«

Lazar Stankov je prispeval zanimiv članek s področja psihologije — Procesí spreminjanja inteligence, v katerem — med drugim — tudi dokazuje z eksperimentalnimi izsledki, da je z uporabo določenih vaj mogoče izboljšati uspeh oz. razviti nekatere sposobnosti pri človeku v določenem starostnem obdobju.

Iz drugega dela revije (Tribuna) bi omenila zlasti dva prispevka: Milana Vlajčića Možnost literarne

kritike, v katerem avtor opozarja na sedanje stanje na področju literarne kritike, kjer je opazen vakuum, nastal zaradi množičnega umika znanih strokovnih piscev — kritikov, ki so svoja mesta na straneh časopisov in revij odstopili dostikrat nestrokovnim začetnikom. Po Vlajčićevem mnenju je takšno stanje čisti minus za določeno kulturo in za kulturno politiko.

Milivoje Ivanišević ugotavlja katastrofalno situacijo na področju izobraževanja odraslih, ki je postalo »donosen posel«, saj vlada tukaj pravcati »zakon džungle«, ko popolni nestrokovnjaki za težke stotisočake (starih) dinarjev dajejo nestrokovnjakom diplome o — strokovnosti. V takem sistemu »šolanja« prednjačijo zlasti manjši kraji, čeprav tudi za Beograd — po podatkih Mestnega sekretariata za izo braževanje in kulturo — velja, da se za več denarja prej dobi diploma, treba je le pazljivo prebirati oglase, ki ukaželjnim ponujajo vse...

Omeniti velja še izbor esejev premalo znane esejistke Isidore Sekulić, ki ga je — z uvodom — pripravil Jovan Vagenhals; prevod diskusije, ki jo je organizirala mednarodna redakcija Novega Foruma (Neues Forum) lani aprila na Dunaju pred številnim avditorijem in ob sodelovanju znanih imen s področja družboslovnih znanosti (Girardi, Goldmann, Goldsticker, Gonzales-Ruiz, Kalivoda, Supek, Szenay) na temo Nova revolucija; v rubriki »raziskave« pa rezultate raziskave o izbiri in stališčih otrok do knjige, ki je bila izpeljana v okviru akcije »Mesec knjige« leta 1967.

Med »prikazi« je tudi za nas zanimiv in aktualen vpogled v probleme kulturne politike Francije, ki nam ga je posredovala Dobrinka Hadži-Slavković v prikazu knjige pariškega profesorja književnosti Jacquesa Charpentreaux: Pour une

politique culturelle, Paris 1967. Avtor se sprašuje, ali ima Francija kulturno politiko in — če jo ima — kakšna je? »Nekaj govorov, zbirka nakopičenih predpisov, prekrasne razstave, subvencije pevskim društvom, nekaj deset domov kulture — vse to ne predstavlja kulturne politike!«

Za vse, ki jih zanima sociologija kulture in umetnosti, je zlasti koristna priloga, v kateri objavlja Kultura zelo obsežno in sistematično urejeno bibliografijo, ki so jo pripravili znanstveniki Centra za sociološke raziskave Fakultete za književnost in filozofijo univerze v Torinu.

D. B.

Spodbudno srečanje politologov

Na pobudo *Slovenskega politološkega društva* je bil v času mednarodnega kolokvija »Socializem in demokracija« organiziran razgovor za »okroglo mizo« na temo »Socializem in politična znanost«. Razgovoru se je kljub obsežnemu temeljnemu programu odzvalo toliko udeležencev iz Jugoslavije in tujine (s Češkoslovaške), da je lahko normalno potekal. Uvodoma je bilo ugotovljeno, da ni naključje, če se zastavlja vprašanje, kakšna je zveza med politično znanostjo in socializmom oziroma med socialistično demokracijo in med politično znanostjo. Obstoj, vsebina in

funkcija politične znanosti so usodno povezani z demokratično vsebino socialističnega političnega sistema: kjer obstajajo družbeni tabuji, kjer se mistificirajo politične institucije in politične osebnosti, kjer se petrificirajo politične institucije in politične osebnosti, tam skoraj ni ali pa je le malo prostora za kritično razmišljanje o političnem. Politična znanost je zato bistveno zainteresirana za demokratični razvoj socializma h kateremu želi z analizo političnih odnosov sama prispevati. Pri tem ne sme zanemariti temeljnih teoretičnih raziskav, ne sme pa se tudi izogniti empiričnemu raziskovanju političnih institucij in procesov. Posebno pomembno je, da se politična znanost ne zapira v okviru ozkih lokalnih izkušenj; odprtost politične znanosti za celotno problematiko sodobnega sveta, zlasti pa za izkušnje sodobne socialistične teorije in prakse, je bistveni pogoj njenega razvoja.

Udeleženci razgovora so seznanili drug drugega z nekaterimi organizacijskimi in vsebinskimi problemi politične znanosti v posameznih deželah. Jugoslovanski udeleženci so na kratko prikazali institucionalni razvoj politične znanosti v Jugoslaviji, pri čemer so posebno poudarili, da imajo politične raziskave pri nas čedalje več prostora, saj je čedalje manj problemov, ki bi bili nedotakljivi za znanstveno razpoznavanje. Samoupravljanje je tudi v območju političnih ved zelo spodbudno delovalo na vsebino in širino politoloških raziskav in razvoj politoloških institucij. S posebnim zanimanjem so prisotni poslušali informacijo o tem, da postajajo v Jugoslaviji fakultete za politične vede čedalje bolj sestavni del univerze.

Udeleženci iz ČSSR so se zanimali za strukturo politične znanosti v Jugoslaviji, za odnos politoloških in-

stitucij do političnih instanc, po drugi strani pa so navzoče seznanili z napredkom političnih ved na Češkoslovaškem. Pomembno spodbudo so dali političnim vedam novejši procesi demokratizacije političnega življenja. Številne razprave o politologiji pričajo o precejšnjem zanimanju, ki vlada na Češkoslovaškem za to panogo, ki se šele oblikuje. Prve politološke monografije kažejo že resne rezultate. Institucionalno se študij političnih ved še gradi, vendar pa so Visoka šola za politične vede v Pragi, katedre za politologijo po posameznih fakultetah, inštituti za politične vede, ki delujejo v nekaterih največjih središčih, že kar dobro izhodišče za razvoj političnih ved. Posebno spodbudna je bila novica, da tudi na Slovaškem razmišljajo o ustanovitvi visokošolske institucije za politične vede, ki bi dajala kadre za partijsko delo, novinarstvo in diplomacijo. To je pač povezano z vpeljavo federativne ureditve, ki nalaga Slovaški, da sistematično poskrbi za vzgojo nacionalnih kadrov. Zanimiva je bila tudi informacija, da obstojita na Češkoslovaškem poleg politološkega društva na federalni ravni tudi češko in slovaško politološko društvo. O

resnosti prizadevanj češkoslovaških politologov priča njihov namen, da v kratkem ustanovijo strokovno politološko revijo.

Med razgovorom je prišla do izraza želja, da se poglobi sodelovanje med politologi različnih dežel. Možnosti za to so dokaj različne, različne pa so tudi oblike, v katerih bi se lahko takšno sodelovanje uresničevalo. Posebno politološka društva bi se lahko med seboj obveščala o »stanju discipline« in statusu politološkega študija in raziskovanja; lahko bi izmenjavali najpomembnejšo literaturo; lahko bi organizirali skupna znanstvena srečanja; lahko bi celo ustanovili nekatere skupne raziskovalne skupine, ki bi se posvetile posebno aktualnim temam.

Razgovor za okroglo mizo na temo »Socializem in politična znanost«, ki sicer ni imel posebnih pretenzij, je bil spodbudno srečanje. Če je po eni strani pomenil obet za prihodnje sodelovanje, je bil po drugi oblika, v kateri se je to sodelovanje med politologi različnih dežel že prakticalo v duhu, ki je tudi prevladoval na kolokviju »Socializem in demokracija«: v duhu popolne odprtosti za izkušnje drugega.

b

št. 142, dec. 1968
LA PENSÉE

Ob tretjem ponatisu obsežne knjige Jeana Jaurès — Socialistična zgodovina francoske revolucije — je uredništvo revije na uvodnem mestu objavila študije E. Labroussea, M. Reberiouxe in A. Soboula, ki pišejo o tej monumentalni zgodovini. Delo ima 6 zvezkov in obsega več kot 5.000 strani besedila, 500 ilustracij, gravur in dokumentov, ki jih je izbral že Jaurès sam. Prva izdaja je izšla leta 1901, druga 1922—24 in sta obe razprodani. V predgovoru Ernest Labrousse predstavlja Jaurèsovo delo na dveh področjih: prvo obsega francoski socializem, ki je vedno ohranil pečat velikih revolucionarjev iz leta 1793, drugo pa so novi pogledi, ki jih je odprl Jaurès na zgodovino Francoske revolucije.

Madeleine Reberioux, katere dela o francoskem socializmu zbuja pozornost, seznanja bralce z okoliščinami, v katerih je Jaurès pisal svojo zgodovino, in o tem, kako so to delo sprejeli njegovi sodobniki in zgodovinarji tistega časa.

Albert Soboul odkriva vrednote, zaradi katerih je Jaurèsovo delo še danes živo, njegovo zgodovinsko kritičnost in metodo, ki olajšuje delo znanstvenikom-specialistom na tem področju, saj so jim Jaurèsova dognanja izhodišča za razmišljanja in kasnejše raziskave. Zaradi izčrpnih in tehtnih opomb A. Soboula bralcem ta najnovejša izdaja Jaurès a omogoča, da spoznajo in tudi ocenijo skoraj sedemdesetletni razvoj zgodovinske vede.

Z več kot enoletno zamudo je objavljen v tej številki prispevek Miklósa

Szabolcsija — Literarna in umetniška »avantgarda« kot mednarodni pojav. Avtor je direktor Inštituta za zgodovino književnosti v Budimpešti in to je njegov referat na V. kongresu Mednarodnega združenja za primerjalno književnost, ki je bil septembra 1967 v Beogradu. Udeleženci so govorili o vseh glavnih tematskih skupinah: 1. Literarni tokovi kot mednarodni pojav; 2. Ustna in pisana književnost; 3. Slovanske književnosti in njihovo tolmačenje v drugih literaturah.

Kongres ni bil le srečanje več kot 160 udeležencev z vsega sveta, temveč prvo srečanje komparativistov z Vzhoda in Zahoda v eni izmed socialističnih dežel. Od teh tematskih področij je bila po mnenju urednikov prva skupina najzanimivejša in Szabolcsijev prispevek je zbudil prav posebno pozornost.

—as—

NEW LEFT REVIEW
letnik 1967—1968

Zadnja dva letnika (1967 in 1968) kažeta revijo kot resno družbenopolitično glasilo precej jasno opredeljene skupine *marksističnih, razmeroma skrajno levičarsko-revolucionarno usmerjenih intelektualcev*. Čeprav je skupina organizacijsko zaživela časovno daleč pred resno akcijo svojih somišljenikov v Evropi in drugod, ni dvoma, da je prav s to »novo levico« tesno povezana in ji je bila teoretična opora in verjetno tudi spodbuda.

Sodelavci revije so precej daleč od »uradnih« komunističnih strank, čuti se leva struja, ki je še vedno živa med britanskimi laburisti, in tudi trockistični nauki jim niso niti tuji niti nevšečni. Prav tako ni dvoma, da sledijo sodobnim revolucionarnim utripom, včasih brez-pogojno in ne čisto »sine ira et studio«.

Poglejmo nekatera stališča; upajmo, da smo v obilju tekstov izbrali najbolj primerne in da bodo potrdila našo ugotovitev.

I

Glede »tradicionalnih« oblik delavskega gibanja in organizacij marksističnega tipa izraža NLR vedno nekatere pridržke.

Morda so tipična stališča takale:

1. »Komunistično gibanje po zadnjih dvajsetih letih tega stoletja ni varčevalo

z napor, da bi razrušilo marksistične in revolucionarne organizacije, ki so bile zunaj njega« (štev. 52 NLR nov.—dec. 1968). V tej luči vidi NLR revolucionarno gibanje študentov v letu 1968 kot povratek »potlačenege«, ko je vodstvo »gibanja« prešlo v druge tokove in organizacije, marksistične in celo zunaj-marksistične, anarhistične (maoisti, trockisti, situacionisti).

2. Glede Sovjetske zveze prevladuje stališče, da je zmaga »formalnih dedičev« boljševiške revolucije v Rusiji pripeljala do »težke družbene bolezni«, ki nima primere v »spominu«. *Tak izrazit negativen odnos do sovjetskega »modela« socializma lahko najdemo ne samo na enem mestu.*

3. Z Jugoslavijo in z vzhodnimi socialističnimi državami se NLR praktično ne ukvarja.

II

Izredno veliko prostora je pred »majsko revolucijo« v Franciji revija namenjala:

1. Razlaganju in obrambi stališč in idej Trockega, vendar tudi njihovi kritiki iz »današnje perspektive«, kar pa nikakor ni zanikanje njihovih izrednih vrednosti po sodbi revije. Dva članka sta posebno zanimiva: Nicolas Krassó: »Trockijev marksizem« v številki 44, julij—avgust 1967; to je zelo resen poskus zgodovinskega vrednotenja trockizma; in Ernest Mandel: »Trocki: Anti-kritika« v številki 47, januar—februar 1968; članek skuša z ortodoksne trockistične stališča skorajda ovreči nekatere preveč izrazite kritične poudarke v prvem članku. Zdi se, da je prizadevanje, da bi znatsveno prevrednotili trockizem, sploh močno prisotno tudi v drugih člankih.

2. Vse to je v pomembni zvezi z izrednim upoštevanjem dela in interpretacij Isaaca Deutscherja, ki je umrl sredi leta 1967. Revija je objavila nekaj njegovih poslednjih izjav in analiz in s tem počastila njegov spomin in ga označila za človeka, čigar »vpliv je bil veliko širši, kot pa je zgolj vpliv navadnega zgodovinarja«... »Bil je edini, ki je marksistični jezik govoril tako naravno in klasično, da je lahko občeval s katerimkoli občinstvom«... Njegova nepopustljiva skrb je bila posvečena »osrednjemu, bistvenemu problemu socializma XX. stol.: usodi revolucije«, pravi v svojem uvodniku NLR v štev. 45 (sep.—oktober 1967).

III

Morda prav zaradi svoje pozornosti »revoluciji« in njenemu uveljavljanju v kakršni koli obliki, veliko prostora posveča nerazvitemu svetu. Teorije Régisa Debraya imajo neposredno ali posredno v NLR velik odmev. »Marksizmu Régisa Debraya« in njegovemu prizadevanju, da univerzalizira skušnjo kubanske revolucije, je posvečen velik del številke 45 (september—oktober 1967); tu je objavljen njegov članek »Problemi revolucionarne strategije v Latinski Ameriki«. Presenečeni smo, kako so v reviji precej nekritični glede izredno dvomljivih Debrayevih teoretičnih zaključkov. Posebno je seveda dvomljivo, kako Debray enači kubansko predrevolucionarno in revolucionarno situacijo z ostalo Latinsko Ameriko. Saj končno neuspeh teh teorij v praksi kaže vsaj na njihovo pomanjkljivost, če že ne zgrešenost, vendar se zdi, da tega v NLR ne opazijo.

Tudi o drugih delih nerazvitega sveta govorijo v reviji. Še posebej o arabskem svetu. Tu pa lahko opazimo poudarjeno kritičnost do Naserjevega režima. Morda so najbolj pomembni očitki: 1. nemogoče je graditi moderno državo brez »političnega razreda« v Gramscijevem pomenu besede; toda ravno ta razred je vojni režim skušal odstraniti po letu 1952; 2. nemogoče je začeti socialistično revolucijo in graditi narodno državo, če ni socialistov, brez mobilizacije kmečkih in mestnih množic in brez revolucionarne inteligence; prav gotovo pa to ni mogoče, če se nasloniš na politični aparat, ki se zavzema za boj proti levi in je zato popolnoma odprt za oblike penetracije. (štev. 45)

Glede izraelsko-arabskega spora je NLR seveda na arabski strani. Vendar ne gre z popolno poenostavljenjo, kakršnega bi lahko pričakovali od revije, ki ima na sploh izredno izrazita »antiimperialistična stališča«. Morda je to na splošno značilno za NLR in za delež resnega intelektualnega napora, ki ga omogoča izogibanje ceninim pamfletskim prijemom.

Prav tako kot z »napredkom latinskoameriške revolucije« in z njenimi pomanjkljivostmi v arabskem svetu se NLR ukvarja s posebno pozornostjo s progresivnim premikom v »črni Afriki«. Morda je članek o vzrokih propada Nkrumahovega režima v Gani najbolj primeren zgled tovrstne resne analize. Članek z naslovom »Še nekaj razmišljanja o Gani«

je napisal Roger Murray v šte. 42, marec—april 1967. Prav posebno se zde tehtne misli o resnični vsebini in vlogi neokolonializma, ki ju marksisti tako radi poenostavljajo.

Revija se ukvarja tudi s precej veliko pozornostjo s sodobnim kapitalizmom, njegovimi posebnostmi in notranjimi protislovji. Herbert Marcuse je seveda prisoten na razne načine in tudi z intervjuji (»Vprašanje revolucije« v številki 45, september—oktober 1967). Glede britanskih problemov bi sicer pričakovali večjo zavzetost, kajti revija je končno le v britanskem prostoru. Vendar je tudi tu nekaj tehtnih člankov, mednje še posebej sodi članek Robina Blackburna »Neenakost in eksploatacija«, v številki 42, marec—april 1967, ki daje zelo pregledne možnosti, da bi razumeli družbeno stvarnost sedanje Velike Britanije, še posebej položaj delavstva. Prav tako je pomemben članek oz. intervju Huga Scanlona o stanju v sindikatih, ki poudarja, kako je potrebna večja aktivistična zavzetost (številka 46, november—december 1967).

S stališča analize sodobnega kapitalizma se zdi pomemben članek o Japon-

naslovom »Japonska — azijski kapitalizmi, ki ga je napisal Jon Halliday pod zem«, številka 44, julij—avgust 1967.

Kljub temu je jasno, da se revija manj ukvarja z razvitim kapitalističnim svetom kot z nerazvitim, kar vsekakor na poseben način pojasnjuje stališča uredništva do sodobnega sveta in, vsaj na posreden način, kaže na to, da »svojo revolucijo« pričakujejo bolj v nerazvitim kot v razvitim svetu.

IV

Kot smo že prej povedali, se je revija izredno zanimala za študentsko gibanje. Zadnja številka, ki sem jo pregledal, šte. 52, november—december 1968, skoraj cela govori o študentskem gibanju in Francija je dobila častno mesto.

Zanimivo je, da revija skuša združiti tudi »zgodovinske tekste« s tistimi, ki naj bi predstavljali sodobno analizo. Prav tako je tu našla povod, da se zelo kritično ozre na zgodovino Komunistične partije v Franciji.

S. J.

Bibliografija knjig in člankov

b

(iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

JASPERS Karl: Filozofija egzistencije. — Uvod u filozofiju. (Prevod s nem. Miodrag Cekić, Ivan Ivanji.) Beo-

grad, Prosveta (1967.) 270 str. 80. (Biblioteka »Današnji svet«. 5.) — 11.947—5.

MARCUSE Herbert: Čovjek jedne dimenzije. (One Dimensional Man.) Rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva. (Prevela Branka Brujić.) Sarajevo, »Veselin Masleša« 1968. 267 + (III) str. 80. (Biblioteka Logos.) — 11.944.

MARKOVIĆ Mihailo: Humanizam i dijalektika. Beograd, Prosveta (1967.) 448 + (III) str. 80. (Biblioteka »Današnji svet«. 6.) — 11.947—6.

SCHAFF Adam: Marksizam i ljudska jedinka. (Marksizam a jednostka ludzka. Preveo: Svetozar Nikolić.) Beograd Nolit 1967. 310 + (V) str. 80. (Biblioteka Sazvežđa. 18.) — 10.690—18.

III. SOCIOLOGIJA

BASSETT Glenn A.: Praktično intervjuiranje. Priručnik za rukovodioce. (Practical Interviewing, a handbook for managers. Preveo: Dinko Stary.)

Zagreb, Panorama 1968. 157 + (II) str. 80. (Biblioteka »Psihologija rada«. Lj., 8. marca 1969, št. 5.) — 10.034—14.

BESTER Mara: Ženska enakopravnost in diskriminacija ženske. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

BRITTEN Viktorija: »Kapitalizem blaginje« v praksi. Kako ohranja družba »Marx in Spencer« svoj ugled. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

CUK-KRANJC Ana: Človeku prilagojen delovni čas. Z jugoslovanskega simpozija na Bledu. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

FOURASTIE Jean: Civilizacija sutrašnjice. (Prevele: Vlasta Urblić, Vesna Kolarić.) Zagreb, Naprijed 1968. 212 + (III) str. 80. (Biblioteka Antropos.) — 11.940.

JURIN Smiljan, Predrag Radenković: Praktikum za osnove nauke o društvu. Beograd, Naučna knjiga 1967. VIII + 246 str. 80. (ciklost.) (Univerziteti udžbenici.) — II/10.770.

MLADENOVIC Marko: Sociologija porodice. I. knj.: Teorijski osnovi sociologije porodice. Beograd, Prosveta 1968. 279 str. 80. — II/10.764—1.

MUMFORD, Lewis: Grad u historiji. (The City in History.) Njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi. (Preveo: Vladimir Ivir.) Zagreb, Naprijed 1968. XII + 692 + (I) strani + 64 ilustr. 80. — II/10.756.

PEČAR Janez: Kriminaliteta v Sloveniji in ugotavljanje storilcev. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

IV. PSIHOLOGIJA

LEONT'EV A. N.: Problemi razvoja psihe. (Problemy razvitiya psihiki. Preveo s ruskog: Vladimir Petrović.) Beograd, Naučna knjiga 1968. (IV) + 226 str. 80. — II/10.772.

—: **SOCIJALNA** psihologija. (Nikola Rot, Miroslav Ahtik, Nenad Havelka, Drago Jezernik, Ljubomir Stojić, Ivan Štajnberger, Bogomir Peršič, Rudi Supek, Mladen Zvonarević.) Beograd, Rad 1968. 300 + (III) str. (Radnički univerzitet. Priručnici.) — 11.967.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

CVETKO Ciril: Pod primitivnim ekonomskim pritiskom. ... o težavah in možnostih glasbenega življenja pri nas. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

—: **ETIČNA** ali ekonomska zahteva. Solidarnost v izobraževanju. Pogovor. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

FERBEŽAR Ivan: Po čem so moralne vrednote, vzgojni smotri? Je šola res eksperimentalni laboratorij za preverjanje adekvatnosti moralnih vrednot? Delo, Lj., 14. febr. 1969.

KREMAUNER Taras: Na poti k Niču in Reči. Porajanje reizma v povojni slovenski poeziji. Maribor, Obzorja 1968. 1 sl. + 200 + (III) str. 80. (Razpotja — Razprave. Eseji. Članki. Kritike. 15) 9818—15.

KOLAKOWSKI Leszek: Država ubija umetnost. Zapisek z govora na kongresu poljskih pisateljev (1968.) Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

—: **KRACE** ali ne i intenzivnije. Radno vreme. Ekonomska politika, Beograd, 1969, št. 880. (blejski simpozij.)

KRAIGHER Dragana: Materialne osnove kulturnega razvoja. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

MORIN Edgar: Duh vremena. (L'esprit du temps.) Esej o masovnoj kulturi. (Prevela Nadežda Vinaver. Predgovor Miloš Ilić.) Beograd, Kultura 1967. 222 str. 80. (Misao — dileme) — 11.943.

PETRIĆ Ernest: Dobro poroštvo za uporabo. Stalna sredstva SRS za financiranje raziskovalnega dela. Ob novem zakonu. Delo, Lj., 1. febr. 1969.

SELIMOVIC Maša: Kultura in jugoslovanski narodi. Tribuna, Lj., 5. marca 1969, št. 10.

STUPICA Bojan: Bez dirigenta i bez publike. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 879. (Situacija gledališč v Jugoslaviji.)

SVETINA Janko: Komuna in šolstvo. Od politične opredelitve občanov bo močno odvisna šolska sanacija. Delo, Lj., 29. jan. 1969.

SVETINA Janko: Prokrustova postelja in Potemkinove vasi. Odgovor na članek Milana Adamiča in še kaj (I).

Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, številka 5.

SOLAJA V.: Istraživači sve stariji. Nauka. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 882.

TAVČAR Ivan: Od razvitosti naše družbe so odvisne izobraževalne potrebe. Komunist Lj., 7. marca 1969, št. 10.

TOMAŽIN Tomaž: Idejno politični in družbeni pomen znanstvene dejavnosti. Komunist Lj., 7. marca 1969, številka 10.

VLAHOVIĆ Veljko: Svoboda je vedno konkretna. V. V. o družbeno-ekonomskih odnosih v kulturi, izobraževanju in znanosti. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

VODOPIVEC Katja: Razvoj znanstvenih dejavnosti. Prispevek k razpravi pred kongresom ZKJ. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

ZORZA Victor: Odpor znanstvenikov. V SSSR so znanstveniki dvakrat privilegirani: materialno in ideološko. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, številka 5.

VI. POLITIČNE VEDE:

1. Splošna dela:

FAY Victor: Kriza francoskega socializma. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

GARAUDY Roger: Revolucija in »prehod v socializem« v razvitih kapitalističnih deželah. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

KREŠIĆ Andrija: Dijalektika politike. Sarajevo, Veselin Masleša 1968. 145 + (III) str. 80. (Logos). — 11.968.

KOSIK Karel: Kriza sodobnega človeka in socializma. Naši razgledi, Lj., 22. februar 1969, št. 4.

MANNHEIM Karl: Ideologija in utopija. (Ideologie und Utopie. Preveo: Branimir Živojinović.) Beograd, Nolet 1968. 292 str. 80. (Biblioteka Savežda. 20.) — 10.690—20.

MAO Tse-tung: Kineska revolucija (Ovaj izbor je izvršen iz preвода ruskog izdanja...) Beograd, Vuk Karadžić 1968. 222 + (II) str. 80. (Zodijak. 19.) — 11.320—19.

MURKO Matija: Ali se učinkovitost in neposredna demokracija med seboj nujno izključujeta? Ob mednarodnem

kolokviju »Socializem in demokracija«. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

PASIĆ Najdan: Klase i politika. Elementi marksističke političke nauke. Beograd, Rad 1968. 421 + (II) str. 80. (Politička škola.) — 11.9645.

PEROVIĆ Latinka: Problemi socialističke revolucije. Komunist, Lj., 21. febr. 1969, št. 8.

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

BAKARIĆ Vladimir: Družbeni sistem in naloge ZK. Delo, Lj., 5. febr. 1969.

—: DOKUMENTI prve konference Zveze sindikatov. Delavska enotnost, Lj., 1. marca 1969, št. 9. (Pogovori.)

JOVIĆIĆ Miodrag: Odgovornost nosilca javnih funkcija. Uporednopravna studija. Predgovor: Jovan Đorđević. Beograd 1968. (IV) + 214 + (I) str. 80. (Monografije Instituta za uporedno pravo 33.) — 5408—33.

KARDELJ Edvard: Ustavna debata odprla vrsto novih problemov. Intervju RTV Ljubljana... Delo, Lj., 30. jan. 1969.

KAVČIĆ Stane: Politiki reforme še večjo veljavo. Pogovor... Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

KRISTAN Pavel: Obtožnica. (ker sta M. Špiljak in Milentije Popović sprejela odlikovanji od Reze Pahlevija, iranskega šaha.) Tribuna, Lj., 5. marca 1969, št. 10.

KRIVIC Vlado: Sorazmerja in nesorazmerja med našimi narodi. Iz pogovora s tov. V. K. Nacionalna vprašanja. Delo, Lj., 25. jan. 1969.

PIVEC Franci: Realnost in utopija. (Študentski nemiri v Jugoslaviji junija 1968). Oznake nemira. Tribuna, Lj., 5. marca 1969, št. 10.

POPIT Franc: Velik napor za konkretizacijo samoupravne poti našega socialističnega razvoja. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

POPIT Franc: ZK naj bo resnična vodilna idejno-politična sila v armadi. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

—: PREDLOGA resolucij devetega kongresa ZKJ: 1. Socialistični razvoj v Jugoslaviji na temeljih samoupravljanja in naloge ZK. 2. ZKJ v borbi za enakopravno mednarodno sodelovanje, za mir in socializem. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, (posebna priloga.)

—: PROGRAMSKA izhodišča za kandidate odbornikov in poslancev. Delo, Lj., 22. febr. 1969.

RIZMAN Rudi: Samoupravljanja ne smemo fetišizirati. Komunist, Lj., 21. febr. 1969. št. 8.

RUPNIK Anton: Za dogovor je zadnji čas. Kako so organizirani naši in kako drugi delavci. Jugoslovanska delovna moč v tujini. Delo, Lj., 8. febr. 1969.

—: SOCIALISTIČNI razvoj v Jugoslaviji na temeljih samoupravljanja in naloge ZK. Predlog resolucije 9. kongresa ZKJ. Komunist, Lj., 26. febr. 1969, št. 9.

ŠOŠKIĆ Budislav: Vezi med ZK in mlado generacijo. Komunist, Lj., 21. februar 1969. št. 8.

TITO: Položaj žene in družine v naši družbi. Pogovor predsed. Tita z delegacijo konference za družbeno aktivnost žensk Jugoslavije. Delo, Lj., 29. jan. 1969.

TOMŠIČ Vida: Družina in samoupravljanje. Odlomek iz razprave. Delo, Lj., 1. febr. 1969.

VIPOTNIK Janez: Nova vloga v volilni akciji obeta SZDL večji vpliv na delo skupščin. Delo, Lj., 21. febr. 1969.

VIZJAK Matjaž: Ideje skupnosti študentov je treba razvijati in uresničevati. Tribuna, Lj., 5. marca 1969, št. 10.

—: ZVEZA komunistov Jugoslavije v borbi za enakopravno mednarodno sodelovanje, za mir in socializem. Predlog resolucije 9. kongresa ZKJ. Komunist, Lj., 1969, 28. febr. posebna številka.

3. Politični sistemi in organizacije:

BERTONE Franco: »Ponovno pisanje zgodovine«. Korenine in razvoj spopada med Mao Ce Tungom in Liu Šao Čijem. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

STANOVNIK Aca: Izjemno stanje v Španiji. Pretzveze in resnični vzroki za ukrepe oblasti. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

—: PISMO španskih intelektualcev. Odpor zoper kruto ravnanje policije z aretiranci, priporniki in zaporniki. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

4. Delavska in progresivna gibanja:

DRČAR-MURKO Mojca: Upornikovo vračanje. Studentovsko gibanje je

svetovno — vendar ponekod bolj platično, drugod pa tako, da odgovarjajo nanj s streljanjem. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

KOSMRLJ Drago: Kongres odprtih perspektiv. Longo »Glejmo v prihodnost in glejmo hkrati v sedanost«. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4. (XII. kongres KPI)

MURKO Matija: Socializem in demokracija. (Kolokvij v Lj.). Komunist, Lj., 28. februarja 1969, št. 9.

—: POZIV španskih komunistov k akciji. Komunist, Lj., 21. febr. 1969, številka 8.

5. Mednarodni odnosi:

DOLINAR Dušan: Naddržavnost, ki je nasledla. Ali zakaj so odložili vrhunski sestanek SEV. Vzhodnoevropsko gospodarsko povezovanje na razpotju. Delo, Lj., 15. febr. 1969.

ESKOL — NASER: Izrael mora biti židovska država. Eškolov odgovor Naserju ... Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

FRANKO Ivan-Iztok: Fedajin — partizani Srednjega vzhoda. Vojaško-politični komentar. Delo, Lj., 1. februar 1969.

FRANKO Ivan-Iztok: Kitajska med ZDA in SZ. Kljub težavam z uspehom uresničujejo atomski program. Delo, Lj., 15. febr. 1969.

—: IZRAEL naj temelji na vseh verah. Poštena politika je tista, ki se ne strinja z okupacijo ozemlja drugih dežel. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

MILIĆ Živko: Aktivnost nije anahronizam. Nesvrstanost. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 880.

PAVLIČ Stane: Jugoslavija — Slovenija in dežele v razvoju. Predkongresna razprava. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

SEDLAK Vojko: Kitajska spet na diplomatskem odru? Pred novim dialogom. Na rob sestankov v Varšavi in Parizu. Delo, Lj., 8. febr. 1969.

SERVAN - SCHREIBER Jean - Jacques: Američki izazov. (Le Défi Américain.) (Pogovor: Dušan Calić.) Zagreb, Epoha 1968. 299 + (IV) str. 80. — II/10.759.

SCHWOEBEL Jean: Nov veter v NATO. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

TEPINA Marjan: Regionalni dejavniki v sodelovanju med Jugoslavijo in Italijo. Naši razgledi, Lj., 22. febr. 1969, št. 4.

VRATUŠA Anton: Torišče nasprotij in upov. . . . Jugoslavija in ZN. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

CRNKOVIČ RUDI: Zakaj so banke postale sila nad gospodarstvom? Tržnih elementov ni mogoče kriviti za slabost kreditnega sistema. . . . Delo, Lj., 18. febr. 1969.

DURJAVA Osto: Katera oblika konkurence je optimalna? Komunist, Lj., 21. febr. 1969, št. 8.

GLIGOROV Kiro: Domače meje so preozke za optimalen gospodarski razvoj. Komunist, Lj., 21. febr. 1969, št. 8.

GRLIČKOV Aleksandar: Privremena stagnacija odnosa. Jugoslavija i SEV. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 882.

—: INZINJER: gde je, kuda ide? Kadrovi. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 882.

KARDELJ Edvard: Ustavna razprava je koristna in poučna. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

KAVČIČ Stane: Brez večje integracije ne more biti moderno organizirane slovenske nacionalne skupnosti. Pogovor . . . »Večer« . . . Delo, Lj., 1. februar 1969.

KEJŽAR Polde: Splošna in osebna potrošnja. Iz raziskave »Slovensko javno mnenje 1968«. Delo, Lj., 22. febr. 1969.

PAVLIČ Stane: Izvoz — osrednji problem našega gospodarstva. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

—: RAZVOJ na deficitu. Ekonomska politika, Beograd 1969, št. 882. (zaključni račun jugoslovanski odnosov s svetom 1968.)

SEUNIG Franc: Državni in bančni kapital. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

SIMONETI Rino: Razhajanja o deviznem in zunanjetrgovinskem režimu. Komunist, Lj., 21. febr. 1969, št. 8.

SIFRER Živko: Nerazvita področja, 4: 1 v narodnem dohodku na prebivalca

je več kot zgovorno. Za ukrepe imamo zglede. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

SINKOVEC Janez: Racionalizacija in odgovornost uprave. Naši razgledi, Lj., 8. marca 1969, št. 5.

SKERJANC Janez: Zasebna in družbena pobuda. Iz raziskave »Slovensko javno mnenje 1968«. Delo, Lj., 1. febr. 1969.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVESČANJA IN JAVNO MNENJE

TITO: Tisk mora biti konstruktiven. Na obisku v beograjski »Politiki« . . . Delo, Lj., 8. febr. 1969.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOSNJAK Branko: Psihološka utjeha za ontološku nerealnost. Religija i odgoj. Telegram, Zagreb 24. siječnja 1969, št. 456.

BRKIĆ Nenad: Škola je više voljela verbalni ateizam. Telegram, Zagreb 1969, 24. siječnja, št. 456.

CASANOVA Antoin: Ali je dandanes lahko kristjan komunist. Naši razgledi, 7. marca 1969, št. 5.

ČIMIĆ Esad: Nije religija dobra nauka, već je nauka dobra religija. Pedagoški poziv i religija. Telegram, Zagreb 24. siječnja 1969, št. 456.

FRID Zlatko: Religija ima svoje korijene i u sadašnjem društvu i u savremenom položaju čovjeka. Telegram, Zagreb 1969, 24. siječnja, št. 456.

GRANT Michael: Miti starih Grkova in Rimljanova. (Myths of the Greeks and Romans.) Prevedel Franjo Smerdu (»Ob primerjavi z grškimi in latinskimi izvirnik«) Ljubljana, DZS 1968. 476 str. (Kultura in zgodovina. 29) — 2983—29.

JURIĆ-SIMUNČIĆ Anica: Vjeronauk ne obrazuje dijete, ali ga odgaja. Telegram, Zagreb, 24. siječnja 1969, številka 456.

LEROI-GOURHAN André: Religije prethistorije. (Les Religions de la Préhistoire.) Paleolit. (S franc. prevela Melita Wolf.) Zagreb, Naprijed 1968.

146 + (II) str. 80. (Biblioteka Antropos.) — 11.941.

ROGIĆ Ivan: Postulativna svijest posjeduje odgovor prije pitanja. Religija i odgoj. Telegram, Zagreb 24. siječnja 1969, št. 456.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

APPIANUS: Apijan iz Aleksandrije: Rimski građanski ratovi. Preveo s grčkog jezika Bogdan M. Stevanović. Predgovor: Panula Papazoglu. Beograd, Kultura 1967. XX + 433 + (II) str. 80. — 11.980.

AVRAMOVSKI Živko: Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937. — Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta. — Beograd, »Prosveta« 1968. VIII + 354 str. 80. (Zbirke propisa.) — II/10.743.

CONTE Arthur: Jalta ili podjela svijeta. Preveo s franc. Ivo Klarić. Zagreb, Matica hrvatska 1968. 290 + (I) str. (Svjetski uspjesi.) — 11.960.

HMELAK Ivan: Soška fronta. Koper, Lipa 1968. 331 str. 80. Ilustr. — 11.964.

KLOPČIĆ France: Ustanovitev Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) aprila 1919. Dva ustanovna kongresa. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

MARINKO Miha: Kakšen odnos je imel Manuilski do Gorkiča? Zapiski k zgodovini KP Slovenije. Komunist, Lj., 28. febr. 1969, št. 9.

MARINKO Miha: Težka preizkušnja za mednarodno delavsko gibanje. Zapiski k zgodovini KP Slovenije. Komunist, Lj., 7. marca 1969, št. 10.

TASKOVSKI Dragan: Rojstvo makedonskega naroda. Prevedel Franček Saffar. Ljubljana, DZS 1968. 288 + (IV) str. + 7 sl. 80. (Kultura in zgodovina. 30.) — 2983—30.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

LEWIS John: Karl Marx. Leben und Lehre. (The Life and Teaching of Karl Marx. Aus dem Englischen

übertragen von Helga Zimnik. 1. Aufl.) Berlin, VEB Deutscher Vlg der Wiss. 1968. 292 str. 80. — II/10.757.

II. FILOZOFIJA

BOLLNOW Otto Friedrich: Französischer Existentialismus. Stuttgart, W. Kohlhammer (1965.) 212 str. 80. — 11.957.

GERLACH Walther: Humanität und naturwissenschaftliche Forschung. Braunschweig, F. Viewig & Sohn (1962.) (VIII) + 205 str. 80. — 11.970—118.

KOLAKOWSKI Leszek: Der Mensch ohne Alternative. (Neuausgabe.) Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein. (Deutsch von Wanda Bronska — Pampuch. Durchgesehen und ergänzt von Sophie Schick-Rowinska.) München, R. Piper & Co. (1967.) 256 str. 80. 11.950.

—: MARXISTISCHE Philosophie. Lehrbuch. (Leitung und Redaktion: Alfred Kosing. 2. Aufl.) Berlin, Dietz 1967. 728 str. 80. II/10.749.

IV. PSYCHOLOGIJA

—: ANALIZY i proby technik badawczych w socjologii. Praca zbiorowa pod redakcją Zygmunta Gostkowskiego i Jana Lutynskiego. Wrocław (itd.) 1966—1968. 80. (Pracownia metod i technik empirycznych badan w socjologii. Publ. 1, tom 1,2.) — 11.615/1,2.

—: CREATIVITY: Progress and Potential. Edited by Calvin W. Taylor. New York, McGraw-Hill Book Co. (1964.) XV + 241 str. 80. — II/10.763.

—: CRIME and Culture. Essays in Honor of Thorsten Sellin. Marvin E. Wolfgang Editor. New York (itd.), John Wiley & Sons (1968.) 1 sl. + + XVIII + 462 str. 80. — II/10.763.

ETZIONI Amitai: Studies in Social Change. (By) Amitai Etzioni. New York (itd.), Holt, Rinehart and Winston (1966.) XV + 226 str. 80. — II/10.746.

LITT Theodor: Technisches Denken und menschliche Bildung. 3. Aufl. Heidelberg, Quelle & Meyer 1964. 96 str. 80. — 11.963.

Tuji avtorji

Jürgen Habermas

rojen 1929. leta je profesor sociologije in filozofije na frankfurtski univerzi in viden predstavnik »frankfurtske šole« marksizma. Njegova glavna dela so: »Student und Politik« (soavtor) 1961, »Strukturwandel der Öffentlichkeit« 1962, »Theorie und Praxis« 1963, »Zur Logik der Sozialwissenschaften« 1967, »Wissenschaft und Technik als ‚Ideologie‘« 1968, »Erkenntnis und Interesse« 1968.

iz vsebine naslednjih števil



• V eni naslednjih razširjenih števil naše revije bomo objavili vsa poročila in razpravo udeležencev mednarodnega kolokvija »Socializem in demokracija«, ki ga je pripravilo naše uredništvo v sodelovanju z revijo »Socializam«; med drugim bomo objavili tudi naslednje prispevke: • IRENA DUBSKA: Za novi model socializma na Češkoslovaškem • J. NETOPILIK: Formiranje demokratičnih in humanističnih potez socializma • JAN KAMARYT: Smisel diskusije o demokratičnem socializmu na Češkoslovaškem • ALEKSANDER TANASE: Razvoj in izpopolnjevanje vodenja družbenega življenja v Romuniji • FRIEDRICH TOMBERG: Izkušnje APO (zunaj-parlamentarne opozicije) • NAJDAN PAŠIĆ: Eden od načinov obravnave socialistične demokracije • VOJISLAV STANOVIĆ: Nekaj načelnih problemov graditve socialističnih političnih sistemov na demokratičnih osnovah • ZDENKO ROTER: Dileme komunistične partije »na oblasti« • FRANCE VREG: Socialistična demokracija in mnenjski pluralizem • ADOLF BIBIĆ: Dialektika med »družbo in državo« v političnem sistemu oblasti •